

PARTIUM

XX.
ÉVFOLYAM

A PARTIUMI ÉS BÁNSÁGI MŰEMLÉKVÉDŐ
ÉS EMLÉKHELY TÁRSASÁG HONISMERETI LAPJA

2016.
2. SZÁM

DR. VAJDA SÁNDOR

PETŐFINEK, A HAZA RAGYOGÓ CSILLAGÁNAK, ZOLTÁN FIA

Kis mécses volt, akinek hamar kiegégett az életolaja

Ha március 15-ét ünnepeljük, minden magyar ember előtt megjelenik Petőfi Sándor alakja, aki a forradalom lelkiségének szavakba öntője volt. A költő 1847. szeptember 8-án – pontosan egy évvel megismerkedésük után – házasságot kötött Szendrey Júliával. 1848. december 15-én Debrecenben megszületett Zoltán fiuk. Ha visszaszámolunk, akkor napra pontosan 9 hónappal a forradalom kirobbanása után született a költő fia.

Feltevődik a kérdés: hányszor láthatta rövid életében Petőfi Sándor a fiát, akit nagyon szeretett, de a haza iránti kötelessége többször is elválasztotta tőle. Az első elválás 1849. január közepén történt, amikor Zoltán egy hónapos és Petőfi Debrecenből Bem tábornokhoz utazik az erdélyi sereg főhadiszállására, mivel katona volt századosi rangban. Február 6-án Bem parancsára Petőfi futárként jelentést visz a kormánynak Debrecenbe, és akkor

Petőfi Sándor

Petőfi fia, Zoltán egynapos korában.
Rajzolta apja

Szendrey Júlia

Keresztszülőknék Arany Jánost és feleségét kérték fel. A költő még aznap verset írt Fiam születésére címmel.

*Ide, ide fiamat kezembe,
Hadd szorítsam a szívemhez őt!
Mintha volnék újonnan teremtvé,
Hogy életemnek ifju lombja nőtt!*

*Üdvezellek, lelkem szép kis ága,
Üdvezellek, édes magzatom!
Sírásodnak bánatos zajába
Beleolvad örvendő dalom.*

.....
*Ügye, ügye, kisfiam, ha majdan,
Én a sorbul kiöregedem,
Iparkodni fogsz túltenni rajtam,
Vagy betöltöd legalább helyem?*

*Vajha egykor ekkép szólanának,
Nem busulva sírom szélénél:
Még halt! de nincs kára a hazának,
Nincs, mert lelke a fiában él.*

Debrecen, 1848. december 15.

vizionlátja a családját, fiát második alkalommal veheti az ölébe. A kormánynál a költő vitába keveredett Mészáros hadügyminiszterrel, és február 21-én lemondott rangjáról. Ez a tiszti fizetés elvesztését is jelentette, így a család nehéz anyagi körülmények közé került. Arany Jánosné meghívja Nagyszalontára Júliát és Zoltán fiát, akik egészen májusig ott tartózkodnak.

Petőfi február 23-án utazott Medgyesre az erdélyi sereghez. A téli utazások miatt nagyon megfázott, belázasodott, ezért a parancsnoka Kolozsvárra küldi, ahol két hétig fekvő betegként kezelik. A lábadozó beteg március végén Szalontára utazott, akkor látta Zoltánt harmadszor. Április 1-jén jelentkezik újra Bem tábornoknál Szebenben, aki visszaadta rangját, hadsegédévé nevezte ki. Szászsebesnél április 10-én érdemrenddel tüntette ki, majd őrnaggyá léptette elő. A negyedik vizionlátás 1849. május elején történt, amikor a tábornok újra a kormányhoz küldi Petőfi őrnagyot fontos jelentésekkel, és engedélyezi, hogy útját Nagyszalontán át tegye meg. Megköszöni Arany Jánosnak vendégszeretetét, és családjával együtt érkezik Debrecenbe, ahol az új hadügyminiszter-helyettesével, Klapka Györggyel is vitába keveredik, így ismét le kell mondania rangjáról. Júliát és Zoltánt Debrecenben hagyja és Pestre utazik, ahol már csak a beteg anyját találja, apja március 21-én meghalt, az édesanyja május

17-én követte a férjét. Petőfi a józsefvárosi temetőben hantoltatta el a szüleit. Budavár bevétel után a költő feleségét és a fiát is felhozatta a fővárosba. Július 3-án hagyta el a kormány másodszor a fővárost, Petőfiék Mezőberénybe, Orlayékhoz menekültek, ahol két hetet tartózkodtak. Ott írta meg a költő a hét hónapos Zoltán fia életrajzát, és Orlay Petrich Soma megfestette Petőfi egész alakos képét. Mezőberényben éri utol Bem tábornok üzenete, és családjával együtt Erdélybe indulnak. Július 18-án Tordára érkeztek, ott a református parókián Miklós Miklós református lelkésznel szálltak meg. Petőfi elindult a marosvásárhelyi úton a katonai táborba, akkor látta utoljára fiát és feleségét. Július 30-án csatlakozott Bem seregéhez, és 31-én a fehéregyházi csatában tűnt el. Júlia Zoltánnal együtt Tordán várta, hogy visszajöjjen Petőfi, vagy hogy hírt kapjanak felőle. Amikor közeledtek az orosz csapatok, a református lelkész Júliát, Zoltánt, a dadát, valamint feleségét és két lányát Kolozsvárra menekítette. Ott Júlia az osztrák főhadiszálláson felkereste Urbán tábornokot, és segítségét kérte férje felkutatására. Lovaskocsival Balázs József filológus segítségével utazott Udvarhelyre, valamint a csataterre férjét keresni, de mindhiába. Nagyon megviselt lelkiállapotban érkezett vissza Kolozsvárra, ahova megérkezett apja, aki lányát és unokáját Erdődre vitte. 1850. áprilisában Júlia Zoltánnal együtt Pestre utazott, ahol Garayéknál nyugalmas és kényelmes otthonra találtak. Ebben a házban találkozott Júlia Horváth Árpád egyetemi tanárral, akivel 1850. július 21-én házasságot kötöttek. Így lett Zoltánnak másfél éves korában mostohaapja. A következő években Zoltánnak négy testvére született.

Júlia 1847-ben

Júlia és három gyermeke: Zoltán, Attila és Árpád 1857-ben

Júlia 1859-ben

Júlia és három gyermeke: Attila, Árpád és Ilona 1862. július 18-án

Zoltánt 1858-ban írárták be a piarista gimnázium első osztályába. Ebben az évben az MTA az 1000 forintos nagydíjat Petőfi Sándor összes költeményeinek ítélte oda, és ezt az összeget Zoltán örökölte, gyámnak Petrovich Istvánt (aki közben felvette

Petőfi Zoltán

4-5 éves korában

8 éves korában

13-14 éves korában

22 éves korában

a Petőfi nevet) nevezték ki. Ez az év nevezetes családi eseménye volt, hogy Zoltán nagynénjét, Szendrey Marit (akit második anyjaként szeretett), feleségül vette Gyulai Pál.

A tanulóévek során Zoltán az első időkben kisdíák korában kiváló eredményeket ért el, így mindig osztályelső volt, a negyedik osztályban mind a nyolc tantárgyból kitűnőre vizsgázott. Az ötödik osztályban már hanyatlak, az első helyről az 57 pályatársa közül a 29. helyre kerül, vagyis közepes tanulónak válik. Az 1863-64-es tanévben Zoltán 15 éves és hatodik osztályos. Tanulás helyett versírással próbálkozik, tucatnyi versét egy füzetbe gyűjti, amelyre az Ifjúkori kísérletek címet írja. A füzet kézzel írt, a tanuló társai között, és nagy a sikere. A tanulással kevésbé foglalkozik, a legtöbb tantárgyból alig éri el az elégségest, sőt görög nyelvből elégtelent kapott. Év végére 13 igazolatlan hiányzást gyűjt össze, teljesen elhanyagolja a tanulást, így Petőfi Zoltánt megbuktatják. Otthon édesanyja, nevelőapja és testvérei előtt nagyon szégyelli és nehezen viseli el sikertelenségét, és kéri édesanyját, hogy István nagybátyjához utazhasson Csákovára, és ott kitanulja a gazdatiszti szakmát. Így 1864 augusztus elején megkezdí a gazdasági gyakornoki tevékenységét. Az augusztus 21-én anyjához írt leveléből kitűnik, hogy az elején nagy szorgalommal és kedvvel végezte a munkát. Közben a csáková kastélyba egy fiatal leányka érkezett, ismerkedni a vidéki élettel, de megismerkedik Zoltánnal is, aki szerelmes verset ír hozzá. Az ifjú hölgy ámbár csak 15 éves, de felnőtt fejjel gondolkodik, megmondja Zoltánnak, hogy először fejezze be iskoláit, legyen belőle valaki, s aztán jelentkezzen udvarlónaként. Zoltán a szeptember 19-én édesanyjához írt levelében kéri, hogy visszamehessen Pestre folytatni tanulmányait, mivel a mezőgazdasági munka nem neki való. Júlia határozottan ellene van, hogy fia újra Pestre kerüljön, és ott folytassa rendetlen életmódját, így nagybátyja a Csákovához közeli szarvasi főgimnáziumba íratja be magántanulónak. 1865. augusztus 20-án Zoltán minden tantárgyból kitűnőre vizsgázott. A hetedik osztályt ugyancsak a

szarvasi gimnáziumban folytatja, ez a lépés negatív változást hozott Zoltán életébe. Mindent megkapott anyagilag, megvolt a lehetősége a tanulásra, a szarvasi tanárok közül többen is az apja kollégái voltak Aszódon és segítették Zoltánt, aki hajlott a könnyelműsége és tanulás helyett inkább a szórakozással töltötte az időt. A csinos, jómodorú fiatalembert szívesen fogadták a társaságokban, a lányos házaknál, de a Magyar Egyletben is sikeresen szerepelt szavalaival. Az első félév végén, január 31-én még elég jó osztályzatokat kapott, de a magaviselete nem volt kielégítő. Egy vándorszínész és mások társaságában minden pénzét elitták, még a télikabátját is. Tanárai figyelmeztették, hogyha nem változtat életvitelén, kicsapják az iskolából. Zoltán ezt sértésnek vette, és április 21-én engedelem nélkül távozott az iskolából, és Nagykőrösön jelentkezik a gimnáziumba, ahol tárt

karokkal fogadták. Ott fejezte be a hetedik osztályt középszerű osztályzatokkal. A következő tanévet már a szegedi katolikus főgimnáziumban folytatja, de ott is kitör belőle a könnyelműsége való hajlam, nagymértékben iszik. A tanári kar elhatározza kizárását az iskolából. Ez 1867. február 1-jén történt. Szegedről anyjához, majd nagyapjához megy a kicsapott diák, akik nagyon ridegen bánnak vele. Mostohaapja, Horváth Árpád a budapesti IV. kerületi állami főgimnáziumba írta be. Nem tud beillesz-

kedni és április 20-án megszökik az iskolából és a családjától, s a debreceni színháznál jelentkezik, ahol 30 forintos fizetéssel alkalmazkodik. A debreceni színház vendégszerepléssel kezdte az évadot, Nagyváradon. Ott lépett először színpadra a közönség előtt Zoltán. Apróbb szerepeket kap különböző darabokban, így a Czifra Jancsi-ban, Hunyadi László-ban, Egy csésze tea-ban, Gőzerővel-ben, A szigetvári vértanúk-ban, A cigány-ban (Petit alakítja), de A peleskei nótárius-ban is. Rájön, hogy a színészi pályán nem tud előrelépni, ezért 1868. április hónapjában elhagyja a debreceni társulatot, és országjáró körútra indul. Több esetben vándorszínészekhez csapódik és azokkal utazik különböző városokba. Vándorélete során Sátoraljaújhelyre érkezik, igen lerongyolódott állapotban, Szendrey nagyapja küld számára 71 forintot adósságai kifizetésére, ruházkodásra és utazásra. A kóborlás a rendetlen életmód, a nélkülözés komoly betegséghez vezetnek: tüdőbajt diagnosztizáltak nála, hazautazik és István nagybátyjánál száll meg. Több levelet is vált édesanyjával, aki súlyos beteg, méhrakot állapítottak meg nála. Anyja egészsége rohamosan romlik, ezért augusztusban Zoltán Pestre utazik, hogy mellette lehessen. Szendrey Júlia szeptember 6-án halt meg 39 éves korában, és 8-án temették el.

Petőfi István lemondott a Zoltán gyámságáról, így az árvaszék Toldy Józsefet nevezte ki 1869. július 20-tól Zoltán gyámjává. Mivel betegsége súlyosbodott, orvosai levegőváltozást írnak elő, és Zoltán Rosenauba utazik, ahol június 1-től augusztus 31-ig tartózkodik. Az életmód és a levegőváltozás sokat javított egészségi állapotán, és úgy érzik, hogy kigyógyult betegségéből. De ahogy az időjárás hűvösebbre fordult, kiújult betegsége, és a tüdőgyógyászok szerint szüksége lett egy melegebb éghajlati tartózkodásra. Ezért kezelésre Meránt ajánlották. Erre a célra az árvaszék 500 forintot utalt ki, és Zoltán október 23-án elindult Merántba, de útközben megállt Bécsben, ahol kilenc napot mulatozással töltött, és a pénzalapból 100 forintot elköltött. A meráni fürdőhelyen Zoltán az elején komolyan dolgozik, lefordítja franciáról Girardiné: Lady Tartuffe-t és még két

francia drámát, amelyek kéziratban maradtak fenn. Verseket is írt és fordított franciából, többek között a Szeretni kell címűt, amely megjelent a Vasárnapi Újságban. Merántban találkozott Sacher Masoch német íróval, aki a fürdőhelyen Petőfi Sándor irodalmi estét szervezett és az általa németre fordított verseket szavalta. Zoltán megköszönte a költő méltatását, és amikor Sacher megtudta, hogy kivel beszél, megölelte és bemutatta az irodalmi esten jelenlévőknek is. Ugyancsak itt a fürdőhelyen ismerkedett meg egy fiatal orosz herceggel, akivel Bécsbe utaztak, nagy mulatozásokat rendeztek, ez Zoltánt nemcsak anyagilag, hanem egészségileg is tönkretette. Pestre visszatérve már semmi anyagi forrása nem volt, gyámja, Toldy József saját zsebéből fizette a felruházkodását, ételmezését és a lakását. Nagyon szerény körülmények között élt, ami nem neki való életmód volt, ezért 1870. augusztus 15-én Szabadszállásra utazik unokatestvéréhez, Baranyai Sándorhoz, akinek édesanyja, Zoltán nagyanyjának, Hruz Máriának volt édestestvére. Ott a város értelmisége nagy szeretettel fogadta a nemzet költőjének fiát, számos rendezvényre, vacsorára hívták meg. Szeptember utolsó napján tér vissza Pestre, de mivel rokonaival megszakította a kapcsolatát, barátjával, Dolinay Gyula újságírónál száll meg. Ahogy Zoltán betegsége súlyosbodott, Dolinay értesítette a családtagokat. Elsőként nagyapja, Szendrey Ignác keresi fel, de még aznap délután mostohaapja, Horváth Árpád, és Gyulai Pál is meglátogatják. Hamarosan egy kocsis élelmiszerral megrakodva érkezik meg Csákoról István nagybátyja. Zoltán nagyon örül a rokoni látogatásoknak és nagyon optimistán, jó hangulatban ígéri, hogy hamarosan meggyógyul, és a karácsonyt már a családi körben tölti. Október 23. után már nem tudott felkelni az ágyból, és

dr. Korányi, a híres tüdőgyógyász professzor más szakorvosokkal együtt megállapították, hogy a vég bármikor bekövetkezhet. November 5-én reggel erős köhögésre ébredt, s barátja áthívta nagyapját, és Zoltán nagyapja kezét fogva adta vissza lelkét a Teremtőnek. November 6-án délután temették a keresztapja, Arany János is lerotta kegyeletét.

Szellemi hagyatékait Dolinay Gyula rendezte, szedte össze, és az állt három színmű fordításából, 150-160 eredeti és versfordításból, ismeretterjesztő kéziratokból, valamint rövid önéletrajzából. Az iratokat egy ládába rakta Dolinay és átadta Gyulai Pálnak. Életéről Déry Gyula írt regényt, amely 1909-ben jelent meg. Izsó Miklós szobrot készített róla, dr. Molnár Gyula ezredes egy domborművön örökítette meg. 1913-ban mutatták be Krúdy Gyula: Zoltánka c. darabját a Nemzeti Színházban.

A Petőfi Társaság 1908-ban összeszedte a Petőfi család földi maradványait, egy ércpokorsóba helyezték Petrovich István, Hrúz Mária, valamint a Csákóráról elhozott Petőfi István földi maradványait, egy másik ércpokorsóba pedig Júliát és Zoltán fiát helyezték. Bori Jenő szobrászművész kérték meg egy emlékmű elkészítésére, amelyet 1911-ben lepleztek le.

Napjainkban François Lafayette francia 45 éves közgazdász ügyvédjén keresztül benyújtotta kártérítési igényét a magyar állammal szemben. Ezt azzal motiválta, hogy ő Petőfi Zoltánnak a leszármazottja. Az irodalomtörténészek tudják, hogy Zoltánnak vándorszínész korában kapcsolata volt egy 18 éves lánnyal, Wiesenberg Emíliával, de ez a kapcsolat Zoltán betegsége miatt megszakadt. A hölgy Franciaországba költözött, ahol férjhez ment, és 1923-ban halt meg leszármazott nélkül. A magyar törvények szerint (31. és 106. paragrafusok) a szerzői jogok a szerző életében és halálától számított 70 éven át részesülnek védelemben. Ahol a törvény a szerzőt említi, azon megfelelően érteni kell a szerző jogutódját, ill. a szerzői jog más jogosultságát is.

Felhasznált irodalom

- Dáné Tibor: *Elbull a virág*. Romániai Magyar Szó, 1999. június-július.
 Dénes György: *Az üstökös halvány kis csillaga*. A Hét, 1971/2.
 Déry Gyula: *Petőfi Zoltán*. Kunossy, Szilágyi és Társa, Budapest, 1909.
 Illyés Gyula: *Petőfi*. Móra Kiadó, Budapest, 1977
 Irányi István: *Petőfi Zoltán életpályája*. Szarvas, 1964.
 Irányi István: *Petőfi Zoltán életpályája, különös tekintettel Békés megyei, szarvasi éveire*. Szarvasi Füzetek 4. 1965.
 Kosztolányi Dezső: *Petőfi Zoltán*. Élet, 1910. március 20.
 Mezősi Károly: *Kiseb Petőfi tanulmányok*. Szentendre, 1973.
 Mikes Lajos – Dernői Kocsis László: *Szendrei Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása*. Genius Kiadó, Budapest, 1930.
 Ónody Magdolna: *Petőfi Zoltán életéből*. Budapest, 1989.
 Ratzky Rita: *A lebullott csillag fennmaradt sugára*. Élet és világ. Debrecen, 2007.
 Schöpflin Aladár: *Krúdy Gyula: „Zoltánka” a magyar színházban*. Vasárnapi Újság, Budapest, 1913. 47. sz.
 Sőtér István: *A magyar irodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Staud Géza: *Magyar színház-történeti bibliográfia*. MSZI, Budapest, 1976.
 Szilágyi Márton: *Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála*. Bárka, 2002/4. 76.

OLASZ ANGÉLA

225 ÉVE SZÜLETETT SZÉCHENYI ISTVÁN, A LEGNAGYOBB MAGYAR

*„Ha lenyesik a szárnyamat, gyalogolni fogok,
 ha levágják a lábamat, kezemen járok,
 ha ezeket is kiszakítják, hason csúszom, csak
 használhassak nemzetemnek”*

(Széchenyi István)

Széchenyi Ferenc, a múzeumalapító apa, egyik levelében arra hívta fel fia figyelmét: „nagyobb gonddal ápolod tested épségét is, hogy az méltó lakása legyen lelkednek, s könnyebben cselekedhesd a jót.”¹ Az apa példája, a jónak, hasznosnak cselekedete végig kísérte őt egész életén át.

Kossuth Lajos Pest vármegye 1840. november 19-én tartott közgyűlésén „a legnagyobb magyar” jelzővel tisztelte meg. 1841-ben a Kelet Népe írott Feleletben pedig azt állította: „Gróf Széchenyi ujjait a korszak ütőerére tevő és megértette lüktetését. És azért tartom én a legnagyobb magyarnak, mert nem ismerek más senkit históriánkban, kiről elmondhatók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán sem későn nem érkeztek.”²

Legyen a politikai ellenfél, Kossuth Lajos által nem hízelgésből, hanem meggyőződésből „a magyarok legjobbjának” nevezett Széchenyi Istvánra való emlékezés a tisztelet kifejezése

Zoltán tragikus élettörténetének végén elmondhatjuk, hogy ő a legnagyobb költőnk legnagyobb öröme és reménysége volt. Minél részletesebben és mélyebben megismerjük életét, látjuk, hogy nehezen viselte örökségét, végzetét, hiszen egy törékeny, betegségre hajlamos testben kellett hordoznia sorsát. A sors látzólag mindent megadott neki, de életére csak bizonyos adag fény, boldogulás volt kimerve, rövid élete alatt szeretett és szenvedett.

Apja nyomdokába szeretett volna lépni, de nem sikerült neki, és ahogy Juhász Gyula írta:

*„Borok és lányok mindhiába csalták
 Rövid mámorba nyomta valami:
 Egy szent örökség roppant álmai.”*

Szeretett volna oly magasra röpködni az eszme világába, mint apja, de nagyon korán szárnyaszegetten hullott alá. Apja, Petőfi Sándor mellett, ki világító fáklya volt, az ma is, és az lesz a jövőben is, Zoltán fia csak apró mécses maradt, akinek nagyon hamar elfogyott az életolaja.

mellett lehetőség arra is, hogy személyét, nemzetet szolgáló eszméit és alkotásait alaposabban megismerjük. Építsünk egy képzeletbeli Lánchidat, amelyen átkelve találkozunk „a magyar civilizátor”-nak is tekinthető Széchenyivel,³ akinek gazdag életműve példaként szolgálhat, és segíthet táplálni a megújulás reményét, mert az ő szavaival fogalmazva: „Az emberi nemnek hivatása nem rontás, hanem hogy munkálkodjon, alkosson, teremtsen.”

A Széchenyi család első jelentős személyisége, Széchenyi György (1605/1606–1695), papi pályán futott be fényes karriert, esztergomi érsek lett. 1629-ben II Ferdinándtól nemesi címerlevelet szerzett. Unokaöccse, Pál (1645–1710) szintén egyházi pályát választott, kalocsai érsek lett. A család Pál fivérének, Györgynek ágán folytatódott, aki 1697-ben Lipóttól grófi címet nyert.⁴

Széchenyi István

A család tekintélyének újbóli megalapozása Széchenyi Ferenc (1754–1820) nevéhez fűződik, aki II. József reformpolitikájának támogatója volt. 1798-ban Somogy vármegye főispánja, majd helyettes országbíró lett. Bőkezűen támogatta a tudományokat és a művészeteket és 1802-ben engedélyt kért I. Ferentől, hogy könyvtárát metszet- és éremgyűjteményét a hazájának ajándékozza, megalapítva a Magyar Nemzeti Múzeumot és a Könyvtárat (a későbbi Országos Széchenyi Könyvtárat), amely 11884 nyomtatványt, 1150 kéziratot, 142 kötet térképet és rézmetszetet, 2029 nemesi címet és gazdag éremgyűjteményt tartalmazott.

1791. szeptember 21-én született meg Széchenyi Ferenc és a keszthelyi Georgikont alapító Festetics György húgának, Festetics Juliannának legifjabb gyermekeként Bécsben, a Herrengasse 5. számú házban az a Széchenyi István, akiről gyermekként nehéz lett volna elképzelni, hogy „a legnagyobb magyar” lesz, mivel félénk, bátortalan kicsi gyermek volt. Nyarait a nagycenki kastélyban töltötte. Itt van a családi sírbolt is.

A szóbeszéddel ellentétben, gyermekkorában jól tudott magyarul,⁵ és 16 évesen már gyönyörű verset írt édesanyjához:

*Ha mindazt, mit szívem érez – tollammal leírhatnám
Mindaz, mit csak néked köszön, méltón előadhatnám
Boldog volnék, s nem búsulnék
De hogy írja le a számát ezer aggódásaidnak
Hogy köszönje tanácsidnak
Hogyan fáradozásaidnak számos nemét és érdemét
Íme tűz és fegyver között imádsággal tartottál
Beteggyeimben gyorsan te magad ápolgattál
Te oktattál, tanácsoltál, te plántáltad szívembe a jót,
Melyben vagyok, s leszek, s ami csekélyt Isten, Uram
S hazámért utóbb teszek, a te munkád.*

Megjegyezném, hogy házitanítói közt ott találjuk a nagyszentmiklósi Révai Miklóst is, a magyar nyelvészet egyetemi tanárát, aki szépen is rajzolt és ő tanította az architektúrát.

13–15 éves korában változás állt be a félénk és sokat betegeskedő gyermek életében. Edzi testét, kitűnően kezd lovagolni, rengeteget olvas, elsősorban német és angol nyelvtudását pallérozza, de házi káplánjuktól, Poupaz Antaltól a vallásoktatáson kívül a francia és az olasz nyelvet is tanulta.

Később elméleti katonai képzésben részesült, majd katonai pályára lépett. 17 esztendő, amikor 1808-ban a pozsonyi országgyűlésen I. Ferenc (1792–1835) a Napóleon ellen tervezett háborúhoz 25 ezer újonc megajánlása mellett, nemesi felkelést is hirdetett. A fiatal gróf részt vett a győri ütközetben és a vereség ellenére is számos haditettét hajtott végre.⁶ 1811-ben az I. ulánuszredhez került. Hadosztálya egy ideig Világoson, később Cseh- és Morvaországban állomásozott. 1813 nyarán többször is megütköztek a francia csapatokkal. A lipcsei csatát megelőzően, atyja kérelmére Schwarzenberg Károly herceg, fővezér táborkarába került futártisztnek. Schwarzenberg a porosz Blücher tábornagyhoz küldte, ahova az ifjú kapitány a legrövidebb úton, az ellenség vonalain keresztül jutott el. Ezt követően a svéd trónörökös, Bernadotte-ot kellett megnyernie a csatlakozáshoz,

A Széchenyi-címer

Széchenyi Ferenc

Festetics Julianna

mely feladat teljesítését követően, elnyerte a Szent Vlagyimir-rend lovagkeresztjét.

Az 1813–14-es háború végén „kiváló magatartásáért”, III. Frigyes Vilmos porosz király az igen rangos Pour la Mérite Rendjellel tüntette ki.

1814-ben elkíserte Windischgrätz Alfréd ezredest Itáliába, hogy közöljék I. Viktor Emanuel szárd (szardíniai) királlyal, hogy ismét elfoglalhatja trónját, amelyetől korábban Napóleon fosztotta meg. Az uralkodó, miután trónját elfoglalta, a küldöttség tagjainak a Szent Móric- és Lázár-rend lovagkeresztjét adományozta.

1815. május 2-án a tolintinói lovassági ütközetben egy katonai rohammal szétverte Joachim Murat testőrezredét. 1816-ban a Nápolyi-Szicíliai kettős királyság uralkodója, I. Ferdinánd, a Szent Ferdinánd-lovagkeresztrel jutalmazta. Ötödik kitüntetése az osztrák Hadseregkereszt, az Ágyúkereszt volt, amelyet tömegkitüntetésként az 1813–14-es hadjárat valamennyi résztvevője megkapott. 1825-ben a X. Károly francia király koronázására indult küldöttségben Esterházy Pál herceget kísérte és megkapta a Szentlélek-rendet.

Széchenyi István kitüntetéseivel

A gróf tehát szépen dekorált tisztként fejezte be a napóleoni háborút.⁷ Katona évei alatt sok vidéket bejárt – járt Párizsban és ünnepelte a győzelmet Bécsben, s eközben életrajzírói szerint eltávolodott szülőhazájától –, bár ez nem egészen fedi a valóságot.

1814-ben megkezdett, s haláláig vezetett naplójának első évében vetette papírra: „Hogy a hunok legvalószínűbb fajtájából származhatom, arra az is elég, hogy a legszebb Alpok közt sem va-

gyok képes oly forrón, lelkesen, rajongón, érezni és élni, mint hazám pusztáin.”⁸ Széchenyi sorsának alakulására nagy hatással voltak utazásai, főleg az Angliában tett 1815-ös útja, ahol a lótenyésztés és a lóversenyzés hatott rá. 1818 közepén, Oroszországon át Keletre utazik, ahol állítólag lord Byronnal is megismerkedett. Konstantinápoly, Athén, Théba, Korinthosz, Thermopülé, Szicília, Nápoly, Róma következett, s csak 1819 közepén tér haza Bécsbe, ahonnan lesétált Cénkre.

Az utazások benyomásaival a lelkében bánatosan gondolt a „csúnyácska hazára,” de magyar parasztfiúkból lett huszárai végül ráébresztették, hogy hol a helye. Egy alkalommal, amikor borral vendégelte meg őket a debreceni Nagyerdőben, e sorokat jegyezte fel: „viselkedésük úgy megszépítette őket, hogy kezdtem szeretni századomat... Annyira ellágyulok, ha valami hazait látok, hogy egy hegedű, egy cimbalom, de egy duda is elég, hogy sírásig ellágyuljon a szívem.”⁹

1821-ben bejárja Erdélyt, tanulmányozza a lótenyésztést, és barátságot köt báró Wesselényi Miklóssal (akit később árvízi hajósnak nevezett) és aki életének további alakulásában különösen magyarságára volt nagy hatással. Vele 1822-ben újra Franciaországba és Angliába utazik.

Talán nem véletlen, hogy Széchenyi egy Wesselényivel végigvitatkozott délutánt követően ezt írta magyarul a különben németül vezetett naplóba: „Az Ausztriai Monarchiának és Magyarországnak hibája, hogy Isten haragjában kapcsolta össze.”¹⁰

1824-ben a gróf részt vett X. Károly francia király koronázásán, s itt a francia társadalom viszonyai is hatással voltak

Széchenyi és felesége

Felesége, Seilern Crescentia

rá. De nagy hatással voltak rá olvasmányai is, valamint a Zichy Károlyné, Seilern Crescentia iránt táplált mély érzelme, akihez méltó akart lenni úgy, hogy életét hazája s honfitársai boldogulásának szenteli. Ez a szerelem (mely később 1836-ban házassággal teljesedett be) és az 1825-i Országgyűlés jelentette Széchenyi életében az igazi fordulóponthoz, s érlelte meg benne az elhatározást: tenni, cselekedni kell a haza felemeléséért. Ilyen érzelmekkel vett részt az 1825–27-i országgyűlésen, ahol a fiatal gróf a következőket mondta:

„Nekem itt szavam nincs. Nem vagyok tagja a követek házának, de birtokos vagyok, és ha feláll oly intézet, amely a magyar nyelvet kifejtsé, mely avval segítse elő honosainknak a magyar neveltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom rá.”¹¹ A példa azonnali követésre talált, így az 1827-es VI. tc. ben kimondták, hogy az összeszedett vagyonból Magyar Tudós Társaság álltassék fel.

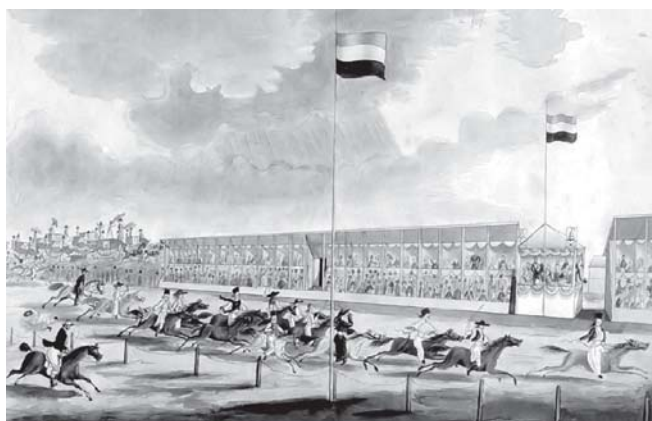
A Tudományos Akadémia

Az akadémia allegóriája

Az Akadémia címere a Széchenyi által választott: „Az Akadémia allegóriája – a sást itató Amphitrité.” (A görög istennő a tudományt, a sas az ismeretekre szomjazó magyart jelképezi.)

Ez idő tájt kezdett lóversenyeket szervezni, előbb 1826-ban Pozsonyban, majd Pesten. 1830-ban megalapította a Magyar Állattenyésztő Társaságot. Fontossággal bírt a Lovakról c.

Lófuttatás

munkája. Ebben a lótenyésztés nemzetgazdasági fontosságát fejtgetve, a lótenyésztés felemelésének lehetőségeivel foglalkozik.

Angol mintára kaszinókat is szervezett, amelyek a társadalmi élet központjává váltak. A szórakozás és eszmecserélés biztosítására előbb Pozsonyban, majd Pesten bérelt házat. Az eszmecserék, felolvasások, zenei estek mellett kiváló kikapcsolódási lehetőséget kínáltak a játéktérnek és a táncmulatságok is.¹²

1828-ban kezdte írni nagy programadó művét, a Hitelt, amelyben arra figyelmeztet, hogy a hitel alapja a bizalom. Ezért egyrészt törvények szükségesek, melyek nem adnak lehetőséget a csalásra, másrészt tárgyi fedezetre van szükség, s ez nem lehet más, csak a földbirtok. Az viszont az 500 éve érvényben lévő ősiség törvénye miatt nem adható el. A magyar törvények értelmében, ugyanis 1351 (Nagy Lajos) óta a földbirtokosok nem adhatták el birtokaikat és jelzáloggal sem terhelhették.¹³ Ezért hát meg kell szüntetni az akkor már archaikusnak számító ősiség (aviticitás) törvényét.

A modernizálás másik akadályát a nemesség kiváltságrendszerében látja. A nemzeti múlt dicsőítése mellett fontosnak tartja a kiművelt emberek sokaságát, mert: „Nem pengő sarkantyú, vitézkötés... s nem panyókás mente, nem sivár borítós paszomány, kócsagtoll, Attila-kalp, Zrínyi-dolmány fogják... honunkat felemelni...”¹⁴ Bizott abban, hogy a tulajdonviszonyokban levő akadályok megszűnésével az ország gazdasága virágzásnak indul, mert: „szabad birtok és a szabad verseny az országok legnagyobb áldása.”¹⁵ Reményét a Hitel utolsó sorában így öntötte szavakba: „Sokan ezt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz.”

A Hitel c. mű hatását Arany János Az elveszett alkotmány c. satírájában így érzékeltette: „Zajt üte e könyv; olvasta paraszt, nemes egyre...” Sokan dicsérték, de sokan kárhoztatták is. A nemesség védelmére Dessewffy József szólalt meg. Taglatatával, amelyre Széchenyi 1831-ben a Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hibás előítélet eligazítására c. művével válaszolt.

Stadium c. művében pedig rendszerbe foglalja a teendőkre vonatkozó véleményét. Rámutatott a nemesi kiváltságok igazságtalanságaira és segíteni akart a jobbagyság sorsán. 12 törvényjavaslatba tömörítette a teendőket, s ezek közül 9-et tárgyalt a Stadiumban. A törvények egy részével az ország termelő erejének növelésével a nemzeti pénzalap gyarapítását célozta, másik részével a földesúr és jobbagy viszonyát akarta rendezni, s elő akarta

készíteni a nemzetet a közös adózásra, sőt a robot megszüntetését is javasolta. A cenzúra miatt a művét 1833-ban Lipcsében nyomtatta ki, itthon mégis a hatóságok elkobozták.

E három művet Arany három égbe nyúló piramid-nak nevezte.

A többi három javaslatát a magyar nyelv jogáról, a közgazdaság egyöntetűségéről és a nyilvánosságról Hunnia című művében fejtette ki, de ez csak 1858-ban látott napvilágot.

Széchenyi tevékenységének célja, a magyarság megmentése – amelyet már a pusztulás szélén látott –, vagy amint ő mondja: „az emberiségnek egy nemzetet megtartani... a világot egy új nemzettel gazdagítani.”

A programadás mellett a gróf gyakorlati alkotásaival is hozzájárult az ország fejlesztéséhez. A kereskedelem fellendítése végett, megalapozza a gőzhajózást és első teendője a Duna-szabályozás. 1831-ben elindította, majd 1833-tól királyi biztosként irányította az Al-Duna és a Vaskapu hajózhatóvá tételének munkálatait. Ennek érdekében többször utazott az Al-Dunára. Nemcsak a medret, a sziklafalakat, de a partmenti utakat is szabályoztatnia kellett. Ezért épült ki 1834-től kezdődően a Vásárhelyi-terv szerint Ómoldova községtől Turnu Severinig a 120 km sziklába vájt műút, az ún. Széchenyi út.¹⁶

1885-ben a Kazán-szorosban Széchenyi- emléktáblát helyeztek el, szövege: „Széchenyi emlékének a magyar mérnök és építészegylet – 1885” (ma már víz alatt van).

A Széchenyi út megmaradt szakasza mentén pedig 1890-ben helyeztek el egy hatalmas márványtáblát az alábbi szöveggel: „Az al-dunai Vaskapunak és a többi zuhatagnak 1888 évi 26-t. cikkelye által I. Ferenc József uralkodása alatt gr. Szapáry Gyula miniszterelnök idején Belhusi Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter által 1890 évi szept. 15-én. Isten áldása legyen a művön és megalkotóin.”

A jelenlegi emléktáblát 2006-ban állította a Dunai Hajósegylet (Bp).

Széchenyi a gőzhajók számára is használhatóvá tette a Vaskaput.

Első alkalommal gőzhajó 1834. április 14-én jutott át a Vaskapun. A Carolina, a Duna és a Pannónia nevű gőzhajók az al-dunai zuhatagokon és a Vaskapun is keresztüljártak, egészen Galacig, sőt egy gőzössel Odesszába és Konstantinápolyba is tettek utat.¹⁷

H I T E L.

IRTA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

PESTEN

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁN²
KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

1830.

VILÁG

VAGY IS

FELVILÁGOSÍTÓ TÖREDÉKEK

NÉMI HIBA'S ELŐÍTÉLET ELIGAZÍTÁSÁRA.

IRTA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

PESTEN,

FÜSKÉSI LÁNDORER NYOMTATÓ INTÉZETÉBEN

1831.

STADIUM

IRTA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

1831 - BEN

KIADTA

Z * * * *

1833 BEN.

I R É S Z.

LIPCSÉBEN, 1833

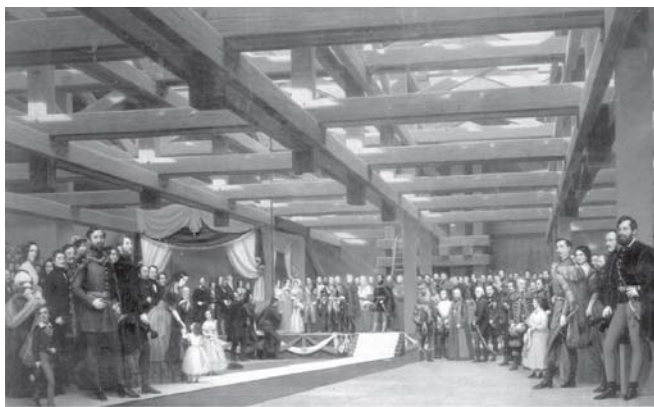
WIGAND OTTÓNAL

Óbudán hajógyár létesült. Közben megindul a Balatonon is a gőzhajózás. Az első balatoni gőzös a Kisfaludy nevet kapta. Teste az óbudai hajógyárban készült.

Emellett nekifog a Tisza-szabályozás előkészítésének is. Andrassy Gyula javasolta az önálló tiszai gőzhajózási társaság megalapítását. Mire azonban a társaság által Angliából rendelt hajó megérkezett a Tiszához, kitört az 1848-as forradalom és a Tisza Gőzhajózási Társaság feloszlott. Emlékét őrzi a tiszadobi emlékmű.

1832-ben Hídegyesületet alapít, s még ebben az évben Angliában jár, hol a lánchidakat is tanulmányozza. 1837-ben megalapítja a Lánchíd Részvénytársaságot. A közteherviselés szép alapelvének egyik morzsájaként a gróf azt is kiharcolja, hogy a hídvámok fizetésével mindenki egyenlő legyen: a nemes, a nem nemes és az áthaladó barom is.¹⁸

A hidat angol mérnök, William Clark tervezte, a munkálatokat pedig Adam Clark vezette (csak névrokonok voltak). Az első cölöpöt 1839. szeptember 21-én verték le, az alapkőletételt a királyi biztos, Károly főherceg jelenlétében került sor 1842. augusztus 24-én. A hídhöz harmonikusan kapcsolódott a gróf ötlete nyomán megvalósított Alagút is. Ennek érdekében 1846-ban megszervezte a Tunnel Társaságot.

Az alapkőletétel

Meg kell jegyezni azonban, hogy a híd építése sok bonyolalommal járt. Adam Clark sokszor betegeskedett, leszakadt egy hídlánc is, amely magával rántotta a híd alatti pontonhidon állókat, magát Széchenyit is, 9 és 11 éves fiaival együtt, de meg kellett küzdeni az évszázados előjogaikhoz ragaszkodó nemesekkel is, akik felháborodtak a hídvám fizetése miatt. Egy megyei követ dühösen fakadt ki a terv ellen: „Inkább Paksra kerülök le és úgy megyek át a Dunán, de nemes ember létemre hídvámot nem fizetek!”¹⁹ Szerencsére a többség elfogadta Széchenyi tervét és a magyar polgári fejlődés gondolatát. 1848-ra csaknem teljesen elkészült a híd, de az avatáson Széchenyi már nem lehetett jelen, Haynau avatta fel. S hogy teljesebb legyen a kép, meg kell említeni még néhány Széchenyinek köszönhető megvalósítást.

1839. május 31-én létrehozta a Pesti Gőzmalom Társaságot, majd megkezdődik a Hengermalom építése.

1844-ben pedig a nádortól egy sétatér kialakítására kért engedélyt. Négy év után, 1846. márc. 3-án a gróf felesége „Virulj” felszólítással elültette az első platánt. 1930-ban az ültetés helyén felállították a „Virulj díszkutat,” Telcs Ede alkotását, amelynek domborműve az ültetést ábrázolja.

Még arra is volt figyelme és energiája, hogy itáliai tapasztalatai alapján elterjessze a selyemhernyó-tenyésztést. Olaszországból eperfákat hozatott, s cenki birtokán kezdte meg a selyemhernyó-tenyésztést.

1848 januárjában Széchenyi javaslatot terjeszt elő: „A Magyar Közlekedési ügy rendezéséről. Ebben hangsúlyozza a vasút szerepét, mert szerinte a vaspálya a legcélszerűbb arra, hogy a nemzeti kereskedelem tökéletesítésének alapját képezze, mivel csak a vasút képes biztos, gyors és olcsó összeköttetést szerezni.”

A Batthyány-kormány

Széchenyi javaslatainak két alapelve a központosítás és a nemzetiségi vidékeknek minél szorosabb kapcsolata a nagy magyar Alfölddel.

A legnagyobb magyar a közlekedési rendszer megállapításában is a közérdeket tartotta szem előtt. Önérzettel mondta: „A vasúti hálózatban én soha nem láttam várost, falut, megyét... hanem mindig csak a hazát.”

Noha a törvény megvalósítását a szabadságharcot követő politikai események megakadályozták, a vasúti hálózatnak alapját Széchenyi nagyszabású programja vetette meg. Nem véletlen, hogy a Batthyány-kormányban Széchenyi István gróf közlekedésiügyi miniszter lett (1848. ápr. 7.–szept. 5.).

Talán kevesen tudják a grófról, hogy az eddig felsorolt érdemei mellett, korának jelentős sportembere is volt. A ma is meglevő sportszámok közt jeleskedett a lovaglásban, lövészetben, evezésben, vitorlázásban, korcsolyázásban és a sakkozásban. A sakkjáték szeretetét fiaiba, Bélába és Ödönbe is átlántálta.

Széchenyi Döblingben

1848 augusztusától azonban betegség tüneteit lehetett rajta felfedezni. A folytonos tépelődés a haza sorsán megtörte életerejét. Orvosa, Balogh Pál Döblingbe vitte a Goergen gyógyintézetbe.²⁰ A gondos kezelésnek köszönhetően állapota javult és megírja Önismeret című művét, amelyben pedagógiai kérdéseket tárgyal. Majd elkezdi dolgozni azon a politikai gúnyíráton, amelyet később Nagy magyar satíra címmel emlegettek. Miután el-

vasta az Alexander von Bach belügyminiszter magyarországi tevékenységét dicsérő propagandairományt, a satírárt átdolgozva, megírta Ein Blick auf den anonymen Rückblick (Egy pillantás a névtelen Visszapillantás-ra) c. választ, amelyben támadta a magyar érdekekkel ellentétes bécsi politikát.

Az 1860-ban fogalmazott Diszharmónia és vakság c. tanulmányban bizonyítja, hogy a nemzet és a dinasztia közt 1849-ben bekövetkezett szakításért nem Kossuthékat, hanem a március 4-i oktrojált alkotmány kibocsátói illel a felelősség.²¹

A rendőrminiszter a Blick megjelenése és a szerző leleplezése után közölte a gróffal: „Ez a hely megszűnt az Ön számára menedék lenni.”²²

Nagycenk

A családi sírbolt

Ezzel a tépett idegzetű embert sikerült öngyilkosságba hajszolni és 1860. április 8-ára virradó éjszakán főbe lőtte magát.

Halála az egész országban nagy hatást keltett. Gyászzeneműveket szerettek, poharakat, palackokat, tányérokat és mindenféle emléktárgyakat arcképével láttak el, emlékérmek, képek kerültek forgalomba.

Széchenyi valóban a legnagyobb magyar volt, aki önmagánál sokkal jobban szerette hazáját. Hazaszeretetét tettei és naplója egyaránt bizonyítja. „Még megmagyarázni sem tudom, mi a honszerem. Csak annyit tudok, hogy ott a levegő jobb, a fák, a mezők szebbek, s minden olyan kedves, oly drága nekünk. Mindig oda vágyunk és törekszünk élni. Ott halni az egyetlen óhajunk. Ha végzetünk messze földön elragad, az életnek könnyebben mondunk búcsút, ha egy jóbarát megígéri, hogy egykor hazánkba viszi korhadt csontjainkat.”²³

Bár mindenben nagy volt Széchenyi, talán a nemzete iránti szeretetében volt a legnagyobb. „A magyar nemzet feldicsőítése

él minden csepp véremben” – vallotta és tudta, hogy: „A magyar népet a világnak megtartani az emberiség díszére nagy és erős nemzetté emelni lehet...”

A „legnagyobb magyar” nemcsak életében, de halála után is szolgálja nemzetét. Követésre méltó életpéldája erősít bennünket, írásai útmutatással szolgálnak.

Mindezeket érezve elmondhatjuk: Széchenyinek csak a teste található a Nagycenki Mauzóleumban, mert Arany Jánost idézve:

„Nem bal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múlt,
Hanem lerázván, ami benne földi
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad s nőtön nő tiszta fénnyel,
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye,
Ohajt, remél, hisz és imádkozik.”

Jegyzetek

- ¹ Dr. Cserháti László: *Széchenyi üzenete a mának*, www.szechenyiemlekbizottsag
- ² *A Pallas nagy lexikona*, Legnagyobb magyar címszó
- ³ Gerő András: *A magyar civilizátor*, in Rubicon 200 évforduló, 3 old.
- ⁴ *A Széchenyi család*, Wikipédia
- ⁵ Kéri Edit: *Mikor tanult meg Széchenyi magyarul?* alfahir.hu
- ⁶ Tarján M. Tamás: *Széchenyi István gróf születése*, www.rubicon.hu
- ⁷ Széchenyi István, Wikipédia, lásd még Pandula Attila, Katonaévek, kitüntetések in Rubicon. 200. évf. 20. old.
- ⁸ Závodszy Géza – Hermann Róbert: *Nemzet születik*, Magyarország története, 1815–1849, Új képes történelem, Helikon, Bp. 1999, 22. old.
- ⁹ Uo. 22. old.
- ¹⁰ Uo. 23. old.
- ¹¹ *A magyarok krónikája*, Officina Nova, 371. old.
- ¹² Uo. 372. old.
- ¹³ Hitel (Széchenyi István), Wikipédia
- ¹⁴ *A magyarok krónikája*, i.m. 376. old.
- ¹⁵ Horváth Attila: *A hitel híja*, in Rubicon, 200 évforduló. 11. old.
- ¹⁶ Gazda István: *Széchenyi alkotásai*, in Rubicon, 200 i.m. 13. old.
- ¹⁷ *A magyarok krónikája*, i. m. 376. old.
- ¹⁸ Gazda István: *Széchenyi alkotásai*, i.m. 13. old.
- ¹⁹ *Ezeréves Magyarország*, Apáczai Kiadó, Celdömölk, 74. old.
- ²⁰ *Széchenyi István*, Wikipédia
- ²¹ Csorba László: *Nemzete oldalán*, in Rubicon, 31. old.
- ²² Benedek István: *Széchenyi lelkivilága*, in Rubicon, 27. old.
- ²³ Dr. Ádám Sándor: *Európa színpadán*, Bp. 1999, 61. old.

UJJ JÁNOS

SZŰZ MÁRIA TISZTELETE, EMLÉKMŰVEI ARAD MEGYÉBEN

„Kél a fölséges Nap, stációinkat beragyogja:
egy-egy fekete-vörös évszáz mindenik,
mit kévékké kötött a kín marokja –
asztaggá rakva majd sorsnak betelik.

De addig jönnek száz meg száz batárból:
áldott asszony, büszke férfi, esett pária,
bűvös ösvényen vágat, vánszorog, vagy lából,
kit bív a könnyes-boldog Asszony-Mária!”

(Magyar Lajos: Csíksomlyó)

Mária (Joachim és Anna leánya), József ács későbbi felesége, Keresztelő Szent János anyjának közeli rokona volt. Dávid nemzetségéből származott. A bibliai Újszövetség szerint Ő lett az Úr kiválasztottja, hogy megszüljön földi emberré lett fiát, aki földi apától való nemzés nélkül fogant meg Szentlélek Úristen jóvoltából.

Miután Betlehemben megszülte Jézus Krisztust, férjével és fiával Egyiptomba menekült, majd Názáretben lakott. A 12 éves Krisztust magával vitte a templomba, jelen volt a kánai menyegzőn, ott állt fia keresztje alatt. Halála előtt Jézus szülőanyját János apostol gondjaira bízta. Mária ott volt a teremben, ahol a tanítványok Szentlélek Úristent várták. Halála óráján az angyalok felvették a mennybe.¹

Tisztelete az egész keresztény világon elterjedt. Számos megjelenéséről tudunk szerte Európában, számos csodatételt tulajdonítanak neki. Jézus Krisztus édesanyjának tiszteletére bazilikák, templomok, kápolnák sokaságát szentelték fel. A leghíresebbek egyike a Párizsban gótikus stílusban épült Notre Dame (Miasszonyunk) templom. Aradon az újaradi templom viseli nevét. A nagyobb méretű templomokban egy-egy mellékoltárt állítottak tiszteletére. A világon sok millió szentképet nyomtattak és nyomtatnak mindmáig a Szűzanya képével, boldog kismamaként, karján Jézussal, imádkozva, avagy ártatlanul megfeszített fia keresztje előtt megtörve térdelve (Mater Dolorosa).

Erdélyben az egyik legrégebbi Mária-szobor a „Tordatúri Madonna.” A kora gótikus szobrot Gyulafehérvárra szállították, jelenleg a püspöki székesegyházban látható.² Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló fából faragott szobrot őriznek a csíkszenttamási templomban is.³

A középkorban Arad vármegyében három bencés apátságot neveztek el Szűz Máriáról: a bizereit, a bulcsit a Maros völgyében, és a pankotait a Zaránd-hegység lábánál. A török veszedelem idején egyre gyakrabban kezdték a templom patrónusának Máriát választani, ugyanis a keresztények az ő nevével indultak a muzulmánok elleni harcra.

A keresztények számára ünnep lett születésnapja, neve napja, mennybe emelésének napja. Megjelenéseinek helye, számos szobra, képi ábrázolása búcsújáró helyé vált. Erdélyben a legjelentősebb a csíksomlyói pünkösdi búcsú, amelyre manapság már több százezren gyűlnek össze a templom mögötti szabadtéren, a „nyeregben” felépített, Makovecz Imre műépítész tervezte oltár előtt. Erdélyből, Moldvából, az anyaországból, de a világ számos más pontjáról is. Ez lett a hazai, s talán a világ magyarságának legjelentősebb találkozóhelye. A búcsújáráson nagyon sok más felekezetű is részt vesz.

Egy másik jelentős búcsújáró hely Máriapócs. A hívők 1715-től zarándokolnak a Nyírségbe a Könnyező Madonna képéhez. Ma a görögkatolikus egyház a kegyhely gondozója. 1991-ben II. János Pál pápa magyarországi látogatásakor, bizánci szertartású Liturgiát celebrált a kép előtt a helyi Szent Mihály-kegytemplomban.

A mi régiókban is több nevezetes búcsújáró hely létezik. A legismertebbek a máriaradnai búcsú. A máriaradnai búcsújárásoknak a hagyománya, a törökök által felégetett templomban, a tűzben épségben megmaradt Mária-képhez kapcsolódik. A máriaradnai Szűz Mária-emlékhely történetével külön tanulmányban foglalkozunk.

Bánság legismertebb Mária búcsújáróhelye a csiklovabányai. Csiklovabánya (Ciclova Româna/Deutsch-Tschiklowa) Oravica

Máriaradna: Oltárkép

várostól 6 km-re délre fekvő falu, ahol Sárlos Boldogasszony tiszteletére emeltek kegytemplomot. Mivel sziklára épült a templom, ezért „Sziklás Máriának” is nevezték. 1727-től indult meg a búcsújárás az ott felfedezett csodatevő képhez. A templomtól 5 km-re egy ortodox kápolna is épült. A krassován búcsúnak nevezett eseményre, az ide telepedett horvátok mellett németek és románok is eljárnak.⁴

Egy Mária kegyhely található Rigósfürdőn (Bogda/Neuhof) is. A hagyomány szerint a német betelepülők köfajtás közben Bogdarigóson egy Mária-képet találtak. Azt a hegyoldal egyik mélyedésébe helyezték el. Alatta néhány nap múlva egy gyógy-

Máriaradna: Lourdes-i kápolna

forrás fakadt, amikor a hírre megindult a búcsújárás. A csoda helyén a Pottyondy család egy kápolnát építtetett. A mai templomot 1845-ben Sárlos Boldogasszony tiszteletére emelték. A település elszigeteltsége, valamint környező települések lakosságának nemzetiségi változása miatt, a búcsúkra csak kevés hívő látogat el.

A közelben van Bulcs, egy román anyanyelvű római katolikus vallásúak lakta kicsi település is. A ma mindössze 143 lakosú „magányos kegyelmi hely,” amelynek múltjából mára csak a név (Bulcsi Mária) és a búcsújárás hagyománya maradt meg.⁵

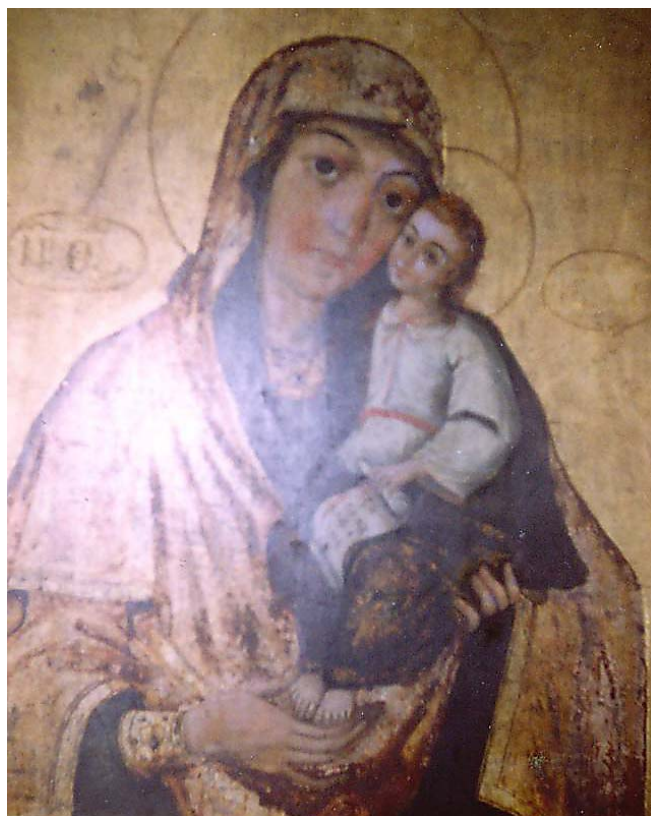
Torna: Kis kápolna

Szűz Máriához kapcsolódó helyi néphagyomány a tornyai (Turnu) Mária-kút is, ahol a Szűz (állítólag) megjelent egy libapásztor leánykának, Dusik Erzsikének.⁶ (Az egyház nem látja bizonyítottnak a jelenést.) Az 1990-es években a kút mellé a helyi hívők egy kis kápolnát emeltek, ahova Mária-ünnepek alkalmával kivonulnak imádkozni.

A megye számos településén is elhelyeztek kisméretű Mária-szobrokat kápolnáknak, templomok falában. A hívők számos egyházközségben alapítottak Mária-társaságokat, kongregációkat. Egy ilyen kongregációt működtettek az aradi belvárosi hívők a két világháború közötti időszakban, egészen 1948-ig, amikor a kommunista hatóságok betiltották a szerzetesrendekkel és a görög-katolikus egyházzal egyetemben.

Arad megyében több római katolikus templomot szenteltek fel Mária tiszteletére, sok templomban létezik Mária-oltár. Az aradi várban ferences szerzetesek által felépített templomot, 1787. május 21-én Christovich Imre csanádi püspök szentelte fel a Boldogságos Szűz, az Angyalok Királynéja tiszteletére. Mellette épült fel a Szent Józsefről elnevezett emeletes zárda, amelyet kórháznak rendeztek be.⁷

Régiókban a szomszédos Békés megyében, a gyulai józsefvárosi Szent József-templom Mária-kápolnájában áll egy aranyozott fából készült barokk Madonna-szobor, amelyet a hagyomány szerint az első bevándorló német telepesek hoztak magukkal az óhazából, még a 18. század elején. Az 1795-ben épült békési

Stefan Tenecky: Szűz Mária (olaj)

római katolikus templom oltárán található egy aranyozott faalkotás, Szűz Mária karján Jézussal. Minden bizonnyal egy bécsi mester munkája.⁸

A 18. században a görögkeleti templomok egyik legjelentősebb ikonfestője, a szerb Stefan Tenecky nagyon sok Mária-képet festett. Több a gáji ortodox kolostor tulajdonában van, de a rácfertályi szerb ortodox templom is rendelkezik egy szép Mária-képpel. A gáji ortodox kolostor templomának az eredeti szentképfalát is Tenecky festette. Ezt cserélték le 1990-es években egy bizánci stílusú ikonosztázra. Az aradi festő barokk stílusban megfestett képei a kolostor múzeumában láthatók.

Bár tudomásunk van arról, hogy a római katolikusok a településeken sok helyen állítottak utcai fülkékben kisméretű Mária-szobrokat (legtöbbje kerámiából készített alkotás volt), a kommunista hatóságok ezeket mindenütt eltávolították a közterekről. Ennek tulajdonítható, hogy a szomszédos Bihar megyében összesen csak két Mária-szobor maradt meg a váradolaszi plébániatemplomban, a harmadikat csak 2007-ben állította egy család Hegyközsátrában (Cetariu) a helyi templom elé.⁹

Európában híres búcsújáró hely Magyarországon Máriaapócs, Ausztriában Mariazell, Franciaországban Lourdes, Portugáliában Fatima. Régióink egyik jelentős vallási rendezvénye a három országot egybekötő „Mária út.” Az 1400 km hosszú zarándokút az ausztriai Mariazellből indul, érinti Észak-Magyarországon Máriaapócsot, s elér Erdélybe, Csíksomlyóra. Gyalogosan két hónap alatt megtehető az út.

A képzőművészeti alkotásokon Szűz Mária gyakran megjelenik angyalok között, mint szeplőtelen, földgömbön állva, kígyót taposva, csillagok között, holdsarlón, karján a gyermek Jézussal, a kereszt alatt halott fia testét tartva, trónoló vagy köpenyes Madonna, a Rózsafüzér királynője képeiben ábrázolva.¹⁰ Szűz Mária jelképe lehet az egyszárvú is, amelyet Isten anyja a kezében tart, átölel. Az unicornis leginkább fehér lóhoz hasonlít, homlokának közepén egy (többször spirális) szarv látható. A rege szerint az élőlény csak egy szűztől hagyta magát megfogni, ezért vált az ártatlanság szimbólumává. „Szűz Mária és a hitükért mártíromságot szenvedett szüzek ábrázolásánál fordul elő.”¹¹

Németszentpéter: Mária megcsonkított szobra a templom előtt

Az ortodox ikonfestészet leggyakoribb témája Szűz Mária (Maica Domnului), akit görögül „Theotokosz”-nak, Istenszülőnek neveznek. Ábrázolják, mint fiatal anyát a Kis Jézussal a karján, de több más bibliai jelenetben is. „Igen népszerű téma a keleti egyházban Szűz Mária halála. A holttest magas ágyon fekszik, körülötte az apostolok és angyalok, míg Jézus a mennyben fogadja anyja lelkét, amelyet fehér ruhás lányként szoktak megjeleníteni.”¹² A görögkeleti templomok ikonostázain (szentképfalain) a legfelső szinten, Szűz Mária Szent János evangélista jobb oldalán látható.

Különben az egykori csanádi egyházmegye mintegy 300 temploma patrónusai között az első helyen (81) Szűz Mária található („ebből 18 Mária mennybe felvételének, 13 a török időben keletkezett Mária nevének, 12 Kis Boldogasszonynak, 38 a többi ünnepének a patrocíniuma”).¹³ Sajnos, ezen templomok nagy részét ma már csak időnként, főleg búcsúk napján nyitják csak ki.

T. Székely László szerint, bár a Bánságban nem volt a szó szoros értelmében vett keresztényüldözés, a török-tatár betörések nyomán elpusztított 41 templom felért egy ilyenrel. Mária azért vált olyan népszerűvé, „e népnek ezért Mária sorsában kellett részt vennie, (mert) az ő életét a hét fájdalom jellemzi,” akárcsak Bánság kifosztott, szülőhelyéről elmenekült, kiirtott népének életét. De éppen ezek a csapások „ráébresztették a keresztényeket az összefogásra és erélyes cselekvésre is. Csak így tudták legyőzni az ellenséget.”¹⁴

A Mária-kultuszt ápoló nagy búcsújáróhelyek mellett, kis települések hívői is gyakran választották védőjüknek Isten anyját. A nemzetiségi és vallási szórványnak számító Arad megyei Monostoron (a falu lakosságának túlnyomó többsége románokból és szerbekből tevődik össze), a falut birtokló Izdenczy család az udvarházukkal (kastélyukkal) szemben egy kápolnát emeltek fel Szűz Mária tiszteletére, amelynek építését gróf bellusi Khuen Antal Lipót tervezte, az építkezést az akkori jeles építész, Möller István (1860–1934) 1901-ben fejezte be.¹⁵ Abban nyugszik a család-fő, felesége és leányuk. A kápolnában a vingai és a majláthfalvi pap tartott rendszeresen szentmisét.

Magyarpecskán 1803. május 30-án Szeles Jakab pécskai lakos a településen kívül, a Palotára és Tótkomlóra vezető út mellett egy emlékoszlopot emelt Szűz Mária tiszteletére egy faragott szoborral, amely köré egy kápolnafülkét is építtetett. Fenntartására 10 forintot helyezett letétbe. Kőszegi László csanádi püspök engedélyével az építményt Nagy Pál, a város plébánosa áldotta meg. A szobrot a pécskaiak öltöztették, ezért kapta a Ruhás Mária nevet. Időközben a szobor eltűnt, sorsa ismeretlen, helyette a kápolnafülkében egy Mária-kép található. A műalkotást 1953. augusztus 6-án Nagyhalmágyi Sándor plébános megáldotta.¹⁶ A zimándújfalui, valamint a simándi római katolikus templomot is Szűz Mária tiszteletére szentelték fel.¹⁷

Szűz Mária Magyarország védőszentje. I. István (utóbb szentté avatott) király halálakor, 1038-ban neki ajánlotta fel országát. Tisztelete kiemelten fontos helyet foglal el a magyarság hitéletében. Harangozó Imre néprajzkutató az újkígyósiak radnai búcsújárásáról, a búcsújáró helyről írt könyvében 102 jelentősebb magyar Mária-kegyhelyet sorol fel.¹⁸

Jegyzetek

- ¹ *Bibliai nevek és fogalmak*. Primo Kiadó. Budapest, 1988. 232.
- ² Göncz József, Bognár Béla: *Egyszer volt Krassó-Szörény*. Szombathely, 2011. 104.
- ³ Marton József, Jakabffy Tamás: *Az erdélyi katolicizmus évszázadai*. Gyulafehérvár, 1999. 34.
- ⁴ Marton József, Jakabffy Tamás, i. m. 37.
- ⁵ T. Székely László, Czank Gábor: *Bánsági áhítat*. Szeged, 2014. 28–30.
- ⁶ Csótiné Borócsik Irén, Jámborné Péterszabó Ilona: *Mária kútja* (1.). Szövétnék, 2015. augusztus, 26–27. o., (2) Szövétnék, 2015. október, 29–30. o.; Ujj János: *Emlékhelyek és emlékművek Arad megyében*. Arad, 2003. 197.
- ⁷ Szentkláray Jenő dr.: *A Csanád-egyházmegyei plébániák története*. I. Temesvár, 1898. 256.
- ⁸ *Békés megye képes krónikája*. Typografika. Békéscsaba, 2009. 137, 159.
- ⁹ Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*. Nagyvárad, 2012. 43–45, 267.
- ¹⁰ *Művészettörténeti ABC*. Budapest, 1961. 266.
- ¹¹ Wellner István: *Kalauz Európa vallási műemlékeinek megtekintéséhez*. 31.
- ¹² Uo. 126, 130.
- ¹³ T. Székely László, Czank Gábor, i. m. 26.
- ¹⁴ Ua. 38–39.
- ¹⁵ Szekernyés János: *A magyarság emlékhelyei a Bánságban*. Temesvár, 2013. 400–401.
- ¹⁶ Nagyhalmágyi Sándor: *Magyarpecska múltjából*. Pécska, 1999. 24, 80.
- ¹⁷ Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. II. Arad, 1895. 738.
- ¹⁸ Harangozó Imre: *Radna fényes csillaga*. Újkígyós, 1990.

PÁSZTAI OTTÓ

A GRÓSZ CSALÁD

Dr. Grósz Frigyes (Nagyvárad 1797 – Nagyvárad 1858)

Szemorvos, kórházalapító és igazgató

Nemcsak Nagyvárad egyik népszerű orvosa volt, hanem megtestesítője a cselekvő, alkotó orvospolgároknak.

Középiskoláit a nagyírú Premontrei Főgimnáziumban végezte. 1816–1819 között Pesten filozófiát hallgatott, amelyből doktorrá is avatták. Az akkor még élő hagyományok szerint, a filozófiai doktorátust a további egyetemi tanulmányok, így az orvosi studium előkészítésének tekintették. Bécsben iratkozott be az orvosi fakultásra. Mivel édesapja időközben elhalálozott, anyagi nehézségei támadtak. Ezért részben rokonai, másrészt a Hoffmann és Biedermann családok anyagi és erkölcsi támogatását vette igénybe. Ugyanakkor leketanítással is igyekezett fenntartani magát. Nyaranta pedig osztrák, cseh és németországi gyógyfürdőkben dolgozott, mint betegkísérő. Így lehetősége adódott arra is, hogy kiképezze magát balneológusnak. 1826-ban avatták orvosnak. Ebben az évben jelent meg doktorátusi disszertációja is.

Folytatja szakorvossá való képesítését, s beiratkozik a sebészeti tanfolyamra, amelynek keretében a szemészetben képezi magát. A szemészetet Rosas Beertől, a „szemészet atyjától” tanulta. 1829-ben sebészdoktorrá avatták.

Nagyváradra való visszatérése előtt, két évet a morvaországi Telc-ben töltött, Jakub Lang textilgyáros meghívására. A munkások orvosi ellátása mellett, ekkor a család háziorvosa is. A fiatal, ambiciózus orvos, a dúsgazdag gyáros támogatásával, egy kórházat alapított, a szegény betegek és a magatehetetlen öregek számára. Itt már szemészeti műtéteket és hályogoperációkat is végezhetett. Jakub Lang 1829-ben elhalálozott. Ám végrendeletében bőkezűen gondoskodott háziorvosáról, barátjáról.

Dr. Grósz 1830-ban hazatért Nagyváradra és rendelőt nyitott. Ugyanakkor felvette a kapcsolatot a váradai kollégáival, valamint a két kórházzal is. Mivel megfelelő anyagiak álltak rendelkezésére az örökség következtében, még ebben az évben önálló *magán-szemkórházat* alapított. Abban az időben ilyen Magyarországon még nem létezett. Az alapszabályzat tartalmazta a gyógyintézet célját, feladatkörét, s a kórház rövid leírását. A későbbiek során, a statisztikai adatokból kiderült az elvégzett műtétek száma, azok sikeres vagy felsikeres eredménye, az alkalmazott vizsgálatok és a műteti újítások egész sora.

Ahogy működni kezdett a *Szegény Vakok Gyógyintézete*, a 19. század eleji kolerahullám elérte 1831-ben Nagyváradot is. Dr. Grósz orvoskollégáival együtt bekapcsolódott a járvány leküzdésébe, s kórházában kolerás betegeket is gondozott. Emellett tevékenyen részt vett mindenütt, ahol segítségre volt szükség, a várost 1836-ban sújtó tűzvész és az 1846. évi árvíz idején is.

Jól ismerte a Püspök- és a Félixfürdőket, ezért sajnálkozással állapította meg azok elhanyagoltságát, hiányosságait, az általa felkeresett, jobban berendezett osztrák, cseh és német fürdőkhöz képest. Felmérte a két fürdőhely kifejlesztésének lehetőségeit, s

terveket készített a legfontosabb munkálatok megindítására. Hozzáértésére és fürdőszervezési elképzeléseire felfigyeltek Lajcsák Ferenc katolikus püspök és br. Bémer László. Útmutatásai alapján fürdőcsarnokot, ivókúrára alkalmas forrást jelöltek meg – ami később a Frigyes-forrás elnevezést kapta –, több fasort és sétateret alakítottak ki.

Dr. Grósz Frigyes

Az 1848–1849-es szabadságharcban mind ő, mind pedig veje, dr. Grósz Albert részt vett, mint tábori orvosok. Feljegyezték róla, hogy amikor kolerás honvédek is gondozott, a betegápolóknak jutalmat adott minden felgyógyult honvédért!

Tagja volt a *Gyakorló Orvosok Tudományos Egyesületének*, értekezéseket olvasott fel a balneológia köréből, a Bihar vármegyében elterjedt maláriáról és szemészeti problémákról. Szorgalmazta a szegények számára felállítandó *egyesületi, ingyenes szemkórházak* alapítását.

Közel 28 évig vezette a váradai Zsidó Kórházat is, amelyet komoly intézménnyé fejlesztett.

1855-től az a megtisztelés érte, hogy a váradai Közigazgatási Hivatal Orvosi Bizottságának tagja lehetett, valamint a Nemesi Kaszinó elnökségének is. Sokévi sikeres és kitartó tevékenységéért, Bihar vármegye közgyűlése kitüntetésre terjesztette fel. Ferenc József császár 1857-es nagyváradai látogatása alkal-

mával megtekintette a nagyírú szemkórházat és alapító főorvosát, s a *koronával díszített arany Érdemkereszttel* tüntette ki. Ugyancsak ebben az évben a Vasárnapi Újság első oldalán méltató írás jelent meg Dr. Grósz Frigyes arcképével.

Élete utolsó éveiben sokirányú elfoglaltsága mellett időt kellett szakítania arra, hogy a nagyváradai *Közigazgatási Hivatal* kérésére megírja kórházalapítási és szemorvosi tapasztalatait. Ez 1857-ben jelent meg: *Die Augenkrankenheiten der Grossen Ebenen Ungars, und statistische Übersicht der Leistungen der privat-Augenkrankheilanstalt für Arme zu Grosswardein durch fünf und zwanzig Jahre von 1830-1858* címen. Egyike volt kora legsikerültebb szemészeti műveinek. Magába foglalja a szembetegségeket, megelőzésük lehetőségeit, gyógyszeres kezelésüket és a műteti beavatkozásokat, a szerző saját módszereivel. Rendelkezik a klinikai szemészeti tankönyv erényeivel, röviden összefoglalva, átszöve több évtizedes tapasztalatával, értékes vezérfonalat nyújtva a szemészettel foglalkozni kívánók, vagy a már gyakorló szemorvosoknak.

752 szemműtétet hajtott végre, az említett években, ebből 515 beteg meggyógyult, 194 állapotja javult, 43 esetben eredménytelen maradt. A több, mint 30 ezer járóbeteg kezelése 42 600 napot vett igénybe. A beutalt vakok közül 71 teljesen vagyontalan volt.

Halála után a szemkórház vezetését, veje, dr. Grósz Albert vette át. Anyagi okok miatt a kórháztelepet kisebb épületbe kellett költöztetni. A Bihar megyei közkórház újjászervezésével, a szemkórház annak külön osztályaként működött. A szegény betegek kezelését továbbra is biztosították, állami támogatással.

A Nagyváradai Premontrei Öregdiákok Egyesületének kezdeményezésére 2010-ben a Római Katolikus Püspökség, valamint a Segítő Jobb Alapítvány elfogadta egy emléktábla-állítás javaslatát, a Medsystem szemklinika lépcsőházában. Dr. Kalmár László igazgató és Pásztai Ottó egyesületi elnök leplezték le az emléktáblát, amelyet Böcskei László megyés püspök áldott meg.

In memoriam

GRÓSZ FRIGYES (1797–1858)

Medic oftalmolog, umanist, elev al Gimnaziul Premontrei Oradea, asistat Colegiul Mihai Eminescu. El și urmașii lui, personalități ai secolului XIX au animat emanciparea civică a orașului.

Fondatorul primului Spital Oftalmologic din Oradea. A executat în pionierat 1500 operații de cataractă.

Bolnavii săraci au fost tratați fără plată, obținând sprijin material din partea cetățenilor bogati ai vremii.

Szemész, humanista, a Nagyváradai Premontrei Főgimnázium diákja. Ő és utódai a XIX. századi polgári emancipáció kiemelkedő képviselői.

Az első Nagyváradai Szemészeti Kórház alapítója. Ütörőként 1500 szürkehályog műtétet végzett.

A szegény betegeket a módos váradi polgárok támogatásával ingyenesen kezelte.

Nagyvárad Római Katolikus Püspökség – Premontrei Öregdiákok
Segítő Jobb Alapítvány
2010

1958-ban Dr. Grósz Frigyes halálának 100 évfordulója alkalmából Dr. Segal Norbert, a nagyváradai Szemkórház főorvosa megszervezte a váradi Orvosi kamara tagjai számára az emlékműsort. Ugyanakkor egy 130 oldalas dolgozatot írt román nyelven, amelyben részletesen bemutatta Dr. Grósz életútját, tevékenységeit. 2010-ben ezt az anyagot kölcsön adta Dr. Kalmár Lászlónak, aki a Segítő Jobb Alapítvány elnöke. Ők lefénymásolták s lefordították magyar nyelvre. Ezt az anyagot ezután a Budapesti Szemkórház Múzeumába helyezték el.

Dr. Grósz Emil (Nagyvárad, 1865 – Budapest, 1941)

Szemész, egyetemi tanár, dékán, kormánybiztos

Atyja, Dr. Grósz Albert, a nagyváradai szemkórház igazgató főorvosa volt. Nagyapja pedig a kórházalapító Dr. Grósz Frigyes.

Középiskolai tanulmányait a Premontrei Főgimnáziumban végezte, majd 1887-ben Budapesten orvos-doktori oklevelet szerzett. Külföldi tanulmányút után 1888-ban a budapesti szemklinikán gyakornokoskodott. A továbbiakban, mint tanársegéd, majd adjunktus tevékenykedett. 1893–1894-ben magántanári kiegészítést nyert a szemtűkrözés tanából, s a tanszék helyettes vezetője lesz. 1900-ban nyilvános, rendkívüli tanár. Ezzel párhuzamosan 1904-ig főorvos a János, majd az István kórházakban. 1905–1918 között trahomaügyi kormánybiztos. 1905–1936 között nyilvános, rendes tanár a budapesti egyetemen és a I. számú Szemklinika igazgatója.

1914–1915-ben az orvosi fakultás dékáni tisztségét töltötte be. 1909-ben a XVI. Internacionális Orvosi Kongresszus főtitkárává választották. 1911-ben a drezdai Internacionális Higiene Kiállítás kormánybiztosi tisztségét töltötte be, majd 1913-ban a XVII. Nemzetközi Orvostudományi Kongresszus magyar nemzeti bizottságának elnöke volt. 1904-ben a Magyar Szemorvos Társaság elnökévé választották, s ezt a tisztségét 1919-ig töltötte be. 1922-ben a Tudománymentő Bizottság alelnöki tisztségére hívták meg. 1910-től az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának alelnöki, majd elnöki tisztségét is betöltötte. Mindezek mellett a Felsőoktatásügyi Egyesület alelnöke, az Országos Közegészségügyi Tanács tagja, a Budapesti Királyi Orvos Egyesület alelnöke és a Vakságellenes Küzdelem Nemzetközi Egyesületének Végrehajtó Bizottsági tagja volt. 1930–1935 között a Nemzetközi Trachoma Liga elnöke.

Tudományos munkálkodása az orvostudomány egész területére kiterjedt. Szerkesztője volt a Szemészet, társszerkesztője az Orvostudomány című szaklapoknak. Számtalan tanulmányt írt s az intézményes hazai orvostudomány egyik megteremtője! Jelentős szemészeti iskolát nevelt fel, átadva értékes tapasztalatait. Közreműködött a magyar tudomány külföldi kapcsolatainak kiépítésében. Kiváló szemműtéseket hajtott végre. Az öregkori hályog gyógyítására, az általa leírt műtétet világszerte végezték!

Fontosabb művei: a *Szemészeti diagnosztika* (Bp. 1893), *Előadások a szemtűkrözésről* (Bp. 1897), *A szemhajók összefüggése a szervezet egyéb betegségeivel* (Bp. 1900), *A szemészet kézikönyve* (I–II–III. Hoór Károllyal Bp. 1900–1910), *A szem tuberkulózisa* (Orvos képzés Bp. 1913), *A trachoma ellenes védekezés* (Orvosi Hetilap, 1914), *Indikation der Zyklodialyse* (Heidelberg, 1924), *Operative treatment of glaucoma* (Arch. Ophth., 1931), *Extraction of senile cataract* (1931), *Postgraduate medical work in Hungary* (1931).

Tagja volt a német, francia, angol, egyiptomi, braziliai, spanyol Szemész Egyesületeknek, a budapesti Királyi Orvos Egyesületnek, a Royal Society of Medicine és a bécsi Orvos Egyesületeknek. A Spanyol Orvosi Akadémia tiszteletbeli tagja, az American College of Ophthalmology and Otolaryngology tiszteletbeli tagja.

Kitüntetései: *Magyar Érdemrend középkeresztje, Corvin-koszorú, Lipót-rend lovagkeresztje, Ferenc József-rend csillagos középkeresztje, hadi kitüntetések magyar tiszti keresztje, az 1917. és 1934. évi Signum Laudis háborús emlékérem, Vöröskereszt hadikitüntetés, tiszti jelvény, a szász királyi Albecht-rend csillagos középkeresztje, a porosz Koronarend II. o., a németalföldi Orange-Nassau rendjel parancsnoka, a francia becsületrend tisztje, a görög György-rend a porosz Vöröskereszt II. és III. o., a török Medhidje-rend csillagos II. o.*

Nem sok orvos mondhatta, mondhatja el magáról, hogy ilyen széles körű elismertségnek örvendett!

Bár a következő két doktor is eredetileg Grósz névre hallgatott, Nagyvárad szülöttei, de ők csak névrokonságban vannak.

Dr. Csátori Lajos (Grósz) (Nagyvárad, 1832. – Budapest, 1907.)

Középiskoláit a Premontrei Főgimnáziumban végezte, majd Bécsben volt orvostanhallgató. Hazatérve honvédtisztként vett részt a forradalomban. Ezért ennek bukása után, 1852-ig emigrációban élt és őrnagyi rangban szolgált a török hadseregben. 1857-ben hazajött és 1868-ig Bihar vármegye törvényszéki orvosa volt. 1859 és 1868 között a nagyváradai Jogakadémián mint törvényszéki orvostan magántanára oktatott. Ezután 1870-ig Budapesten, a Jogi karon volt a törvényszéki orvostan előadója.

1870-től a MÁV főorvosa, egyben az Országos Közegészségügyi Tanács tagja.

Dr. György Pál (Grósz) (Nagyvárad, 1893. – New York, 1976.)

Középiskoláit a Premontrei Főgimnáziumban végezte, majd Budapesten szerzett orvosi diplomát. 1920-tól a heidelbergi egyetem Gyermekgyógyászati szakorvos. Kutatásai során ő izolálta a B2 vitamint. A fasizmus elől a cambridge-i Nutrition Laboratory of Cambridge University-ben folytatta munkásságát, kutatásait. 1935-ben a clevelandi Western Reserve University professzora lett. Felfedezi a biotint, amit H-vitaminnak nevezett el, ugyanis különböző bőrbetegségek gyógyításában van szerepe (Haut-bőr).

1944-ben elfogadta a Pennsylvániai Egyetem meghívását. Itt kutatásai során felismerte, hogy az anyatejjel táplált csecsemők bélrendszerében a jótékony bifidus és laktobacillus flóra kolonizálódik. Ezek túlsúlya képes a káros baktériumok elszaporodásának megakadályozására. Ez segíti az anyatejjel táplált csecsemők fertőzésekkel szembeni védekezését és a szükséges immunrendszer fenntartását. Mindezekért 1951-ben a Borden-díjjal, 1958-ban az Osborne Mebdel-díjjal, 1956-ban a Modern Medicine Award of Distinction-, 1957-ben pedig a Goldberger-díjjal tüntették ki.

Az Amerikai Egyesült Államok National Medal of Science-díját Gerald Ford elnök adta át 1976-ban, amelyet özvegye vett át, mivel ő pár hónappal korábban elhunyt.

KOVÁCS ROZÁLIA

GENCSY PÁL HADIJELENTÉSEI A SZABADSÁGHARC IDEJÉBŐL

„Csak az imádság ihletett hangján lehet és szabad 1848 március 15 szent emlékéről beszélni... Nemzetünk, mely annyi balszerencse közt s az oly sok viszály után elpusztítható nem volt, e véren szerzett drága földről nem fog elpusztulni soha, mert nem akar, mert élni akar – de éljen is – az idők végéig.” Ez az idézet a városunkban kiadott Érmelléki Közlönyben jelent meg 1897. március 13-án.¹

Ez után a bevezető után beszéljünk az 1848-as szabadságharcban részt vevő egyik mihályfalvi családról, a érmihályfalvi és gencsi Gencsy családról, s Gencsy Pálról röviden.

A Gencsy család „eredetét Szatmár megyei Gencs helységről vevé, már 1420–1428-ban a nevezett helység birtokában volt. A család neve hajdan Genchy-nek is íratott.”²

Címerük: kékben fészében ülő, fiait tévével tápláló gödény. Sisakdísz: pajzs-alak. Takarók: kék-ezüst.³

A mihályfalvi előnevet 1817. április 18-án kapták, László, Lajos, Ferenc és Sámuel de Gencs testvérek.⁴

A család jelentős tagja, Gencsy Zsigmond, aki II. Rákóczi Ferenc ezredese volt, és a Rákóczi-szabadságharcban halt hősi halált 1706-ban, az ő révén nyert a család 1704-ben részbirtokot Érmihályfalván.

Gencsy Zsigmond fia, Gencsy Sámuel, (1698–1752) Szabolcs vármegye táblabírája volt, és településünk lakosa is, aki egy önkannát adományozott a református egyháznak. Felirata: „Nemzetes/ Göncsi Samuel csináltatta a mihályfalvi Eccla számára. Ano 1725.”⁵

A család másik nevezetes tagja, Gencsy László bihari alispán, a református egyház kurátora (1763–1833) volt, „a maga költésén orgonát készítettven... kéri... jövődöre a Collégiumból olyan Oskola Mestert nyerjen, a ki orgonálni is tudjon...”⁶

A család igen jeles tagja érmihályfalvi és gencsi Gencsy Pál, akiről most többet beszélünk, ő az 1848-as szabadságharcban játszott fontos szerepet. A Bihari Diéta antológia debreceni kiadása a következőket írja róla: „nemzetőr alezredes (1801–1851) birtokos, nemesi származású. A szabadságharc kitörésekor érmihályfalvi birtokán gazdálkodik. 1848. június 19-től a Bihar megyei lovas nemzetőrség őrnagya. Októbertől egy 350 főnyi lovascsapat parancsnoka a Bánátnban. 1849 februárjától Erdélyben alezredes.”⁷

Hegyesi Márton Bihar vármegye 1848–49-ben című könyvében írja, hogy Gencsy Pál alezredes 1 kétszövű vadászfégyvert, felesége Kazinczy Amália 4 lepedőt, 12 pár új fehér ruhát, 137 darab jó galandot, 52 új pólyát adományozott a szabadságharcban harcoló katonáknak.⁸

A szabadságharcban való részvételét és tevékenységének igazolására két hadijelentést találtam. Gencsy Pál (1801–1851), 1848. október 11-én jelentést írt levél formájában a Bihar vármegyei honvédelmi választmányának. Ekkor még Bihar megye lovassági parancsnoka.

Ez a fennmaradt jelentés a bihari lovas nemzetőrség 1848. október 2–11. közötti „működéséről” számol be, a katonákról, a hősiességükről, helyállásukról.

A jelentés szerint: 1848. október 2-án Temesvárra érkezett seregével. A század a temesvári várban állomásozott, majd két nap múlva Bárkányba mentek, onnan tovább október 6-án Szentkatalin helységbe érkeztek. „...de alig szállottunk le lovainkról – írja –, midőn Vetter alezredes úr küldötte azon rendeletet hozta, hogy a két óránnyira fekvő Szárcsa helységet a rácok megtámadták, az ellenség, mintegy 1500-an a helységben van. Az ellenség észrevevén jövetelünket kitakarodott.” A század az ellenséget üzőbe vette, a Temes vizén levő hidat felszedték, de „menvén utánuk az egész század szerencsésen által tört a vizen.”

A századot kétfelé osztották, százados Krizsár úr jobbról, Gencsy Pál pedig Pércsy Antal úrral balról támadott. Neusina helységen keresztül üldözték az ellenséget, akik mintegy 6000-en voltak, s „futottak.”

„Éji egy óraker segítségül jött három ágyú, ugyanannyi szekér lőszerrel, egy osztály gyalog sorkatona és egy fél század Hannover-husár Becskerekéről, szabad rendelkezésem és parancsnokságom alá, azon utasítással küldetett, hogy ezen tájéket az ellenségtől minél előbb tisztává tegyem.” „Rögtön haditanácsot tartottam, s másnap virradóra Bot végvidéki helységet előbb hamuvá tenni, s a mellette levő rác tábornok megtámadni komolyan megrendeltem.”

„Egy pár óra múlva zászlóaljammal és az ágyúteleppel Becskerekre (mentem), nem késtem egy les és egy kipuhatoló őrcsapatot az ellenség táborá felé kiküldeni.”

Szárcsa helységbe ment tovább a század, majd október 8-án újra Becskerekre, „hol nagy pompával s tisztelettel Kiss Ernő ezredes és Vetter alezredes úrnak kíséretével fogadtattam.”

történelem = | = Kossuth Lajos összes munkái = | = KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI XV. = | = KOSSUTH LAJOS 1848/49-BEN. V. KOSSUTH LAJOS KORMÁNYZÓELNÖKI IRATAI 1849 ÁPRILIS 15. AUGUSZTUS 15. = | = 101-200 = | = 131. Debrecen, 1849 május 7. Kossuth egyik fontosabb intézkedése május 7-éről. = | = c) A hadügyminisztériumnak, Gencsy Pál biharmegyei lovas nemzetőrségi őrnagy alezredesi előléptetéséről:

c) A hadügyminisztériumnak, Gencsy Pál biharmegyei lovas nemzetőrségi őrnagy alezredesi előléptetéséről:

Tegnap 13.106 h. ú/330 n. ö. szám alatti föltérjesztése folytán Gencsy Pál biharmegyei lovas nemzetőrségei őrnagya – az erdélyi hadjárat alatt szerzett érdemeinek elismerésül – mostani állása megtartása mellett, alezredesi előléptetésébe örömet adom megkegyelmeztem; s minthogy a megnevezett őrnagy idezárt kérelvében, valamelyik rendes lovasszerződhe leendő átételéért is folyamodott, egyszersmind ebbeli kérését a miniszterium figyelmébe ajánlom, hogy előfordul alkalommal tekintetbe vétecsék.

Erd. fogalom. O. L. O. 1849: 670.

Erd. ügy. O. L. Hadügymin. 1849: 1337.

A fogalmazvány mellett a hadügyminisztérium felterjesztése. – A tisztázat mellett Gencsy Pál kérvénye és a kinevezési kapcsolatos hadügyminisztériumi fogalmazványok.

„Ezután is minden történendőről a tisztelt megyét tudósítani kötelességemnek tartom. Kelt Becskerekén, 1848. október 11-én. Gencsy Pál s.k. Bihar megye lovassági parancsnoka” – fejezi be jelentését.⁹

Gencsy Pál, Bihar vármegye bizottmányához Váradra még egy második hadijelentést is küldött 1849. március 19-én, a másodikban kiindított lovas nemzetőrség eddigi működéséről.

„Idestova három hónapja, mióta zászlóaljjammal Erdély hegyes-völgyes különböző vidékein táborozok. Január óta meg volt szakadva a közlekedés s csak néhány napja, hogy a rendes postajárás is megkezdődött.

A December hó 26-án kelt kormánybiztosi rendelet szerint a megyei lovas nemzetőrség akkép vala megbízva, hogy a Zaránd és Hunyad megyei határoldal felől berontással fenyegetett rabló mócok ellen védeni kellett.

Vaskóhról alezredes Beke József vezérlete alatt zászlóaljam átlépte a bihari határberceket hatszáz főnyi honvédsapattal és felütve ágyúval Nagyhalomra vonult, egyesülendő az Aradról érkezett erővel, Gál László vezérlete alatt. Az egyesült sereg hétezer fő lett és 22 ágyú erejű, mely Nagyhalomra és tájékán csaknem három hétig állomásozott.”

Az akkoriban Nagyszeben alatt állomásozott Bem tábornokot értesítették a hétezer főnyi seregnek nagyhalomai tartózkodásáról – írja tovább –, aki úgy rendelkezett, hogy alezredes Kemény Farkas 800 honvédjával egyesüljenek és az egész hadtestet vigye Szeben alá. „Február 6-án Nagyhalomról el is indultunk Körösbányán és Brádon át, 19 órai folytonos lovaglás után Dévára éjfél tájban érkezünk. Alig szunyadhatott azonban elfáradt, kiéhezett s a nagy hideg miatt elkényszeredett sereg szállásán, éjfél után két óra tájban Salamon nevű főnök vezérlete alatt, mintegy ötezer főre menő hátszegvidéki mócok által alattomosan, orozva megtámadtatott, s kezdték ölni, gyilkolni mely álmomba fekvő katonáinkat.

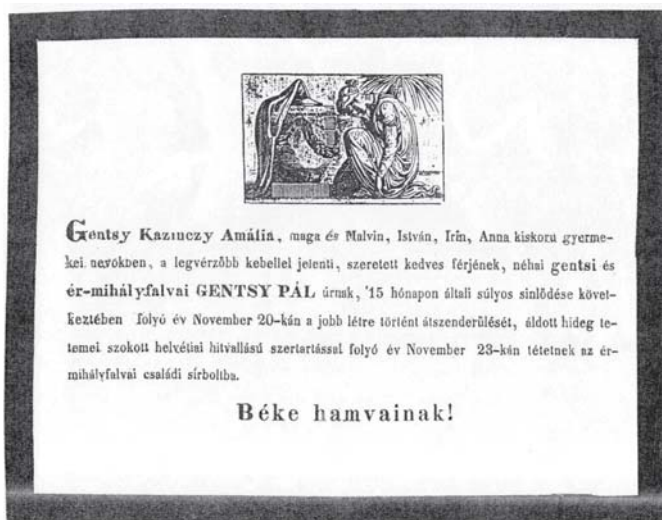
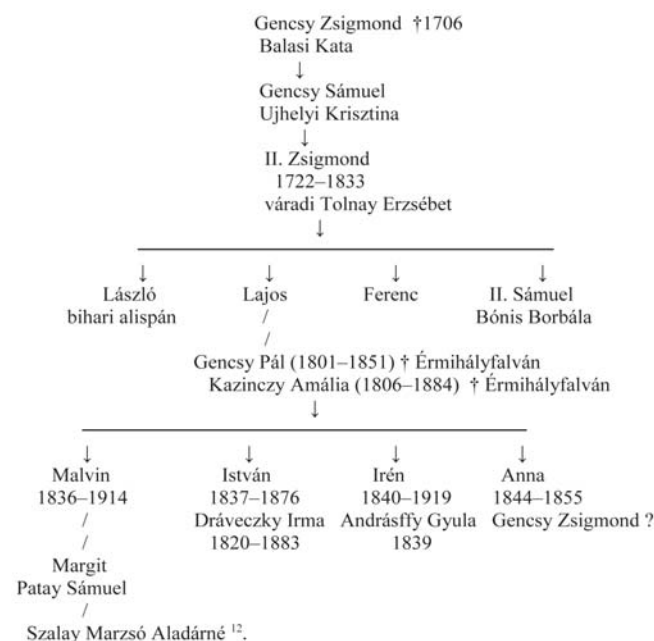
Az első riadó és vészágyú hallatára zászlóaljam késedelem nélkül kivonult a város szélére, hogy a majdan futamodó ellenséget üzőbe vegye. Majd kétszázán estek el közülök, míg gyalogságunkból csak öt egyént öltek le szállásán alvás közben.”

Február 7-én folytatni akarták útjukat Szeben felé, de Bem tábornok seregével találkoztak, aki hat roncsolt ágyú fedezete alatt a vízaknai csata után Dévára volt visszavonulóban. Piski helységnél, a hídnál levő dombon Gencsy seregének két szakasza Nadányi József főhadnagy és Fráter Béla hadnagy vezetése alatt harcolt, a megkezdődött ütközet 12 óra hosszat tartott, változó sikerrel.”

„A piski nevezetes csata után, melyet a nagy lengyel general maga véresnek nevezett, melyet csak egy Bem nyerhetett meg rettenthetetlen bátorsággal párosult ügyességgel,” folytatták útjukat Pádon keresztül Szászvárosra, Alvinc, Károlyfehérváron keresztül Medgyesre és Marosvásárhelyre. „A piski nevezetes ütközetben részt vett egész sereg Vöröstoronyánál a szoros elfoglalta, az ellenség fut Moldovába, sőt a muszkák is kimentek. Puchner, Pfersman, Jovich, Graeser generálok pedig Fogaras földjén szétvert seregökkel kiéhezve, elrémlve, bujkálva keresnek menedékhelyet.”

„Magamat kegyeikbe ajánlott tisztelettel vagyok a tisztelt bizottmánynak alázatos szolgálja Gencsy őrnagy. Marosvásárhely, március 19-én 1849.”¹⁰

Az erdélyi hadjárat alatt szerzett érdemeinek elismerésül Gencsy Pál lovasőrnagyot alezredessé léptetik elő, az okmányt Kossuth Lajos kormányzóelnök írja alá Debrecenben 1849. május 7-én.¹¹

Jegyzetek

¹ Érmihályfalvi Közlöny, 1897. márc. 13.

² Nagy Iván: *Magyarország családai*. IV. 362. 1.

³ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok* 4. kötete 2.

⁴ Orsz. Levéltár LXIII 2012

⁵ Ónkanna /Sășianu Al.: *Eziüst és őnművéség*, Nagyvárád 1986.

⁶ Dr. Barcsa János: *A Tiszántúli ev. ref. egyház történelme*.

⁷ Bihari diéta II. 66. old.

⁸ Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben*. 160. old.

⁹ Hegyesi Márton. i.m. 209. old.

¹⁰ Hegyesi Márton. i.m. 244. old

¹¹ Gencsy Pál alezredesi kinevezése.

¹² Gencsy családja (részlet)

¹³ Halottak anyakönyve 1851-ből.

KUPÁN ÁRPÁD

JAKABFFY ELEMÉR SZATMÁRNÉMETI KAPCSOLATAI

2014. május 19-én emléktáblát avattak a szatmárnémeti úgynevezett „hídontúli” temetőben. Egy évvel ezelőtt emlékeztek meg a neves kisebbségpolitikus halálának ötvenedik évfordulójáról. Akkor a család egyik Nagyváradon élő tagja, az építész-mérnök Jakabffy László elhatározta, hogy saját költségén emléktáblát állíttat a megkopott egyszerű beton síremlékre, fekete márványból, rajta Jakabffy Elemér képmásával, nevével, születésének és halálának dátumával és a következő szöveggel: „Jogainkért és megmaradásunkért küzdött egy életen át.” Az emléktábla avatásán Varga Attila alkotmányjogász és Muzsnay Árpád tanár, újságíró méltatta Jakabffy Elemér érdemeit, munkásságának aktualitását.

A család felajánlotta közlésre a kéziratban maradt Jakabffy-naplókat, emlékiratokat, melyek rendezésre és feldolgozásra várnak, és elsősorban kiadóra, hogy közkinccsé váljanak ezek a rejtőzködő értékek. Az alábbi írást és az azt követő részleteket figyelemfelkeltő szándékkal adjuk közre. Az első részlet önvallomás, a második pedig, amelyben egyes szám harmadik személyben ír önmagáról, a kiadásra váró, eddig meg nem jelent kéziratanyag részlete.

A kisebbségvédelem apostola

A vegyes etnikai összetételű egykori Krassó-Szörény vármegyében született Jakabffy Elemér már ifjú korától kezdve elkötelezett harcosa volt az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságának, békés egymásra figyelésének, barátságának.

Rendkívül változatos életpályáját, értékes életművét Balázs Sándor neves erdélyi történész-közíró több tanulmányban és az általa gondozott Jakabffy-művek kiadásainak előszavában hitelesen elemezte, értékelte, kijelölve helyét és szerepét mind a közéletben, mind a társadalomtudományokban. Néhány adattal olvasóink számára mi is kiegészítjük, hogy teljesebb legyen a róla alkotott kép.

Már kora ifjúságától politikai pályára készült. Jogakadémiát végzett Budapesten, majd hazatérve bekapcsolódott szűkebb hazájának közéletébe. 1910-ben, 29 évesen országgyűlési képviselővé választják, s attól kezdve 1918-ig itt fejt ki hasznos tevékenységet. 1918. október 21-én részt vett az országgyűlés utolsó ülészakán, amikor értékelése szerint „a monarchia temetése ment végbe, azaz Magyarország összeomlása.”

A kisebbségi sorsba jutott volt képviselő Lugos megyei zugazsáni birtokán nem maradt tétlenül, hanem felismerve az új helyzetből adódó feladatokat, azok megvalósításába fogott. Erről az alább közölt naplórészletekből szerezhetünk tudomást. Anélkül, hogy kitérnién sokoldalú, gazdag tevékenységének felsorolására, szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy 1922 és 1937 között ötször választották meg a bukaresti parlament tagjává az akkori Magyar Párt szavazói. 1925-től 1937-ig évenként képviselte a romániai magyarságot Genfben, illetve Bernben a népkisebbségi

kongresszusokon. 1922-ben megalapította és szerkesztette a *Magyar Kisebbség* című folyóiratot, s egy évvel később annak román nyelvű változatát, *Glasul Minorităților* címmel, és írta tartalmas, bátor, de kiegyensúlyozott gondolatokat megfogalmazó cikkeit. Ugyanakkor számos tanulmánya, kötete is megjelent ezekben az években. Munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották.

Jelen írásunkban nem törekszünk Jakabffy Elemér életművének részletes elemzésére, sőt pusztán felsorolására sem, mivel ezt már többen szakszerűen és alaposan elvégezték. Célunk felhívni az érdeklődő olvasók, kutatók, sőt a kiadók figyelmét egy olyan tényre, amely még hitelesebbé teheti a Jakabffy Elemérről alkotott képet, és igazolja írásunk címében megfogalmazott állításunkat.

Jakabffy Elemér leszármazottai igen gazdag kéziratos anyagot őriztek meg, melyben a szerző – feltételezhetően az utódai számára, de talán nemzeti közösségünk okulására is – részletesen leírja családjá történetét, saját életpályáját, tevékenységét, élményeit, végül üldöztetését, kényszerlakhelyre való száműzését. Teszi mindezt az igazi nagy személyiségek bölcsességével, „sine ira et

studio” – harag és elfogultság nélkül –, pedig de sokszor mennyi oka és milyen joga lett volna hozzá!

Napjainkban is nagy szükség lenne hasonló gondolkozású és ilyen cselekvő személyiségekre, akik eredményesebben tudnák képviselni az egyre gyengülő, fogyó, kisebbségben élő magyarságunk érdekeit, biztosítani fennmaradásunkat. Olvasva Jakabffy Elemér eddig ismeretlen, nem közölt kéziratait, egyre jobban meggyőződünk arról, hogy az ő gondolkozásmódja, társadalom-szemlélete mennyire aktuális, és a mai rohanó, individualizálódó, értékvesztő világunk számára is van üzenete. Ezt az üzenetet viszont ki-kí a maga számára olvashatja ki, értheti meg Jakabffy Elemér eddig rejtve maradt írásaiból. Ennek igazolására és a remélt kiadói érdeklődés felkeltésére teszünk közzé egy válogatást meg nem jelent írásaiból.

Idézzünk a Naplóból: „A liberális párt az 1925. év őszén már nem gátolta a Magyar Párt egyes tagozatainak megszervezését és az ehhez szükséges helyi közgyűlések megtartását.

Ezt a lehetőséget alaposan kihasználtuk és így nekem is, mint a párt egyik alelnökének, szerep jutott az egyes tagozati gyűléseken a központ képviselőjeként. November 15-ikén Dicső-szentmártonban, 22-ikén pedig Szatmáron voltam a gyűlések vezérszónoka.”

Balázs Sándor, Jakabffy Elemér munkásságának legelhivatottabb kutatója úgy tudta, hogy: „1950-ben az állambiztonsági szervek zaklatták naplójá miatt, amelyet – sajnos – ő maga megsemmisített.” Ha valóban megsemmisítette volna, akkor éppen az alább közölt részleteket sem állna módunkban közzétenni, ami felmérhetetlen kárt jelentene, s nem sikerülne az adott korszak hű képének megrajzolása. Így viszont hiteles és

Jakabffy Elemér

első kézből származó információhoz juthat az érdeklődő olvasó történelmünk egy kevésbé ismert szakaszáról, melynek alapos feltárása és elemzése még mindig várat magára.

Újból hangsúlyozzuk: a korszak kutatói és az érdeklődő olvasók egyaránt sokat nyerhetnének, ha végre a teljes kézirat-anyag kiadóra találna.

Jakabffy (II.) Loránd családjához kerül Szatmárra

Augusztus elején Loránd engedélyt kapott, hogy néhány napra meglátogassa családját. Visszatérte napján kapta az értesítést, hogy beadott és Willer József támogatta kérésének Bukarestben helyt adtak, s így végleg Szatmárra, családjához költözhét. Csakhogy Hátszegen még sok felvállalt munka várt elvégzésre. A mezei munka mellett több napon át Gergelyffy plébános orgonájának leszerelése és becsomagolása vette minden idejét igénybe. Ez a munka kapóra jött. Az orgonát a szatmári református egyház vette meg. Oda kellett szállítani, és így az orgona-építő itt szívesen fogadta Loránd segítségét a szétbontásnál és becsomagolásnál, annál is inkább, mert így, mint Szatmárra indulóra, reá bízhatta ott az átvételt és kicsomagolást, és csak ennek megtörténte után kellett oda utaznia tartózkodási helyéről, Marosvásárhelyről.

Loránd mindezt készségesen vállalta, hiszen így családjához érkezve, az első tíz napon át jól fizetett munkája biztosítva volt. Miután szeptember 7-én még négy méter fát felfűrészelt, hogy munkadíj fejében ebből egyet szüleinek hagyjon, és búcsúlatogatásait megtette, az éjjeli órákat kedves társaságban, a Simén lányokkal, Litsek Marcsival, Kendeffy Ádámmal és Bethlen Farkassal töltötte az utóbbi lakásán. 8-án a hajnali vonattal elhagyta Hátszeget.

Lorándot az 1951. év napjai állástalanul találták, mert az IPEIL ismeretlen okokból rendelkezési állományba helyezte, majd elbocsátotta. Néhány hét után a Centrofarmnál kapott állást 12 000 lei havi fizetéssel, napi 11–12 óráért. Áprilisban nagy félelem fogta el a szatmáriakat, Loránd felesége és sógornője féltette az állását, hiszen egészen nagy méretű volt a leépítés. Április 29-én Loránd ezeket írta szüleinek: „Túl vagyunk a rettegéssel telt napokon. A Centrofarmnál öt tisztviselőt bocsátottak el, és szinte magam sem hittem, hogy nem jutok közéjük. A téglagyárban, ahol Kató dolgozik, 20 tisztviselő közül csak 11 maradt meg. Kató valószínűleg harmadik gyermeke jövetelének köszönheti állásban maradását, mert a létező szociális rendelkezések szerint terhes nőt nem bocsáthatók el. [...]”

Július 15-én Loránd ezt írta szüleinek: „Mind jobban el-sajátítottam a könyvelés tudományát, mely szakban addig még nem működtem. [...]”

1952. nyár elején a Centrofarm őt is leépítette, de két hónapra kiadta fizetését. Néhány hét múlva egy hídépítéshez került, mint segédmunkás. Munkája nehéz volt. Az első napon 16 órán át kavicsot lapátolt a betonkeverő gépéhez. Aztán három napon át kubikosmunkát végzett, ami még nehezebb volt, mert a szürke, vizes agyagba alig megy be az ásó, és ha belement, ráragadt. Azután vízben dolgozott, persze gumicsizmában. Augusztus hórá így megkapta a nehéz munkát végzők B kartelláját és minden gyermek részére a D-t. Augusztus közepétől már kizárólag gépészti munkát végzett, kezelvén a vízszivattyúkat és betonkeverő-gépeket. Naponta 15–18 órát dolgozott. De a hídépítő munkánál nemcsak kiváló munkájával, hanem újszerű módszereivel is kitűnt, amelyekkel lehetővé vált a víz alatti betonozás szárazban. Decemberben a Construcția irodájába került, ahol aztán éveken át megmaradhatott, és munkájával elismerést és nagyobb jövedelmet szerzett. [...]”

Szatmáron Loránd 1950 elején tovább szolgált a diótörőnél, amelynek hivatalos neve Prodexport volt. Itt fizetését 5140 leiről 6968-ra emelték és őt Máramaros megyébe küldték, hogy a Prodexport részére vegye át az ott összegyűjtött szénát, amit Sofronyára, illetve az ötvenesi volt Zselénszki-gazdaságba kellett

küldenie. A kiszállítás tartamát 10–12 napra tervezték. Aapidíjat 382 leiben állapították meg a szállodai és utazási költségen felül. Alig érkezett Szigetre, bukaresti rendelkezés szerint az eredeti 100 tonnányi széna helyett 193 vagonat kívántak megrakatni. Ez pedig igen lassan ment, a CFR vagonokat nem tudott rendelkezésére bocsátani. Hazatérése után a Prodexport rövidesen fel-oszlott és Loránd április 17-én az erdőkitermelési vállalathoz került. Kétheti munka után innen kitiltották, mivel megtudták, hogy kényszerlakhelyes. Nem mehetett munkahelyére, amíg be nem bizonyította, hogy belügyminiszteri engedéllyel tartózkodik Szatmáron, így május 5-től 12-ig munka, illetve kereset nélkül maradt. Ekkor elfoglalhatta az erdőkitermelésnél (IPEIL) állását, 7500 lei havi kezdő fizetéssel. Július elején Bukarestből delegáció érkezett Szatmárra, amely közölte a Prodexport irodájába hívott Loránddal, hogy mivel óriásinak ígérkezik a diótermés, szükségessé vált olyan új rostagépek elkészítése, amelyeken tavaly dolgoztak. Ezek összeállítását, illetve gyártását most ő és két barátja ismeri, több ilyen gép nem lévén az országban. Mivel ezt a gépet ő kezelte, tudhatja, milyen átalakítások szükségesek, hogy teljesítőképessége még nagyobb legyen. Egy teljes napon át tárgyaltak, és megegyeztek abban, hogy gépenként 60 000 leit kapnak hárman úgy, hogy minden anyagot, hat asztalost és két gépszerezőt rendelkezésükre bocsátanak. A munkát három hónap alatt kell elkészíteni, amely időre az IPEIL-től fizetés nélküli szabadságot kap. Két gépet Nagybányán, kettőt Iași-ban kell felszerelteni és kipróbáltan átadni. – Sajnos ebből a tervből semmi nem valósult meg.

Maga a Prodexport igazgatója ment az IPEIL-be, hogy Lorándot visszakérje, mert a gépek összeállításánál reá szükség van. IPEIL-i munkáját ellenben más is elvégezheti. Természetesen, a létező rendszer mellett Lorándnak volt legkevesebb szava ahhoz, hogy hol dolgozzon tovább. Az IPEIL győzött. Ez október elején áthelyezte őt Nagybányára. Fizetését 9200 leire emelték és vasúti bérletet kapott Szatmár és Nagybánya között. Loránd közölte a vezetőséggel, hogy nem fogadja el az áthelyezését, tekintve, hogy felesége is a munka mezején dolgozik Szatmáron és gyermekei is itt élnek, és így a munkakodex értelmében nem kényszeríthetik az állás elfoglalására. Közölte: belátja, hogy munkájára az újonnan alakult nagybányai IPEIL pénzügyi osztályának beszerzésénél szükség van, ezért egy hónapra elvállalja azt a munkát, de november 15-én kéri a törvényes szabadság kiadását, majd pedig visszahelyezését Szatmárra. Ez november elején tényleg megtörtént. November közepén a Prodexport vezetői közül hárman lakásán keresték fel Lorándot, és kijelentették: ha nem akar Nagybányára menni, kényszeríttetni fogják erre, mert a gépek összeállításánál nagy szükségük van munkájára és főleg tudására.

Az IPEIL hosszas tanácskozás után elengedte, mert belátta küldetése fontosságát, de a szatmári milícia megtagadta az engedélyt a város elhagyására. A Prodexport kieszközölte a nagybányai miliciánál a 30 napi tartózkodási engedélyt. Telefonált a belügyminisztériumnak is, hivatkozott arra, hogy a gépek nélkül a külföld részére vállalt köteleességet teljesíteni nem tudják, de mindez a szatmári miliciát nem érdekelte, az engedély kiadását megtagadta. Így Loránd tekintélyes keresettől esett el, de legalább családjánál maradhatott.

November 24-én Molnár securitate-tiszt felszólította Jakabffy Elemért, hogy másnap jelentkezze Déván, mert a „securitate” ott lévő parancsnokságát is érdekli a napló, amely már előtte van, de vigye magával a *Magyar Kisebbség* kötetét is. – November 25-én történt Jakabffy jelentkezése Déván. Nemcsak a *Magyar Kisebbség* kötetét vitte magával, hanem két napra való élelmet és a háláshoz szükséges párnát és pokrócot is, vagyis több csomagot. Mikor így beállított, a parancsnok felkiáltott: Hát ez mi! Mi nem vagyunk szálloda! Mit hoz ide ilyenfélét? Jakabffy mentegetődzött. Azt hitte: talán nem kerülhet azonnal kihallgatására a sor. – A parancsnok első kérdése is az volt: mióta ír naplót? Ő is csodálkozott az ötven éven. Azután átadta az íráscsomót a naplóval egy hadnagynak, hogy a napló megjelölt részeire

vonatközlő felvilágosítást szerezzen. Jakabffy mielőtt Hátszegről elindult, átolvasta a napló második példányát, amely nála maradt. Csak egyetlen olyan fejezetet talált benne, amelyért kellemetlensége lehet. Ti. 1949 augusztusában Hátszegen átvonultak az orosz csapatok a Bánság felé. Ezt is feljegyezte, sőt azt is, milyen hatással volt a lakosságra ez az esemény. Attól tartott, hogy katonai titok elárulásaért vonják felelősségre, hiszen a napló külföldre ment. Megnyugvással látta, hogy ez a része a Déván lévő példányban pirossal megjelölve nincsen. Ellenben az igen, amely leírja a londoni rádióhoz azt a hírt, amely szerint Jakabffy Elemért is megfosztották egész vagyonától, és így éhen halhatna, ha a rokonok és jó barátok nem támogatnák. – Hogy kerülhetett ez a hír Londonba? – kérdezte a hadnagy. – Erre pontos feleletet nem adhatok – felelte Jakabffy –, csak sejtem, hogy esetleg C. E. Macartney révén, aki ebben a rádióban gyakran szerepel, aki évek előtt Zaguzsénen felkeresett, mint az Angol Népszövetségi Liga főtitkára, 1946-ban pedig, amikor fiam vele a Párizsban folyó béketárgyaláson találkozott, rólam kedvesen emlékezett meg és üdvözlét küldött. – A hadnagy nagyot nézett, és a piros ceruzavonás mellé egy kéket húzott. – Nagyon érdekelt az is, vajon nehéz játék-e a bridge, amelyről többször említés történt a naplóban, sőt az is le van írva, hogy a milícia parancsnoka erről megállapította, hogy ez a „bursuj-társadalom” szerencsejátéka, és ezért a kártyákat elkobozta. – Meg volt ceruzázva az is, hogy Jakabffy mint gondnok az Egyházat szolgálja. – Ön, aki annyit tanult, hisz Istenben? – kérdezte ezzel kapcsolatban a hadnagy. De mennyire! Kapta a választ, és lesz idő, amikor hadnagy úr is hinni fog, és erre a figyelmeztetésemre emlékezni is. – Még néhány kérdés után a kihallgatás véget ért úgy, hogy Jakabffy egy ismerősüknél reá várakozó feleségével már a délután kettőkor induló autóbusszal haza utazhatott. – A hadnagy azzal búcsúzott: „Na most megint lesz, amit a naplóba leírhat!”

A naplónak így megjelölt példánya az Állambiztonsági Hivatalban Déván maradt, de ami fájdalmasabb volt, a *Magyar Kisebbség* első négy évfolyamának nyolc kötete is, hiszen a napló második példánya megmaradt, a *Magyar Kisebbség* első évfolyama azonban aligha szerezhető be még egyszer. – A hátszegi ismerősök nagy érdeklődéssel várták megérkezését, hiszen ezek félték, hogy a naplóban rájuk is kompromittáltak vannak, és nekik is kellemetlenségeik származhatnak.

1954 novemberében a hatvan évnél idősebbek nagy részét mentesítették a DO alól. Ez vonatkozott Jakabffy Elemérré és Ernára is. Sajnos, Loránd, Simi és Mária továbbra is e betűkkel megbélyegezettek maradtak. – Ám Jakabffy Elemérnek így lehetővé vált, hogy hatósági vagyontalansági bizonyítvánnyal, Erna kíséretében 1955. május 10-én Marosvásárhelyre utazzék, hogy ott a klinikán, a már évek óta vak és most kellemetlenkedő jobb szemét műtétrel eltávolíttassa. Ez alkalommal tizenkét napon át Vásárhelyen az öt családtag együtt lehetett.

Ugyanez év június 25-én délután ismét ketten útnak indultak, hogy a szatmári családtagokat meglátogassák. Ezek körében kilenc napot töltöttek igen kellemesen, nagyszerű ellátással. Ekkor ismerték meg legfiatalabb unokájukat: Annamáriát.

1956. július 13-án Agárdy Gábor, saját unokái társaságában lekísérte nagyszüleihez Szatmárról Hátszegré Loránd kilencéves Erzsébet leányát, akiért azután atyja augusztus 26-án érkezett. A kisleány nagyon jól érezte magát a nagyszülők és az itt megszeretett barátnők között, atyja átvitte Vajdahunyadra is, hogy az ott munkatáborban katonai szolgálatot teljesítő Gyulát megismerje. Szeptember 4-éig voltak Hátszegen, és baj nélkül érkeztek haza, noha Loránd DO-s személyazonossági igazolvánnyal utazott.

A budapesti családtagok átéléseit az 1956-os őszi forradalom eseményei közzé, mi nem írhatjuk le, ezeket részletesen nem ismerjük, erre (IV) Imre lesz hivatott. Mi csak arról a szorongó érzésről adhatunk számot, amely a Romániában élőket eltöltötte, amikor a különböző rádióhírekből megállapíthatták, hogy odaát tökéletes lett a felfordulás.

A rettegés közepette az első megnyugtató hírt a hátszegiek Székely Erzsébet tanítónőtől kapták, aki október 29-én késő este felfogta a Kossuth rádióban küldött üzenetet: „Dr. Jakabffy Imre régész közli Szatmárra Jakabffynak, hogy mind jól vannak.” Ezt a híradást az újságíró is megerősítette Jakabffy Elemér előtt, megjegyezvén: csodálja, hogy valaki Jakabffy névvel régész. A jó asszony szavaiból kivehető volt, hogy zsidárusra gondol. – November 2-án este fél kilenckor azután Jakabffy Elemér maga hallhatta Imre üzenetét: „Jakabffy Elemérnek Hátszegré. Mind jól vagyunk.” November 3-án délután, szüleit erről az üzenetről Loránd sürgönyileg értesítette Szatmárról, 4-én délután ugyanerről Simi távirata érkezett meg. Sajnos, akkor már tudták, hogy az orosz ágyúk megkezdték Budapest ostromát, és így a néhány órára megszűnt nagy aggodalom csak fokozódott. – Ez eltartott november 22-ig, amikor reggel fél nyolckor egy ismeretlen, magyar nemzetiségű milicista közölte a hátszegiekkel: fél óra előtt hallotta Jakabffy Imre üzenetét, amely szerint ne aggódjanak, mind megvannak. A délután folyamán egy borbély is megizente ezt, Marosvásárhelyről Mária is megsürgönyözött 23-án, és Szatmárról Loránd, 24-én pedig erről levelezőlap érkezett Litsek Zoltántól és Kieges Vilmától. – Jólesett a minden oldalról mutakozó figyelem, hogy a szülők aggodalmát megszüntetni igyekeztek, de [jele] volt ez annak is, milyen figyelemmel kísérték mindenütt a rádió leadta híreket.

Búcsú Hátszegtől. Új otthon Szatmáron

1957. augusztus 14-én levél érkezett Lorándtól szüleihez, amelyben felszólítja őket, közöljék azonnal: hajlandók volnának-e végleg elhagyni Hátsz eget, amelyhez tulajdonképpen semmi sem kötheti és átköltözni Szatmárra, hogy legalább egy gyermekkel és családjával éljenek egy városban? Most alkalma volna olyan lakást szerezni nekik, mint amilyenél Hátszegen bírtak. Elhatározásukról sürgönyi értesítést kért, hogy a szükséges lépéseket megtehesse, illetve folytathassa. – A sürgöny igenlő szöveggel azonnal elment, a levél is, elhatározásuk indokaival. – Amikor augusztus 24-én Loránd leányaiért Hátszegré érkezett, részletesen elmondotta, milyen lakásról van szó, és hogy ő annak idején értük jön, és a csomagolást elvégzi.

Társadalmi helyzetük tehát egyre csak rosszabb lehet Hátszegen, viszont remélhették, hogy Szatmáron unokáik fejlődve, a velük való foglalkozás, Loránd megható jósága és Kató kedvessége, még kellemes napokat hozhatnak. Ezekkel a gondolatokkal vettek búcsút Hátszegtől, és érkeztek meg november tizenegyedikén délután gyönyörű verőfényben Szatmárra, ahol Loránd családjának apraja-nagyja őket a pályaudvaron fogadta.

Lorándnak összeköttetései és szívességtételei révén, akik közkedvelték tetteit, sikerült – ismerősei csodálatára – megfelelő kis otthon létesíteni szülei részére egy államosított romépületből, amely a Vörösmarty utca 12. számú ház udvarán – közel a város központjához – rendelkezésre állott. Miként Hátszegen, itt is a főépület mellett, külön kicsi létezik, amelynek csak egy szobája volt lakható, amely lakóját, egy kórházi mindenesnőt is a kiköltöztetés veszélye fenyegette, a dűledező falak életveszélyessége miatt. – Loránd reá vette az illetékeseket, hogy ennek az épületnek lakhatóvá tételét elhatározzák és az építkezéssel a Constructiát, vagyis azt a vállalatot bízzák meg, amelyet ő már évek óta szolgál. – Miután az elhatározás megtörtént, a városi hatóságoknál és a rendőrségnél intézte el, hogy szülei Szatmárra költözhesse, és az új épületben az egy szobából és konyhából álló lakás nekik jusson. A konyhába dobakályhát, a szobába fűrészpárral fűthető tetetett. Az utóbbin az egész ebéd is megfőzhető. Fűrészpárral, úgy, mint Hátszegen, itt is ingyen kapnak. A konyhába faliszekrényt is épített, külön villanyórát szereltetett, és némi bútortárolás gondoskodott. Sógórának fehérre lakkozott nagy vaságya a hozzá való éjjeliszekrényrel és márványlapos mosdóval, lakásuk pincéjében rozsdásodott. Ezek már megtisztítottan itt voltak, nemkülönben egy nagy és egy kis asztal, egy szép kanapé

és két konyhaszék, amikor november 21-én délből megérkeztek a feladott holmik. – Az első tizenkét napot a szülők az ő lakásán töltötték nagy kényelemben. 23-án háltak új lakásukban, a még nagyon nedves falak között első ízben.

Összefoglaló befejezés

A család gazdasági és közéleti mélypontja az 1949–51 évekre tehető, amikor a kommunista társadalmi és gazdasági rendszer tagjait teljesen vagyontalanokká tette, lakhelyükről is elűzte, sőt

keresethez is alig juttatta a hirdetett osztályharc következtében. – Csak mikor ez enyhülni kezdett, 1953 után lehetett a munkabíró tagoknak reményük ahhoz, hogy új helyzetükben is, gyermekeiket, a hatodik nemzedék tagjait, olyan nevelésben részesíthetik, amivel ezek később embertársaik nagyobb elismeréséhez juthatnak, és mikor származásukat eltitkolniok már nem kell, büszkeséggel gondolhatnak azokra, akiknek szereplését a közéletben, munkásságukat a tudomány szolgálatában, érvényesülésüket nyelvismerteikkel, de ha másként nem lehetett, a legdurvább kézi munkák elvégzésével, ez a történet mutatja be.

DUKRÉT GÉZA

BUDAKALÁSZI TALÁLKOZÓ

Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek Fóruma

A Budakalászon 2016. június 17–19. között megtartott XIII. találkozón hét ország (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna) civil szervezeteinek 61 képviselője volt jelen, és vitatta meg az általa képviselt szervezetek megvalósításait, problémáit, az együttműködés lehetőségeit és eredményeit, a Budakalászi Találkozók örökségét, folytatásának lehetőségeit és célkitűzéseit. Nagyváradról jelen volt dr. Fleisz János, Fleisz Judit és Dukrét Géza.

A találkozó résztvevőinek nagy öröme szolgált, hogy két év kényszerkimaradás után a szervezőknek sikerült megrendezni a XIII. Budakalászi Találkozót.

Az ünnepélyes megnyitón Csúry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke áldotta meg a jelenlevőket. Az üdvözlések után Csúry István püspök tartott egy szívhezszóló, érdekes előadást, A magyarok megújulásának pázmái – egy ökümenikus közegben élő lelkész látása szerint címen. Útmutatást nyújtott a mai nehéz világban élő civileknek, kihangsúlyozva a szeretetet és az összetartozást. Délután, a találkozó főszervezője, Romhányi András beszélt közös ügyeinkről, beszámolva a szervezés nehézségeiről. Ezután megkoszorúztuk Parlagi Endre, hajdani polgármester sírját, aki éveken keresztül volt házigazdája a találkozóknak.

Másnap dr. Lánszki Imre számolt be a Budakalász környéki kutatásainak legújabb eredményeiről. Dr. Záhonyi András tartott előadást a magyar nyelvben előforduló nevekről, azok jelentéséről és eredetéről. Délután szekcióülések voltak: a Budakalászi Találkozók öröksége, valamint Léteznek-e kultúrahatárok a Kárpát-medencében? címen. E szekcióülések következtetései a következők voltak:

A magyar közművelődés határai nem Magyarországon, de nem is a Kárpát-medencében vannak. Magyar kultúra létezik Európán kívül is, s bár közhelynek számít, hogy ilyen szempontból a határok légiesek, most mégis a meglevő, sokszor nagyon is tapasztalható fizikai határoktól beszélünk. Ezek természete, átjárhatósága, vagy fékező ereje, akár rövid idő alatt is változhat, az aktuális politikai viszonyok függvényében.

A tanácskozáson a fő hangsúlyt a kapcsolatteremtés bővítése és állandósítása kapta. Kijelenthetjük, hogy a Budakalászi Találkozókra a résztvevő szervezetek többsége kiterjedt kapcsolat-hálózatot hozhatott létre szűkebb és tágabb hazájában, s a határon túl, amelyek serkentőleg hatnak tevékenységükre. A találkozó szekcióülésein megvitattott, majd a plenáris ülésen résztvevők által elfogadott javaslatok szerint ennek megvalósítása létrejöhet:

– internetes közösségi oldalak révén (kiemelkedően a facebook és levelező listák). Egy levelező csoport létrehozása (amely akár a *Kalászosok* nevet is viselheti);

– nyomtatott és elektronikus művelődési tájékoztatók révén (lapok, rádió, tévé);

– személyes kapcsolatok révén, amelyek közművelődési vagy más találkozókon alakulnak ki, a kultúra menedzserei között;

– egy fizetett állás létrehozása, amelynek munkaköre az állandó figyelés, továbbítás és a rendszeres kapcsolattartás lenne. Ez utóbbi javaslat gyakorlatba ültetését az EMKE elnöksége tanulmányozná és a kialakuló lehetőségekről tájékoztatná a budakalászi találkozó résztvevőit.

A résztvevők örömmel tapasztalták, hogy egyre több fiatal és önkéntest sikerül bevonni szervezeteik munkájába, és ennek a fiatalítási folyamatnak a folytatását továbbra is szükségesnek tartják. Egybehangzó vélemény, hogy szükséges és érdemes a gyerekekkel foglalkozni, hiszen van érdeklődés, lelkesedés a részükről is. Ennek egyik legfontosabb eszköze lehetne a pedagógusokkal és oktatási intézményekkel való szorosabb együttműködés.

Egyik legfontosabb feladata az erdélyi magyar közművelődési egyesületeknek az Erdélyi Magyar Értéktár összeállítása. Ez tartalmazna építészeti örökségeket, jellegzetes szokásokat, mezőgazdasági és ipari értékeknek számító tárgyakat s megoldásokat, természeti környezetet, turizmust, művelődési értékeket. A helyi javaslatok alapján ezeket az országos bizottság helyi, megyei, vagy régiós értékekkel nyilváníthatja. Az Értéktár kérdéskörének koordinálását a Kriza János Néprajzi Társaság (www.kjnt.ro) végzi, dokumentumait ennek honlapján lehet tanulmányozni. Jó lenne, ha az értéktár összeállításában más régiók egyesületei is bekapcsolódnának, a megadott honlap segítségével.

A XIII. Budakalászi Találkozó résztvevői támogatják az Erdélyi Magyarok Egyesületének azon kezdeményezését, hogy az Alaptörvénybe foglaltaknak megfelelően, a Magyar Kormány hozzon létre budapesti székhellyel egy Erdélyi Központot, s nyújtson rendszeres normatív támogatást működtetéséhez.

Az összmagyarság nemzettudatának erősítésében továbbra is fontos szerepet kell vállalniuk a civil szervezeteknek, az egyházaknak, iskoláknak, valamint a Magyar Államnak.

A találkozó szép mozzanata volt a szombat esti, ún. közös Kárpát-medencei kenyér felmutatása és elfogyasztása. E nagyméretű lépényt a Kárpát-medence különböző településeiről hozott lisztből és kovászból készítették. A másik érdekesség: a találkozó résztvevőinek műsora saját maguknak.

NAGY ISTVÁN

110 ÉVES A NAGYVÁRADI VILLAMOSKÖZLEKEDÉS

A villamos, mint közlekedési eszköz sokban hozzájárult Nagyvárad huszadik századi fejlődéséhez. A következőkben igyekszünk bemutatni az elmúlt százttíz év eseményeit.

Ló-, gőz-, vagy villamos vasút

A kiegyezés után a város rohamosan fejlődik. Beindul a gyárpar, kereskedelem és egyre nagyobb igény mutatkozik a városi tömegközlekedés megszervezésére is.

Mérföldkőnek számított közlekedési szempontból, amikor 1858-ban a *Tiszavidéki Vasúttársaság* megnyitja a Püspökladány–Nagyvárad szárnyvonalat. 1870-re lefektetik a Nagyvárad–Kolozsvar–Brassó vasútvonal Nagyvárad–Kolozsvar közötti szakaszát, és létrejön a Várad-Velencei teherpályaudvar.

A helyi sajtó 1868-ban közölte először a lóvonatú vasút tervét, ami viszont sohasem valósult meg. 1872-ben Eisner Jakab és Hoitsy Gyula tervezetet nyújt be a *Magyar Királyi Közmunka- és Közlekedésiügyi Minisztériumnak* lóvasúti teher- és személyszállításra. Bár ez az elképzelés sem lett kivitelezve, nagy vonalakban mégis meghatározta a később megépülő hálózat nyomvonalát. 1879-ben Schlesinger Mór és Csizmadia Géza szintén lóvasútra nyújt be tervezetet, ám ez is kudarcot vallott. Az erős ipari érdekltség előtérbe helyezte a városi vasúti teherszállítás megvalósítását a személyszállítással szemben. Így az első városi hálózat csak teherforgalmat bonyolított le. 1880-ban a *Magyar Általános Földbittelintézet Rt.* pályázattal jelentkezik gőzvontatású teherforgalom megvalósítására. Rövid időn belül megalakult a *Nagyvárad-i Gőzmozdonyú Közüti Vaspálya Társaság*, amely megépíti a városi hálózatot, és 1882. augusztus 28-án beindítja a vasúti teherszállítást.

A déli városrészt behálózó pálya 5,3 kilométer kezdeti hossza Várad-Velencén csatlakozott a rendező pályaudvarhoz. Közvetlenül átadása után ehhez kapcsolódott magán-iparvágánnyal néhány korabeli, a város akkori és későbbi életét meghatározó vállalkozás. A gördülő állományt két kisméretű tramway típusú *Krauss* gyártmányú közüti vasúti gőzmozdony alkotta, amelyek közel ötven éven keresztül zakatoltak Várad utcáin.

1884-ben hozzákezdtek a Nagyvárad – Belényes – Vaskoh vasútvonal megépítéséhez, amelynek a Várad-Velence – Rontó – Félixfürdő szakaszát 1885. május 14-én adták át. Felhasználva ezt a vonalat, a *Nagyvárad-i Gőzmozdonyú Közüti Vaspálya Társaság* 1896 júniusában beindította a városközpontból a Félixfürdőbe közlekedő járatát a MÁV-tól bérelt személykocsikkal. A szerelvényeket a fentebb említett kis gőzmozdonyok továbbították. A járatok szezonálisak voltak, kiszolgálva a fürdők forgalmát.

Gáz helyett villanyvilágítás. Rimler Károly polgármester és Károly Ireaneus József szerzetes, fizikatanár minden követ megmozgattak, hogy a villanytelep létrejöjjön, és ívlámpák fényében pompázzanak az utcák. A gőzmozdonyú vasút vezetősége felismerve a nagy lehetőséget, felajánlotta saját Sertésvásár téri telkének egy részét a városnak, a villanytelep számára. Nagy esemény Nagyvárad fejlődésében, amikor 1903 decemberében megindulnak a generátorok és kigyulladnak az első ívlámpák. A „gőzmozdonyos” vállalat fő célja a vasút villamosítására kiírt pályázat megnyerése volt. Az ellenfelekkel folytatott harcban győztesként nevet is cserélt, és immár az NVV monogram díszítette járműveit (vagyis *Nagyvárad-i Városi Vasút*).

Elindul az első villamos

1905-ben elkezdik a pályát és a kocsisínt építeni, 1906 februárjában pedig megérkeznek a gyönyörű, modern gépeskocsik

Győrből, Siemens Schuckert elektromos berendezésekkel. A márciusi próbajáratokat nagy csődület kísérte, de még a jegyárak körüli viták miatt egy jó hónapot kellett a lakosság várjon, amíg felülhetett az első villamosra.

Eljött a nagy nap, 1906 április 25-én ünnepélyes keretek között megindul az első villamos, amiről a sajtó a következőképpen tudósított: *„Zöld gallyakkal ékesítve jelentek meg a tegnapi hajnalon a villamos kocsik, mintha glóriás hősök tartották volna bevonulásukat a kultúra új városába, körülvevő a rajongók egész seregétől... A tegnapi reggelen szárnyra kelt az első villamos kocsik. Két irányból, a Nagyteleky és a Kert utca felől a vasút felé.”* Kezdetben három vonal szolgált ki az utazóközönséget, amit egy év után átszervezve a következőképpen: a Szent László térről a Nagyállomás felé induló járatok az A, az Aradi úti kaszárnyák felé vivők a B, a Velencei vasútállomás felé igyekvők a C és végül a közkedvelt Rhédey-kertbe dőcögők a D jelölést kapták.

1906. augusztus 1-jén beindult a villamos üzemű teherszállítás is lassan kiszorítva a város utcáiról a „kávédaráló” becenevet viselő gőzmozdonyokat.

A három oldalablakos, fapados szerelvények két peronnal rendelkeztek, amit vasrács zárt le menet közben. A két vezetőállás lehetővé tette az ingajáratot, így a végállomásokon a kocsiknak nem kellett megfordulniuk. A szerelvények menetsebessége csak 10–12 km/h volt, ami akkoriban elég gyorsnak számított. A Nagyvárad-i Napló az első próbajárat után így ír ezekről a villamoskocsikról: *„A nagyvárad-i villamos kocsik a legmodernebb berendezésű alkotások, tetszetős, elegáns formával. Oldalt a kocsiszám és a NVV felírás van, alapszínük sötétkék és piros, a város színe alul, a közepén pedig a város címe ékesedik. Nem széles, otromba alkotmányok, hanem csinos, szép művek, a magyar ipar remekei.”*

A Szent László tér, mint villamosvonalak kiindulópontja - 1906. Kezdetben 14 motorkocsi szolgált a nagyérdemű utazóközönséget, az árukat pedig két villamos mozdony és a már meglevő gőzmozdonyok továbbították. 1918-ig a villamosok száma 22-re bővült, és a forgalmasabb időszakokban az utcákon megjelenik még hat pótkocsi is. Ezek üzemeltetése elég kényelmetlen volt, mivel a végállomásnál levő kiterőben a gépeskocsi körül kellett járja a pótkocsit, így ha lehetett, inkább mellőzték ezek használatát.

A fejlesztések időszaka és a két világégés viszonyosságai. A hálózat rohamosan fejlődik és a járműállomány is gyarapodik nyolc győri motorkocsival és hat pótkocsival. Emellett a vállalat beszerез két nyári, nyitott pótkocsit is. Az első világháború kezdetekor huszonnégy motorkocsi, hat csukott pótkocsi, két nyári pótkocsi, két villamos mozdony és hat gőzmozdony volt üzemben, valamint a vállalat tulajdonában levő tehervagonok gazdagították a gördülőállományt.

1911-ben új vonalat adtak át, az F jelölésű kocsik a Szent László térről indulva, a Szacsavay utcán – Szarvas soron – Ghillányi úton haladva, érték el a Pece árapasztó csatornáját.

A Nagyvárad-i Városi Vasút Rt.-vel párhuzamosan megalakult az Őssi-Várad-velencei Helyi Érdekl Vasút, amely gőzüzemű teherforgalmat bonyolított le Őssi pusztá és Nagyvárad közt, a Lóvásár tér mellett megépülő vonalán, amely a Rhédey-kertnél kapcsolódott az NVV tehervágány hálózatához. A forgalom 1907-ben indult meg. Megalakulását követően ez a vállalkozás a Belényes-Vaskoh Vasúttársaság tulajdonába került, és az NVV felügyelte a forgalmat.

A fejlődést az első világháború állította meg. Az alkatrészes és munkaerőhiány miatt a meglevő járműállomány 1918-ra nagyon rossz állapotba került. A kocsiknak csak a fele volt üzemképes állapotban. A Román Királyság ideje alatt a

Nagyvárad Városi Vasút Rt. a *Căile ferate orașenești Oradea Mare S.A.* (röviden CFOM) nevet kapta. A vállalat anyaországi beszerzési forrásai megszűntével, saját erőből kellett fenntartsa magát. Kemény munkával a működésképtelen szerelvényeket teljesen helyreállította, sőt új kocsik építését tűzte ki célul. Eleinte csak kocsiszekrényt készítettek, majd elektromos berendezéseket is sikerült létrehozniuk a meglévők mintájára. 1940-ig a vállalat műhelyében megépít hét motorkocsit és egy villamos mozdonyt. A második világháború előtt az állomány huszonhét motorkocsiból, hat pótkocsiból, két nyári pótkocsiból és négy villamos mozdonyból állt.

Az egykori villamosvonalakra a régi váradiak szívesen emlékeznek vissza. A Széchenyi tértől a Bunyitay-ligetbe a strandig is elzötyöghattünk, ha éppen nem volt kedvünk gyalogni. Ez volt a G vonal, amit 1927-ben adtak át. 1933-ban már a *Rulikowski* temetőhöz is eljutottak a D jelzésű járművek. Biharpüspökibe vitt volna a H vonal, de 1930-ban csak a Füstös hídig épült ki. Majd csak a második világháború után állt meg az első villamos a püspöki malom közelében.

Az Őssi HÉV-hez hasonlóan az 1940-es években létre akarták hozni a Szőlősi HÉV-et, de ebből csak egy tehervágány vált valóra a *Dreher Haggemacher Sörgyárig*, amin a háború után már villamos is járt.

Az ebben az időszakban megépített villamosok egyre jobban eltértek az előző járművektől; létrehozták a nagyváradi altípust, ahogyan Debrecenben nevezték az oda került egykori NVV kocsikat. 1942-ben három motorkocsit építenek. A meglévőktől eltérően, ezek négy oldalablakosak voltak és több kisebb újítást is alkalmaztak rajtuk. 1943-ban még három jármű gördül ki a remizből. 1944-ben elkészül a leghosszabb és legmodernebb, immár légfűtéses gépeskocsi. Az állomány több darabját is modernizálják. Az indító ellenállásokat a kocsik tetején helyezik el és a tető első és hátsó homlokfalát lekerekítik.

A Nagyváradot ért két legráadás komoly károkat okozott a Püspöki úti vonalon, a Schlauch-kertnél az A vonalon, valamint Velencén a C viszonylat vágányaiban. A visszavonuló német csapatok felrobbantották a Kishidat, elszakítva az Olasziban levő pályát a kocsiszíntől. A front átvonulása szerencsére nem okozott súlyosabb károkat a Városi Vasútnál és a járműállomány nagy része is átvészelte ezt a nehéz időszakot.

Államosítás és teljes átalakulás

Áttérnek a viszonylatok számozására és 1950 előtt megépül még két új vonal. A 8-as a Bémer tér – Szilágyi Dezső utca – Török Ignác utcán közlekedett, a 9-es szerelvényei pedig a Nagyállomás – Olaszai temető – Széles utca – Vitéz utca szakaszon ingáztak.

A legkiterjedtebb, 23 km-es hálózattal 1957-ből. Elkezdődik az átszervezés. A vállalat beleolvadt a közművekbe (ICO), első lépésként új craiovai Electroputere típusú villamosokat vásárolt. A váradiak csak *pullman*-nak becézték, mivel sokkal kényelmesebb volt, mint az akkor már fél évszázados fapados társai. Megjelentek az utcákon a bukaresti ITB típusú kocsik is, amelyek igénytelen, kis befogadóképességű nem túl tetszetős járművek voltak.

Kényelmes *pullmannak* becézett villamos a Nagyállomásonál – 1969. 1975-ig felszámolják az egyvágányú kis forgalmú vonalak nagy részét és leselejtezik az összes Siemens típusú vagy saját építésű kocsit. Ezzel egyidejűleg új vonalakat fektetnek a Rogériusz és Nufáru lakótelepek kiszolgálására. A kis piros villamosokat felváltják a nagy befogadóképességű és sokkal gyorsabb temesvári Timiş-ek.

1986-ra új kocsiszínt építenek a Szálka-dombnál a Pece mellett, és a régit pedig felszámolják.

A lakótelepek megépülése és a sugárutak kialakítása eltörölte a Rét házait, utcáit és Szőlőst. Korszerű dupla sín páron futnak a villamosok a Rogériusz és Nufáru lakónegyedek felé. Sokszor az utasok fűrtökben lógtak a kocsikon még akkor is, ha több

mint hetven jármű volt szolgálatban. Az 1980-as évek közepére megújul az energiaellátó-rendszer is, és létrejön a ma is érvényes forgalmi rend.

Ígéretes jövő

Az 1990-es évek közepére a járműpark teljesen elöregedett és a pálya is egyre rosszabb állapotba került. Az évtized közepétől több részletben vásároltak Németországból már jó harmincéves Tatra villamosokat. 2008-ban Romániában először Nagyváradon állt forgalomba új Siemens ULF típusú villamos. Az elmúlt évek ismét a fejlesztés jegyében teltek el. A pálya nagy részét felújították, a váltókat ismét automatizálták, elektronikus utastájékoztató rendszert és utazókártyát vezettek be, a telephelyen is hatékony és korszerű háttér kialakítása a cél. A nagyszabású tervek új vonalakat és remélt helyeznek kilátásba.

Nosztalgia villamos helyett megőrzött tehervillamos. Más európai városban egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a nosztalgia villamosok üzemeltetésére. Sajnos Nagyváradon nem őriztek meg egy régi villamost sem az utókor számára. Mégis, a csodával határos módon, megmaradt a három legrégebbi 1905-1906-os egyedi építésű villamos mozdony, amelyeket 2006-ban, 2009-ben, valamint 2011-ben szobormozdonyként restauráltak. Kettőt országos védettség alá helyeztek és ezek közül az egyiket kiállították a belvárosban.

Összegzés

Nagyvárad mindenkor villamosközlekedése a város történetének szerves része. Ennek fejlődése és olykor hanyatlása, a pozitív és negatív változások nagyban meghatározták a város arculatát és a lakosok mindennapi életében is fontos tényezőként játszottak szerepet. Az elmúlt korok tanulmányozása hozzásegít meglévő értékeink jobb megbecsüléséhez és a jövőbeni helyes döntések meghozásához.

Utcanevek egykor és most

Egykori elnevezés	Mai elnevezés
Bémer tér	Ferdinand tér
Bunyitay-liget	Brătianu park
Ghillányi út, Bányasor	Dimitrie Cantemir út
Kert utca	Avram Iancu utca
Kishíd	Szent László híd
Rhédey-kert	Bălcescu park
Szacsvey utca	Cuza Vodă utca
Szarvas sor	Mihail Kogălniceanu utca
Széchenyi tér	Traian park
Széles utca	Menuorut utca
Szent László tér	Unirii tér
Szilágyi Dezső utca	Moscovei utca
Temető utca	Eroul Necunoscut utca
Török Ignác utca	Sf. Apostol Andrei utca
Vitéz utca	Decebal utca
Zárda utca	Mihai Viteazul utca
Zöldfa utca	Vasile Alecsandri utca

Felhasznált irodalom

Magyar Országos Levéltár Z 1602 – Magyar Vasúti Forgalmi Rt. levelezése
 Magyar Országos Levéltár Z 1641 – Nagyvárad Városi Vasút iratai
 Liviu Borcea [et al.]: *De la o stație la alta (Megállótól megállóig)*. Oradea, Editura Arca, 2006
 Hochhauser Ronald: *Contribuții documentare privind industria de fabrică la Oradea în perioada 1848-1948 (Adalékok Nagyvárad 1848-1948 közötti gyáriparának történetéhez)*, Oradea, Editura Muzeul Țării Crișurilor, 2010)
 Makai Zoltán, Zétényi Zsigmond: *100 éves a villamosítás Nagyváradon*. Nagyvárad, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság Bihar Megyei Szervezete, 2003
 Nagy István [et. al.]: *Álmában csonget egy picit*, Partiumi füzetek, 2006
<http://istvan.home.ro/>

CSIRÁK CSABA

A NAGY HÁBORÚBAN NEM HALLGATTAK A MÚZSÁK

Színészeink és színészetünk az első világháborúban

Szarajevóban, 1914. június 28-án meggyilkolták Ferenc Ferdinándot. Ez elég ok volt a háborúra, elég ok volt a bosszúra. Hányan szenvedtek a harcterek perzselő kánikuláit, és hóviharait, szuronyrohamait? Hányan szenvedtek éveken át hadifogságban, hányan vesztették el valamelyik végtagjukat, hányan vesztették el egészségüket, és hányan haltak meg hazájukért.

És hányan nyújtottak vigaszt a harctér kiszolgáltatottjainak, ők, a színészhonvédek, akik szintén kiszolgáltatottak voltak, és hányan építettek tábori színpadot, mert színház nélkül a katonai élet sem élet. Róluk és értük szól ez az írás, róluk, komédiásokról, akik az első világháború idején is ott voltak, ahol a halál nevezetű szerepet osztogatták. Ifjúságuk legszebb éveit, férfikoruk felelősségét, szüleik, gyermekeik jövőjét vitték áldozatul a nemzet oltárára Galiciában, Doberdóban, Oroszországban a lövészárkok labirintusában, a szuronyok erejében.

Az esztendő és évadok nyomában

Az 1912–1913-as színi évadban, vagyis békeidőben, Heves Béla társulata játszott Szatmárnémetiben. Az igazgató egyezsége jutott a színügyi bizottsággal a katonai szolgálatukat teljesítők ügyében. Barics Gyula baritonista és Kondor Miklós tenorista szerződését nem bontják fel, mert katonai szolgálatukat teljesítik. Így történt békeidőben.

A háborús hangulat érzékeltetésére hiteles forrásképpen néhány újságcikk címét idézzük a *Szamos* napilap különböző számaiból:

1914. július 25. Tisza István elítéli a szerb kormány Ausztria-Magyarország ellen irányuló propagandáját. Az osztrák-magyar követ utasítást kapott, hogy hagyja el Belgrádot.

július 26. A szerb hadsereg főnökét Budapestben elfogták. A szerb kormány jó viszonyt akar fenntartani Ausztria-Magyarországgal, ezért általánosságban elfogadja a Monarchia kérését.

július 28. Megszűnt a városok közötti telefonkapcsolat. Az összes táviratokat és napilapi híreket cenzúrázzák. 2–300 főnyi tömeg lelkesen énekelte a Himnusz és a Szózatot Szatmár utcáin, Morvay Károly lelkesítő verseket szavalt.

július 29. Megüzentük Szerbiának a háborút. Szatmáron újabb 150 behívás történt.

július 30. Elrendelték az általános mozgósítást. Csapataink bevonultak Belgrádba. Zászlós tömegek énekelnek Szatmár utcáin. A Tűzoltótoronyból tárogatón előadott dalok lelkesítették a tömeget.

augusztus 9. Románia mellettünk. A Deák téren felesküdték a háziezred katonái. A diadal felé!

augusztus 27. Orosz foglyok a szatmári állomáson.

október 2. Szatmári sebesültek és halottak névsora.

Az 1914–1915-ös színi évadban Kiss Árpád igazgató társulata játszott városunkban. Évadnyitó darabként Pásztor Árpád: *Ferenc József azt izente* című látványos játékát választották. Az új darab háborús témájú, hazafias alkalmi szerzemény.

A tömeges behívás miatt érezhetővé válik a színészhány. Az 1914–1915-ös évad során csak Kiss Árpád szatmárnémeti társulatából tíz színészt vittek el a harctérre: Deésy Jenőt, Fehér Tivadart, Fekete Józsefet, Galgóczi Lajost, Garami Sándort, Nyári Rezsőt, Pethes Dezsőt, Simon Jenőt, Sugár Leót, Széchi Ferencet.

Háborúban hallgatnak a műzsák, szokták mondani. A lélek és a társadalom szakértői azt tanácsolják, hogy háborúban sem szabad bezárni a színházat, mert a színház gyógyítja a lelket. Valóban, sem ennek a háborúnak, sem a másodiknak a dühöngése közepette nem engedték meg, hogy a színház hallgasson. A hazafias gondolatot a *Bánk bán* három előadásával akarták fokozni. Hazafias lelkesítés és szórakoztatás volt a színház elsődleges feladata ezekben az években.

Ismét a Szamos napilapban megjelent cikkek címeiből idézve tájékozódhatunk a háborús állapotokról. Nézzük meg a híreket 16 hónap elteltével:

1915. november 4. Újabb sikereink Szerbiában, Hadikölcsönjgyezések, Üdvözet az orosz harctérről.

1915. november 6. A város hadiárvái számára pénzalapot létesítenek.

1915. november 9. A polgármester a város lakosainak élelmiszerhiányát igyekszik pótolni. Liszt, zsír, hagyma, rizskása, tűzifa hiány fenyegeti a lakosságot.

1915. november 25. Szerbia végőrái, Levelek a frontról. 1914 júliusában még lelkesítő versek és cikkek jelentek meg a helyi lapban. Két év elteltével a kötelező lelkesítés mögött más hang is kiolvasható a korabeli állapotokról:

1916. augusztus 27. Brăteanu élénk pillantásokat vet Berlin felé. Ha azt látja, hogy Németországtól nem kell tartania, csak akkor kész hadba szállni a Monarchia ellen.

1916. augusztus 27-én este 9 órától Románia hadiállapotban van a Monarchiával.

1916. augusztus 29. Németország hadat üzent Romániának.

1916. augusztus 31. Harc az egész vonalon, Brassót kiűrtették.

1916. szeptember 2. Nagyszeben és Sepsiszentgyörgyöt kiűrtették. A munkaképes férfiak színe-java valamelyik fronton teljesít szolgálatot. Alig akad olyan helyi napilapszám, amelyik ne hozna hírt Szatmár megye hősi halottjairól. A világ és saját sorsunk alakulását a Szamos újságból követték nyomon elődeink.

1916. október 7. Boromisza Tibor püspök beiktatásának 10. évfordulója.

1916. szeptember 17. Erdélyi menekültek gyermekei Szatmáron.

1916. szeptember 19. Szatmár megyei románok hűségnyilatkozata.

1916. szeptember 21. Visszafoglaltuk Petrozsényt, Vulkánt és a szurdokot.

1916. október 8. Előcsapataink Brassó alatt vannak.

1916. október 11. Brassói zsákmány: 1175 fogoly, 26 ágyú, 2 mozdony.

1916. október 12. Predeált elfoglaltuk, Csíkszeredát megszálltuk.

1916. október 22. Csak 15 és 23 óra között lesz áramszolgáltatás Szatmáron.

1916. november 21. Óriási csata tombol Romániában, Kampulung lángokban.

1916. november 22. Meghalt I. Ferenc József király.

1916. december 7. Bukarestet és Ploestit elfoglaltuk.

1916. december 12. A románok a Szeretig visszavonultak.

1916. december 24. Dobrudzsát elfoglaltuk, Tulcsa elesett.

1916. december 31. IV. Károly királyt és Zita királynőt megkoronázták.

Csupa siker, csupa győzelem, mint egy operettszöveg-könyvben. Kiss Árpád igyekezett az operett irodalom legértékesebb darabjait műsorra tűzni. A sor elején kell említeni a Schubert dalainak felhasználásával összeállított *Három a kislány* című operettet, amely szép sikert aratott. Úgy nézett ki, hogy a *Mágnás Miska* előző évi sikersorozata tovább folytatódik ebben az évadban is. Azonban hozzánk is elérkezett az operettek operettje, amely a csődbe ment színházakat is megmentett a felszámolástól: a Csárdáskirálynő. Új előadáscsúcs született a város színháztörténetében: a Csárdás királynőt húsz alkalommal tűzhete műsorra Kiss Árpád.

Száz év távlatából visszagondolva összeráncoljuk homlokunkat, mert azt látjuk, hogy a háború örületében gyászolnak és mulatnak az emberek. Nem teljesen így volt. Nagyon komoly dolgok is történtek a színházban. Műsorra tűzték a Velencei kalmárt, a Hamletet, a János királyt, a Rómeó és Júliát, Lear királyt, III. Richardot, Macbethet. A hét Shakespeare-darab egy évadban máig elérhetetlen csúcsonak bizonyul Szatmárnémeti színháztörténetében. Hihetetlen: a teljesség évada a háború kelles közepén!?

A háború első, ijedelmes hónapjai után megnőtt a közönség igénye a színház iránt, telt ház előtt zajlanak az előadások. Üzlet lett a színház! mindenütt a világon, így Szatmárnémetiben is. Ezért már nem szorul támogatásra, mondja Papp Zoltán városi tanácsos és javasolja, hogy vonják meg a színház világítási és fűtési támogatását. Megvonják, de az így felszabaduló összeget a színház karbantartására és fejlesztésére fordítják. A színügyi bizottság gazdasági ellenőrzései alkalmával kiderült, hogy a színház tényleg üzlet. Háború ide, háború oda a színház havi tiszta jövedelme 30-35000 forint, ebből csupán 15000 kerül elosztásra a színészek között. Az egyik vezető színész, Bródy Irén, például 400 forintot kap havonta.

Károlyi Mihály magyar független köztársasági pártot alapít. A köztársasági kormánynak a szatmárnémeti születésű dr. Nagy Vince lett a belügyminisztere. Az élet színpadán egymást követték a rendkívüli események. Erdélyben sztrájkok dúltak, Jászi Oszkár egy új világ eljöveteléről cikkezett. Március másodikán magas rangú politikai küldöttség érkezett Szatmárnémetibe: Károlyi Mihály köztársasági elnök, Böhm Vilmos hadügyminiszter, Nagy Vince belügyminiszter. Másnap a Pannónia előtt felállított emelvényről mondtak beszédet az egybegyűlteknek.

Károlyi kezéből a szélsőbal képviselői, élén Kun Bélával, átvették a hatalmat és kikiáltották a proletárdiktatúrát. Szatmárnémetiben is a kommunista elemek, élén Jellinek Ede elvtárrsal, kerültek hatalomra.

1919. március 11. és április 16. között megszámlálhatatlan visszaesés történt a pénzügy, a gazdasági élet területén. A magántulajdon korlátozásával szinte megbénult a város élete. Jellinikék nyomására színészeink testületileg belépnek a Szocialista Pártba. A római katolikus püspökség egyik szobáját cipészműhely céljára utalja ki a lakáshivatal. A proletárdiktatúra vad visszaéléseitől szenved a város.

Míg a kommunisták legénykedtek, romboltak és fosztogattak, addig két román tiszt és két közlegény járt Szatmárnémetiben, akik azt a kívánságukat terjesztették elő, hogy a magyar parancsnokság vonja vissza csapatait jelenlegi állásából 10 kilométerrel, mert ellenkező esetben a megszállott területeken élő magyar tisztken és családtagjaikon fognak bosszút állni.

1919. április 19-én, húsvét szombatjának délelőttjén, főlegy órákor, a Davidoglu vezette III. román hadsereg, bevonult a városba. A szatmárnémeti Szabadsajtó 1919. április 20-án már közölte a román csapatok parancsnokának, Davidoglu tábornoknak a közleményét, hogy: „a román csapatok véget vetnek a bolsevizmusnak.” Úgy is történt, de megkezdődött egy eddig sohasem volt uralom.

A világháború és a kommunisták kezdeményezte belső háború vezetett el a trianoni békekötés drámai eredményéhez. Ez a béke, a magyar színjátszást újabb harcba kényszerítette a

mindennapiért és harcba a magyar szó jogáért. Míg más országokban a színjátszás üzlet volt, addig Romániában a 20. században a magyar színész nem ritkán éhezett, emlékezik Senkál Endre színművész.

A világháború hősi halottai

Szatmárnémetiben színészként, rövidebb-hosszabb ideig itt dolgozók közül 82 színész járta meg az első világháború harczeit. Ott katonák és színészek voltak egy személyben. Néhány példa következik erről a kettős szereposztásról: Szabados Árpád színész, rendező író is megkapta a katonai behívót, kikerült a harctérre. Az orosz fronton fogságba esett. Mint fogoly, tábori színházat szervezett.

Deésy Jenő, 1915. május 11-én megsebesült. 1917-ben hadifogolyként részt vett a tomszki tábori színház megszervezésében és irányításában, ahol a szöveggönyvet emlékeztetőből írták újra együtt a tagok. Testvére, Gábor, az orosz hadifogságban hősi halált halt.

Mihályi Károly komikus és színigazgató írja: „A háborúban Szibériába kerültem. A fogolytáborban magyar színházat létesítettünk, közben megtanultam oroszul és Atsiskben beléptem az orosz színtársulathoz. 1921-ben jöttem haza és ide szerződtem (Szatmárnémetibe) Szabadkayhoz.”

Azok a színészek is szolgáltak, akik itthon maradtak. Jótékonsági előadások bevételét ajánlották fel a hadiárvak megsegítésére, igyekeztek azon, hogy az itthon maradtoknak vigaszt nyújtsanak a színházba, díjtalan előadásokon szórakoztatták a harcterről hazatért sebesülteket. Emberarcú színház, a színpadi álarc mögött pedig emberséges színészek igyekeztek jót tenni, szeretetet adni, szeretetre tanítani a gyilkolásban.

Voltak a harcterről olyan hazatérők, akik többé soha nem léphettek színpadra, mert elveszítették kezüket, lábukat, szemüket, vagy olyan sérülést szenvedtek, ami miatt már alkalmatlanokká váltak közönség előtti szereplésre. Többségük így sem tudott megválni a színháztól. Jegyszedőként, plakátkihordóként vagy más beosztásban találtak maguknak lehetőséget arra, hogy tovább szolgáljanak Thalia templomában.

Azán voltak olyanok, akik soha többé nem tértek vissza. Ma sem tudjuk, hogy hol vannak sírjaik, ha egyáltalán vannak. Az Országos Színészegyesület 1926 tavaszára összegyűjtött egy teljesnek nem tekinthető névsort a magyar színjátszás hősi halottjairól az első világháborúban. Neveiket márványtáblán örökítették meg, írja Erdődi Jenő és dr. Farkas Ferenc színész-színigazgató. Jelenlegi ismereteink szerint negyvenhét (47), többségében fiatal magyar színész adta életét a hazáért. A márványtáblán azonban csak az alábbi 34 név szerepel: A. Székely Károly, Bágyoni Szabó Gábor, Bán Tivadar, Belinszky József, Bogyó Zsigmond, Boldizsár Andor, Boross Emil, Cziglián István, Czobor Gyula, Czuczor István, Csapó Jenő, Cséry József, Dobó Ferenc, Fekete Lajos, Hemző Lajos, Intődy Oszkár, Jászkuřthy Ferenc, Kálnai István, Kaposi János, Kiss Imre Sándor, Koós Károly, Koós Viktor, (hibás, helyesen Koós Tibor), Krisztinovich Imre, ifj. Lenkey György, Lévai Elemér, Liptai Lajos, Marosi Henrik, Nagy Gáspár, Rábai Tivadar, Semjén Rezső, Sipos Zoltán, Szalóki Zoltán, Ternyei Lajos, Vértés Mihály.

Nem szerepel a márványtáblán 13 hősi halott neve, ők pedig a következők: Arday Endre, Árnay Károly, Barcsy Rezső, Bihar Sándor, Dobos László, Domokos Róbert, Erőss Bertalan Gyula, Gedő Gusztáv, Kriener Jenő, Mányoki Emil, Marosffy Lajos, Pintér Lajos, Tanai Dezső.

A Szatmárnémetiben szolgált színészek között hét (7!) hősi halottat tartunk számon: Bogyó Zsigmond, Boross Emil, Fekete Lajos, Kapossy János, Koós Tibor, ifj. Lenkey György, Sipos Zoltán.

Bogyó Zsigmond az 1900-1901-es színi évadban Szalkay Lajos igazgató társulatának komikus színésze városunkban. 1915-ben bevonul a hadseregbe. 1917 karácsonyán hazakerül, mint

zászlós. 1918. január 15-én visszament a frontra, február 13-án Zidazowban, 39 éves korában, hősi halált halt.

Boross Emil kezdő szerelmes színész az 1912-1913-as évadban Neményi színtársulatában játszott. A következő évadban Heves Béla szerződtette szatmárnémeti társulatához. 1914 áprilisában eljátszotta Bródy Sándor Tanítónőjében az ifj. Nagy szerepét, aztán május végén, az évad befejezésekor bevonult. Boross Emil az olasz fronton sebesült meg, aztán olasz hadifogsága került ott halt meg 1914-ben.

Fekete Lajos az 1900-1901-es évadban Szalkay Lajos szatmárnémeti társulatának tagja, mint kardalnok és segédszínész. Az olasz fronton halt hősi halált.

Kapossy János kardalnok és segédszínész volt az 1913-1914-es évadban Heves Béla szatmárnémeti társulatában. Kisebb szerepeket is kapott, ami nagy kitüntetésnek számított Heves kiváló társulatában. Olasz fogságban halt meg.

Koós Tibor, színész 1877. május 24-én született a Szatmár megyei Óváriban. 1910-ben kezdte el színészi pályáját. Hősi halált halt az első világháborúban.

Ifj. Lenkey György, mint énekes és társalgási színész játszott jelentős sikerrel városunkban az 1911-1912-es évadban, Heves Béla társulatában. 1914. augusztus közepén vonultatták be katonának a 24 éves fiatalembert. Szeptemberben elvitték az orosz hadszíntérre, ahol 11-én, Grodeknel, hősi halált halt.

Sipos Zoltán három színi évadon keresztül volt a Heves Béla vezette szatmárnémeti színtársulat alapembere (1908-1909, 1909-1910, 1910-1911). A világháborúban, mint a budapesti honvéd gyalogezred 9. századának tizedese, 37 ütközetben vett részt. 1914. november 6-án halt hősi halált a szerbiai harcúterén, a kulistyei magaslatok ostrománál. A 32 éves Sipos Zoltán egyike volt a világháború első színész hősi halottainknak.

Olyan kiváló emberekről írtunk, akik nem csak színpadi hősként írták be nevüket nemzetünk színháztörténetébe. A szatmárnémeti magyar színjátszás hősi halottai méltóak arra, hogy neveiket emléktáblára írva öröközzük meg a megbecsülés jeleként és védekezésképpen a kegyetlen feledés ellen. Tudnunk kell, hogy nemzetünknek nem csak színpadi színész hősei, hanem hősi halott színészei is vannak.

KOVÁCS ROZÁLIA

KÖNYVBEMUTATÓK ÉRMIHÁLYFALVÁN

2016. március 9-én került sor a *Lakodalom van a mi utcánkban* című könyv bemutatójára városunkban. A könyvet Nagyváradon már bemutattuk, de mivel Bokor Irén tagtársunknak és nekem is volt gyűjtött anyagom benne, jónak láttuk településünkön is bemutatni. A szép számmal megjelent hallgatóság körében a mihályfalvi tagok, Baricz Nánási Noémi, Kovács Rozália Szalai Ilona és Szilágyi Andrea is részt vettek.

2016 májusában, a Nyíló Akác ünnepségek keretein belül mutattuk be a város monográfiáját: *Emléki, hogy emlékezz!* *Érmihályfalva város monográfiája*, kiadta Érmihályfalva város, 2016. május 25.

A monográfiát szerkesztette Szilágyi Éva Andrea. Írták: Bánházi Miklós, Bokor Irén, Kiss Imre, Kiss Kőrösi Jolán, Kovács Rozália, Kovács Zoltán, Szabó János, Szalai Ilona, Szilágyi Éva Andrea és Toroczka L. Károly.

A könyvet ismertette és bemutatta Szilágyi Andrea, méltatta Nyakó József polgármester. A könyvbemutatón részt vettek a PBMET tagjai: Bokor Irén, Baricz Nánási Noémi, Kovács Rozália, Szalai Ilona és Szilágyi Andrea.

Lakodalmas Mihályfalván – Kovács Rozália hozzászólása, az érmihályfalvi könyvbemutatón

Úgy 10-12 évesen voltam egy igazi mihályfalvi lakodalomban, Kardos János és Borbély Erzsébet lakodalmában, ahol szüleim voltak a menyasszony násznagyai. Ebben a lakodalomban hallottam a sok szép vőfélyverset, együtt sírtam a menyasszonnyal,

amikor búcsúztatták rég meghalt édesanyjától. Az esküvő után mindig emlegettem az ott hallott vőfélyverseket, majd kaptam is egy, a lakodalomban elhangzott vőfélyversekkel teli füzetet, lemásolni. Később, amikor kissé okosabb fejjel elkezdtem a néprajzi gyűjtést, sikerült két másik vőfélyverses füzetet szereznem, az egyiken dátum is van 1945. és az „író” neve, Nemes Sándor.

A vőfélyversekkel való kapcsolatomban 1993-ban azzal folytatódott, hogy a Bihari Napló 1993. szeptember 17. száma leközölte a Budapesti Néprajzi Múzeum (XLI. Országos Néprajzi és Nyelvjárási) gyűjtőpályázati kiírását, hogy milyen néprajzi témakörökben lehet gyűjteni, kutatni. A kiírásban szerepelt a lakodalom és lakodalmi rigmusok leírása is a többi témakörök mellett.

1994 márciusában küldtem el dolgozatomban Budapestre: Lakodalmas szövegek, töredékek címmel. Bírálati lapon értékelték a munkát és javaslatokat írtak a további munkához. A beküldött munkámért könyvjutalmat kaptam és meghívót Jászberénybe, az Önkéntes Gyűjtők XIV. találkozójára.

Ezek a lakodalmas szövegek ezután sokáig „pihentek,” amíg Pásztai Ottó helytörténész kollégámnak nem kérte, hogy ha van valami lakodalmas anyagom, küldjem el neki. Hát elküldtem, s részletek jelentek meg belőle ebben a szép könyvben.

Köszönet a megjelentetésért neki, és a többi szöveggyűjtőnek is, de nem utolsó sorban Szűcs László szerkesztő úrnak.

NEMZETI ÖRÖKSÉG INTÉZETE

EMLÉKHELYEK NAPJA

2016.04.18

Szöveg: MTI

Klaniczay Péter és Nagy Gergely építészmérnököket Forster Gyula-díjjal, a régészeti örökségvédelem területén végzett munkájáért Kovács Gyöngyi és Wollák Katalin régészeket pedig Schönvisner István-díjjal tüntették ki hétfőn, a műemléki világnapon a Pesti Vigadóban.

Az állami kitüntetésekén kívül az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága ICOMOS-díjjal ismerte el a majki egykori kamalduli remeteség konventépületének helyreállítását, a Budapest-Újszász vasútvonal épületeinek fejlesztését, továbbá Sopron Várkerületének és Várfal sétányának és Visegrád városközpontjának a megújítását.

Példamutató Műemlékgondozásért Díjjal jutalmazta az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága a Bátaszék kulturális örökségét védő közösséget a település kulturális örökségi értékeinek megőrző tevékenységéért, Budapest V. kerületének önkormányzatát a Torockó-Énlaka értékmegőrző programjának kezdeményezéséért és folyamatos támogatásáért, valamint Dukrét Géza helytörténész, a Partium kulturális örökségének védelme és ismertetése érdekében kifejtett életművéért.

A magyar műemlékeket veszélyeztető jelenségekre az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága minden évben Citrom-díjjal hívja fel a figyelmet, amelyet idén önmagának ítelt oda a szervezet, az indoklás szerint „a nemzetközileg egységesen követett műemlékvédelmi elvek és az érdekvédelemmel kapcsolatos növekvő társadalmi, ehhez kötődő szakmai tájékozatlanság és annak felszámolásában mutatott elmaradásában viselt részfelelősségért.” Nagy Gergely, a szervezet tiszteletbeli elnöke elmondta: bízunk benne, hogy ezzel a szokatlan lépéssel sikerül mind a szakmai, mind a civil szféra figyelmét ráirányítani az értékek szakszerű megőrzésének fontosságára.

Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia elnöke az építőművészet egyetemes értékeiről szólva úgy fogalmazott: nincs még egy olyan művészeti ág, amelyre oly módon támaszkodna az összes többi, mint az építészet, hiszen épített körülmények

nélkül se a színház, se a táncművészet, se a képzőművészet, de még az irodalom és az oktatás sem létezhetne.

Az elnök az idei Sport és örökség központi gondolathoz kapcsolódva elmondta, hogy ma Magyarországon a sportlétesítmények tervezése és beruházása, valamint a mögöttük lévő nemzeti és nemzetközi akciók olyan feladatokat adnak az építészeti tervezésnek és a műemlékvédelemnek egyaránt, amelyre eddig a magyar történelemben még nem volt példa.

Szabó Tünde sportért felelős államtitkár kiemelte: a magyar sport az egyetemes magyar kultúrában nagy gazdagsággal és közösségformáló erővel bír, az ország pedig méltán lehet büszke sportolójának eredményességére. Az államtitkár beszédében megemlékezett mások mellett olyan világhírű sportolókról is mint Hajós Alfréd vagy Tarics Sándor, akik kiemelkedő sportkarrierjük mellett az építőművészetben is maradandót alkottak.

L. Simon László kulturális örökségvédelemért és kiemelt kulturális beruházásokért felelős államtitkár a kormányzat főbb örökségvédelmi terveiről beszélt. Elmondta, hogy a Nemzeti Kastélyprogram keretében 45 kastély fejlesztése valósulhat meg az elkövetkező években, a Nemzeti Várprogram során pedig 34 várat terveznek megújítani országszerte. A programokban vannak az egri várhoz hasonló átfogó rekonstrukciók, de kisebb, állagmegőrző munkákat igénylő helyszínekre is figyelmet fordítanak.

Az államtitkár elmondta, hogy a budai Vár rekonstrukcióját célzó Nemzeti Hauszmann Terv első ütemének részeként már májusban megkezdődhet az egykori lovardaépület újjáépítése, de jó ütemben halad a projekt többi elemének előkészítése is, lezárult a lovarda közbeszerzési eljárása és a Szent István-terem rekonstrukciójának előkészítése is folyamatban van.

Az ICOMOS javaslatára az UNESCO 1983-ban jelölte ki április 18-át a műemléki világnapnak, amellyel a műemlékek értékeire, sérülékeny mivoltukra kívánták felhívni a figyelmet – emlékeztetett Fejérdy Tamás, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesületének elnöke.

PÁSZTAI OTTÓ

A KOLPING CSALÁD – KATOLIKUS LEGÉNYEGYLET

Adolph Kolping (1813. Kerpen – 1865. Köln)

A *Kolping Mozgalom*, olyan katolikus lelkiismereti mozgalom, melynek tagjai a római katolikus egyház tanítását vallva, fő feladatuknak tekintik a szociális problémák megoldását, a keresztény szellemiségű nevelés által.

Adolph Kolping a németországi Kerpen kisvárosban látta meg a napvilágot 1813-ban, néhány km-re Kölnből délnyugatra.

Szülei egyszerű, szegény emberek voltak. Bár elemi iskolai tanítója és a plébános észrevették tehetségét, de a szülők nem tudták vállalni a továbbtanulását. Így 13 éves korában cipészinak adták. 17 éves korától mint segéd évekig vándorolt, hogy szakmájában tökéletesítse magát. Nyitott szemmel járt a világban és elborzasztotta, amit látott: jövőtlen-ség, erkölcstelenség, alkalmatlanság, lelkiismeretlenség, alkoholizmus. Ez a kép fogadta mindenhol, segéd-társai közt a műhelyekben.

23 éves korában végre párt-fogókra talált, s így elkezdhetette a gimnáziumot. 1844-ben lett a kölni papnevelő intézet hallgatója. 1845 áprilisában szentelték pappá. Első kápláni állomása Elbertfeld, a textilipar egyik fellegvára lett. Itt is ugyan-azok a problémák fogadták, amiket már más városokban is látott: győ-kértelenség, nincstelenség, erkölcsi sivárság, kallódó fiatalok. Óriási erővel vetette bele magát a munkába, hogy végre tehessen valamit azokért, akiknek nem rég még sorstársuk volt.

A legényegylet eszméje azonban nem az ő, hanem egy *Breuer* nevű jóakarató tanító fejében fogalmazódott meg. Breuer esténként ingyen oktatásban részesítette a legényeket, elbeszélgetett velük problémáikról. Kolping nemcsak lelkes támogatója lett az ügynek, de meglátta, hogy itt a nagy lehetőség elterjeszteni a legényegyleteket szerte az országban! Ez lehet az ifjúság erkölcsi romlásának megállítója.

1849-ben Kölnbe ment, s alig egy hónap múlva már a *Legényegyletek* ottani létrehozásán fáradozott. Kidolgozta a *Katolikus Legényegyletek* működésének máig érvényben lévő szabályait, alapelveit.

Az egylet fiataljai számára Kolping hármas célt fogalmazott meg:

1. Legyenek jó családapák, mert a család a társadalom lelki megújulásának alapja.

2. Váljanak szakmájuk mestereivé, akik tanultak, műveltek és készek az állandó önképzésre. Szeressék és becsülettel végezzék munkájukat.

3. Váljanak igazi polgárokká, szerezzenek polgári erényeket, amelyek a hazához és a néphez kötik őket.

Természetesen e célokat áthatják a vallásosság, a tiszta keresztényi élet és a szeretet eszméi. Az 1850-es években egymás után

alakultak Németországban a Katolikus Legényegyletek. Sőt a mozgalom túllépett az országhatáron, szerte Európában kedvező fogadtatásra talált. Kolping fáradhatatlanul dolgozott, buzdított mindenütt a Legényegyletek létrehozására. 1852-ben arról számolhat be, hogy Augsburgban, Münchenben, Salzburgban, Innsbruckban, Linzben, Steyrben és Bécsben alakultak Legényegyletek. A Legényegyletek otthon jelentettek az érintett

fiataloknak, ahová művelődni, kikapcsolódni, szórakozni jártak össze. A cél az volt – és ma is az –, hogy a legények becsületes keresztények legyenek, a családban és a munkahelyükön egyaránt.

Kolping atya lelkipásztori tevékenységének fontos tere volt az újságírás, amely a szélesebb néprétegek megszólítását jelentette. Ezért adott ki évről évre népi kalendáriumot történetekkel, elbeszélésekkel. A *Katolikus Legényegyletből* alakult ki a *Kolping Művek* világszervezete. Célja a munkásifjúság érdekvédelme, valamint keresztény szellemben, vallási, szakmai, családi és társadalmi életre felkészítése. Kolping a közösség mintaképe a természetes családot tekintette. A legkisebb egysége a Gesellenhaus, a Legényház, ahol munkaidő után, a szakmai felkészülésben segítettek a legényeket és kulturált szórakozási lehetőségeket is nyújtottak. Az átutazók e házban szállást is találtak. A Katolikus Legényegylet foglalkozott tagjai betegbiztosítási és érdekvédelmi ügyeivel.

Eredményeit maga IX. Pius pápa is nagyra értékelte.

Kolping Adolph 1856 májusában látogatott Magyarországra, Esztergomban, Pesten és Budán, s még abban az évben megalakult a fővárosi egyesület. Jelen dolgozatomban a 160 éves évforduló alkalmából vált aktuálissá. Az első világháborúig folyamatosan terjedt Kolping mozgalma és az egyesületek száma 80 fölé emelkedett.

Nagyváradon 1898 decemberében alakult meg a Katolikus Legényegylet, a püspökség és a káptalan támogatásával. A védnök maga Dr. Schlauch Lőrinc bíboros, püspök volt, aki jelentős összeggel is támogatta az egylet alapítását, melynek tagjai iparos és kereskedősegédek voltak.

A Kolping-mozgalom alapját a Kolping Családok képezik. A közösség jellegzetessége:

1. családszerű,
2. nemzedékeket átfogó,
3. katolikus,
4. demokratikus,
5. továbbképző,
6. tettekre kész, kedélyes.

Adolph Kolping

Az azonos beállítottság, az együtt végzett szociális munka örömet jelent. A Kolping Család életére jellemző a vidám társas együttlét. A kedélyes összejevetelek hozzátartoznak az egyesületi élethez. A Kolping Család önképző közösségnek tekinti magát. Igyekszik olyan továbbképzési lehetőséget biztosítani, mely a tagok személyes boldogulása szempontjából hasznos, különösen a vallás és a világnézet, a házasság és család, a munka és a hivatás és nem utolsósorban a társadalom tárgykörében. A Kolping Családban minden korosztály megtalálja a helyét. A különböző generációk koruknak megfelelően járulnak hozzá a közösség életének kiteljesedéséhez. A fiatalok kezdeményező kedvét és lendületét, az idősebbek megfontoltsága és élettapszalata előnyösen egészíti ki. Kolping azt akarta, hogy az egyes tagok biztonságban érezzék magukat és megtapasztalják, hogy egymáshoz tartoznak, s elfogadják egymást. A családot a közös hit köti össze. Az egyes tag testvérének tekinti a többieket.

Hamar virágzásnak indult az egyleti élet és az anyagi lehetőségek megengedték, hogy a Teleki utca 13. szám alatti (jelenleg Városháza utca 9.) romantikus stílusú épületet székhelynek megvásárolhassák, amit aztán fokozatosan bővítettek. Később

A Kolping Család egykori székhelye –
ma Nagyvárad-Ujvárosi Szent László Plébánia

telket vásároltak, a székház emeleti részében kápolnát rendeztek be. E fölött fülkét alakítottak ki, ahova Mária-szobrot helyeztek el. A tetőzetre pedig hatalmas keresztet állítottak. Az udvari helyiségekben ugyanakkor mintegy 25 iparos és kereskedő tanuló számára, tanoncotthont rendeztek be. Az egyesületi életet a keresztény hit hatotta át, tagjai számára ez volt a döntő összetartó erő!

1921-ben szerveződött újjá az *Újvárosi Római Katolikus Legényegylet* Gálffy Sándor újvárosi lelkész irányításával. Főleg az iparban és kereskedelemben dolgozó fiatalok nevelését, beállítottságát estére a teremték, amelyeknek rendjére, nevelésére, a vallásos nevelésre, gondosan ügyelt és sikerrel fogta össze a fiatalságot. Ugyanakkor értelmes, érdekes programokkal fokozta a kötődést, az érdeklődést. Hamarosan kitűnő dalárda alakult az irányításával. Értő kézzel válogatta ki a tehetséges versmondókat. Felmérte a lehetséges színjátszókat, megteremtette a kultúrház technikai feltételeit, a berendezést, a színpadot, a díszleteket, a világosítást. Majd később, folyamatosan a jelmezeket is biztosította. Így vált lehetővé 1924-ben a műkedvelő gárda megalakulása. Az Egyesületi törvény alapszabályainak eleget téve, bejegyezték jogi személyiségüket, s így a Szépművészeti Minisztérium engedélye szavatolta s biztosította működésüket.

Losonczy Gábor városi tisztviselő volt, aki színházi ügyelő korából egy életre elkötelezte magát a színjátszással. Művészi hajlamú, sokoldalú megszállottja volt a műkedvelő színjátszásnak, s így sikerült virágzó műkedvelő életet teremtenie, a két világháború közötti Nagyváradon. Megsárgult újságlapok, s a még élő kortársak őrzik, gazdag szervezői és rendezői sikereinek emlékét. Ez az időszak a zenés, táncos játékok divatos időszaka

volt. A romantikus históriák lüktetése, fordulatossága kötötte le a nézőket. Frissen pergő cselekmény bonyolítással, meglepő, fordultatos végkifejlet nyerte meg a néző közönséget. Losonczy szereplőgárdáját igényes, választékos játékmódorra nevelte. A fennmaradt és rendelkezésünkre álló dokumentáció szerint, közel 200 rendezvény: színdarab, operett, irodalmi kerekasztal, tea-délután, farsangi- és szüreti bál szerepelt a két évtized alatt. Bár az egykori szereplők szerint ez a szám lényegesen nagyobb volt, legalább 75–80 rendezvénnyel.

Az 1922-es év kimagasló eseménye a Katolikus Legényegylet műkedvelőinek produkciója a *Jairus leánya* című színdarab bemutatása volt. Bibliai tárgyú, moralizáló történet, amely a kor legsikeresebb zenés drámája lett. Erdély-szerte szinte minden városban bemutatásra került. Az első világháború során nagyon sok templomból elvitték a harangokat. Természetes, hogy az érintett egyházközségek hívei, többéves adakozásaiból új harangokat szereztek be. (Aradon volt egy kitűnő harangöntő mester). Harangszentelésre mindig meghívták a Legényegylet színjátszóit.

Az énekkar részt vett a Nagyheti szertartásokon, s a Fel-támadási körmeneten. 1924 első felében az *Árpád-házi Boldog Margit* című, vallásos tárgyú színdarabot mutatták be, igen nagy sikerrel. Ebben az évben a Szüreti bálon *Gárdonyi Géza: A bor* című népszínműve volt a műsor fénypontja. A korabeli sajtó kiemelte, hogy milyen emlékezetes maradt a *palotást táncoló fiatalok méltóságteljes szereplése*.

Virágvasárnap megrendítően szép *Passió-játékot* mutattak be. Hangulatos, népes kellemes kiránduláson vettek részt a legényegylet tagjai, a cserkészek s a családok a Püspökfürdőben. A rostélyos- és szalonna sütést, humoros párbeszédet követték és természetesen, víg nótázás. Néhány színdarab a nagy bőségből: *Júdás vége, Fanni orvossága, Zalán futása, Tíz eladó lány, Parasztlakodalmak, Gyurkovics lányok, Vonós-négyes, Ibolya, Csókon szerzett vőlegény, Hacsek és Sajó páros, Van igazság, A falu bolondja*.

Természetes, hogy a sikeres előadások megfelelő figyelmet kaptak a sajtó részéről és egyre több helyre kaptak meghívást: Szatmár, Nagykároly, Margitta, Arad, Kolozsvar, Temesvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Szilágysomlyó, Zilah, Szalonta, Érmihályfalva, majd Magyarországra is: Debrecen, Nyíregyháza, Szeged, Kecskemét, Békéscsaba, Budapest, Győr, Székesfehérvár, Eger, Gyula, Jászberény.

1927-ben ausztriai meghívásnak tettek eleget. Bécsben ötnapos látogatást tettek. Mind a kórusnak, mint a műkedvelőknek is osztatlan sikere volt. Főleg azzal lopták be magukat a nézők szívébe, hogy a Hacsek és Sajó jelenetet, *Nosz Andor és Lakatos Gyula* német nyelven adták elő. Miután megállapodtak a vezetők, hogy a következő évben a bécsiek látogatnak Nagyváradra, a legényegyleti tagok 2×3 hónapos német társalgási kurzuson vettek részt, hogy minél közvetlenebbül tudjanak barátjaikkal értekezni! Ebben a periódusban már *Oszwald Pál* plébános foglalkozott a Legényegylet tagjaival, problémáival.

Az 1928-as évnek a legjelentősebb eseménye a július 15-én a Nagyvárad Katolikus Népszövetség által rendezett nagy *Népiünnepély volt*, a püspöki rezidencia angolkertjében.

- a. Nyitány: a 85-ik gyalogezred zenekara
- b. Gyermek-felvonulás: Pat és Patachonnal, versenye
- c. Gyermek-kabaré, szabad színpadon. Kuplét énekel Stoll Béla

- d. *A zsúr vége, bohózat*
- e. Műdalok, a velencei Katolikus Dalárda, karnagy Wallner László

- f. Felnőttek színpada. *Szervusz Muki, bohózat, A feleségem nyaral, Vészkiárat*. A Legényegylet műkedvelői, rendező Losonczy Gábor.

g. *Nyereményhúzás*. Jósda, karikadobás kacsákra, tombola, szerencsehalászat. Karikatúra rajzok, gyorsfénykép, konfetti, kugliverseny. Egész idő alatt katona és cigány zenekar játszott.

1929-ben rendezték meg az első *Magyar bált* a Katolikus Kör összes helyiségeiben.

1932-ben a Katolikus Leányklub jótékonyági előadást tartott, s ezen színre került Csathó Kálmán Új rokon című vígjátéka. Műkedvelő előadást rendeztek a Katalin-telepi kultúrház építésének javára. Nagyon bensőséges hangulatot eredményezett a Karácsonyi Pásztorjáték a Katolikus Körben. Krisztus Király ünnepe alkalmából Hazay Gyula pápai kamarás: Krisztus király gondviselő hatalmáról tartott előadást.

1935-ben három napos *Vízkereszti Vásárt* rendeztek a szegény sorsú magyar diákok részére. Reményik Sándor ez alkalomra írt versét Schilling Olga szavalta el.

Szín pompás volt a műkedvelők és a Sportegyletek által rendezett majális a Rhédey-kertben. Mintegy 350-en vonultak végig a városon, jelmezekben, sportfelszerelésben, feldíszített kerékpárokkal, csacsifogattal, bohócokkal zenekísérettel. A gazdag programban a tornászok 3 emeletes gúlagyakorlatai, nagy sikert arattak. Volt ökölvívó bemutató, birkózás, sok-sok vidám kabaré-jelenet, népdalok, népi- és modern táncok. Étel és sörstrak, délután tézene.

A Legényegylet 120 tagú ének- és zenekara, nagy sikerű koncertet tartott a Katolikus Körben.

Feltétlenül meg kell emlékezni az évente tartott Úrnapi Körmenetről, amelyet Exc. Fiedler püspök úr celebrált. A Szent László téren négy, lombokból összeállított sátorban volt egy-egy oltár. A Városháza főbejárati lépcsője alatt, a Görög-Katolikus Püspökség kapualjában, a Sasbejártnál, valamint a Szent László-templom sekrestyéje oldalán. A püspök a baldachin alatt tette meg a stációk közötti utat, népes – 500–700 – hívó egyházi énekek kíséretében. 1940–1941-ben a püspök lemondása után két alkalommal Exc. Lestyán Endre kanonok celebrálta a körmenetet.

Nagyon jelentős volt az a tény, hogy a Legényegyletnek megalakult a sportköre, Kolping néven, 1928-ban. Jelvényük és trikójuk narancssárga alapon fekete kereszt volt. Fiataljaik igen sok sportágban jeleskedtek: torna, labdarúgás, atlétika, úszás, evezés, asztalitenisz, tenisz, turisztika, korcsolyázás, teke, kerékpározás, sakk, box. A Teleki utcai székház mellett salakos tenispályát létesítettek, ahol télen korcsolyapályát öntöttek. A vezetőség: elnök Oswald Pál, alelnök Dr. Hunya Benedek, intéző Brán Barna. 1933-tól elnök Pintér István, alelnök Petrovich Mihály és Dr. Patczó Elemér, titkár Nagy István. Szakosztályok: Dr. Popity János, Szabó Béla, Mertz László, Lestyán Kálmán, Sallerbeck Antal, Chaura Rudolf, Popovits Gusztáv, Vojnár Kálmán, Daróczy János és Boldizsár Imre

A szakosztályok közül jeleskedtek a hosszútávfutók: Szilágyi János, Pethő Lajos, Bújdósó Sándor, Pásztai Károly, Létay Lajos, Szabó Géza, Szathmáry Béla, és Kovács György. Ők kora tavasztól, késő őszig, szinte naponta munkaidő után, kifutottak a fürdőkhöz. Hétfőre hosszabb távra: Szalonta. Tenke, Élesd, Székelyhid. A Kerületi bajnokságokat rendre megnyerték, sőt az Országos bajnokságban is több alkalommal szereztek érmes helyezéseket. A Kolping atlétacsapata, más számokban is sok sikert aratott. Tele is volt a vitrinjük a számtalan díjjal. Az 1930-ban Nagyváradon megrendezett Országos Kolping ünnepségen, versenyzőik kitűnően szerepeltek. Két serleget és nyolc érmet szerezve. 1935-ben megnyerték a Kerületi csapatversenyt, amelyen Krupka Károly egymaga négy aranyérmet szerzett!

A Kolping kerékpározói: Bencze, Fekete, Tarsoly, Hottya, Kohelka, Kudar, Dombi, Szilágyi, Sebestyén, főleg Szalontán, Mihályfalván és Margittán népszerűsítették ezt a sportot. Ők sokkal több alkalommal kötötték egybe kirándulással a versenyeket. A városi és kerületi versenyeken általában az V–VIII. helyezéseket érték el.

A téli korcsolyaversenyekről a korabeli sajtó rendszeresen és lelkesen számolt be. Kimagaslott ezen karneválok közül az 1929–1931–1932–1935 és az 1937-es évek karneválja. A Kolping versenyzői közül dicsérték: a Mocos-fivérek, Sallerbeck, Roxin, Suhajda, Kretsmáry Irén, Dióssy Klára, Kudar, Béres és Török korcsolyázókat.

A Kolping labdarugói minőségben nem mérközhettek a város nagy csapataival. Részvételük a Városi és a Kerületi bajnokságban színesítette a palettát. Kezdetben a II. osztályban szerepeltek, s emellett igen sok vidéki, bemutató mérkőzést játszottak. Legsikeresebb évük az 1931–32-es volt, amikor a Kerületi bajnokságban a II. helyen végeztek. Őket is utolérte a kiscsapatok réme, a jelesebb játékosait átigazolták a nagyobb egyesületekbe... A Kolping mindvégig megmaradt becsületesen küzdő, amatőr labdarugócsapatnak. A maguk részéről nagyon sokat tettek a vidéki csapatok felkarolásában és a szervezési kérdésekben. Labdarúgó-mérkőzéseiket gyakran összekötötték tornabemutatókkal, asztalitenisz-mérkőzésekkel, s esetenként birkozó és ökölvívó bemutatókkal.

A Kolping sakkozói a színjátszókkal és tornászaikkal ellátgattak Kolozsvárra, Temesvárra, Budapestre, sőt, mint már jeleztem Bécsbe is. Mint a korabeli híradásokból kiderül, mindegyik nagy szeretettel és megbecsüléssel fogadták őket, s a nemes versengésekben méltóképpen képviselték Váradot. Jeles sakkozók: Sallerbeck, Tuksa Sándor, Istvánffy József, Dr. Csernay Nándor, Kudar Jenő, Várakozó István, Tóth Sándor, Merza Kálmán, Pojnar és Rottensteiner voltak.

A Kolping tornásza Dienes Sándor vezetésével, már a kezdetektől igen nagy hangsúlyt helyeztek a *csoportos gyakorlatokra*. Nagyváradon ők vezették be a *gúlagyakorlatokat*. 1930-ban az Országos Kolping-ünnepség keretében, 300 sportoló vetélkedett az úgynevezett Kis Olimpiáson, amelyen 6 ezüst serleget és mintegy 200 különböző érmet osztottak ki. Erre a versenyre meghívták *Pelle István* magyar tornászbajnokot, valamint *Péter Miklós és Dr. Csernay Nándor* válogatott tornászokat, bemutató gyakorlatokra. A korabeli sajtó híradása szerint osztatlan sikert arattak a kétnapos rendezvényen. Azt is kiemelték, hogy mintegy 2300 néző tekintette meg a versenyeket! A Kolping is részt vett a Kerületi bajnokság küzdelmében és tornászaik rendszeresen érmes helyezéseket értek el. *Tóth Sándor* 1935-ben megnyerte az egyéni bajnokságot. A szakosztálynak egyébként több mint 100 lelkes tagja volt! Jelesebb tornászaik: Balogh Gáspár, Kelle István, Fehér László, Hottya József, Dinok Lajos, Bódis Mancsi, Kőszegi Böske, Pásztai Károly és Erzsébet, Bittenbinder József, Kőkös Juci, Tóth László, Szabó József, Urszinyi Éva, Vojnár Kálmán, Mányoki Ica, Mayr Lenke, és Tarsoly Gyula.

A Kolping turista szakosztálya a Mocos fivérek, Tóth Sándor, Pozsonyi Jenő, Bánya Imre, Bartha Sándor és Istvánffy József irányításával, igen intenzíven működött. Évente 25–30 hosszabb, rövidebb túrát szerveztek Bihar, Szatmár, Nagybánya, Arad, Kolozsvár, Szilágy megyékben, s Ada-Kaléh-ra. 1935-ben Fekete-erdőn a savanyú víz forrás fölé emlékművet állítottak, s a forrást *Edina, illetve Kolping forrásnak* keresztelték. Az ünnepségen több, mint 1500 (!) turista vett részt. *Zászlócsere a kolozsváriakkal és a Vasassal*.

Az első világháború után újraindultak az úszó szakosztályok is. Köztük a Kolping úszói is. Részt vettek a Városi és Kerületi versenyeken, ahol el-elcsíptek néhány érmet ők is, kemény küzdelemre kényszerítve az élversenyzőket. Soraikból több tehetséges fiatal került ki, akiknek lehetőséget adtak a nagy klubokba való átigazolásra.

1926 óta a leányok részére működött a „napsugár lányok” elnevezésű testvérszervezet. Ők is fokozatosan bekapcsolódtak a sokszínű tevékenységekbe és mély vallási érzületet tanúsítottak.

A Kolping Család-mozgalom 1856-tól Európában, 1863-tól a tengeren túl is elterjedt. Az alapító halálakor, 1865-ban 418 egyesületben 24 600 tagja volt. 1960-ban kb. 2800 Kolping Családban 250 000, 2012-ben a tagok száma meghaladta a 400 000-et.

Adolf Kolpingot a „legények Atyjának” hívták. II. János Pál pápa 1991. október 27-én boldoggá avatta.

A Trianont követő két évtized után, 1940-ben új lendületet kapott a Legényegylet működése is. Újraszerveződés történt. Felvették a Nagyváradai Központi Katolikus Legényegylet nevet.

Új alapszabályokat szögeztek le, amelyet a Belügyminisztériumnak is bemutatottak. 1944-től azonban megpecsételődött a Legényegylet sorsa. A kommunista diktatúra 1948-ban végkép felszámolta azt.

Megjegyezni kívánjuk, hogy Magyarországon Rajk László már 1946-ban betiltotta a Szövetséget, amely ekkor, több mint 200 helyi szervezettel rendelkezett.

A rendszerváltást követően újraélesztették a Szervezetet. 2002-ben *Lőrincz Ottó* akkori várad-újívárosi plébános a bíróságon bejegyeztette a Nagyvárad Kolping Család Egyesületet és az épületben egyetemista bentlakást indított (a Partiumi Keresztény Egyetem, valamint az állami egyetem hallgatói részére.).

Időközben sok érdekes és értékes programot szerveztek. Ezt azonban már *Pék Sándor* esperes-plébános irányításával és a plébánia keretében működő Katolikus Egyetemi Lelkészséggel közösen. 2013-ban Boldog Adolf Kolping születésének 200. évfordulóján emlékgyűlést tartottak és megkoszorúzták az évfordulónak

Oswald Pál 1896-ban született Mezőpetri községben. Szatmáron a Királyi Katolikus Gimnáziumnak volt diákja. Ott érettségizett 1915-ben és onnan vonult be a császári és királyi 5. gyalogezredhez, ahol később az egyik roham századnak volt a parancsnoka. Végigküzdötte az orosz, olasz és francia front súlyos harcait. Elszánt bátorságával, küzdeni tudásával többször kitüntette magát. Kétszer is megsebesült, de pompás fizikuma kiheverte a bajokat és ismét háborúba ment.

Egymás után megkapja a harmadosztályú vaskorona rendet, a harmadosztályú katonai érdemkeresztet, az ezüst és bronz Signum Laudist, a kisézüst és bronz vitézségi érmet, a Károly csapatkeresztet és a német vaskeresztet. Egyike a legszebben dekorált tisztnek.

Amikor mint főhadnagy 1918-ban leszerelt, és a világháborúból hazajött, jövő életcéljául Isten szolgálatát tűzte ki maga elé. Elvégzi a Római Katolikus Teológiát, előbb Váradvelencén, majd Újívároson káplánoskodik. Már ebben az időben kiválik nagy

200 éve született
Boldog Adolf Kolping atya
a legényegyletek alapítója

1813 - 2013
KOLPING

Ennek a múltnak jövője van!

emléket állító táblát, melyen a bicentárium mottója is olvasható: „Ennek a múltnak jövője van!”

Az egybegyűlteket miután megismerkedtek Adolf Kolping életével és a jelenlegi mozgalom tevékenységével, sok ötlettel, javaslattal próbálták körvonalazni a tennivalókat a közösségépítésben és a lelkiekben.

Oswald Pál az erdélyi Római Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségének igazgatója, Szentszéki bíró.

Az elmúlt időkből nem egy olyan kiváló egyént ismertünk, aki a katonazubbonyt, a papi tallárral cserélte fel. Ezek sorába tartozik Oswald Pál, az erdélyi Római Katolikus Legényegyletek Országos Szövetségének igazgatója, Szentszéki bíró, ki példásan küzdő hős katonája volt a világháborúnak és ma ugyanolyan szent tűzzel harcol Anyaszentegyháza érdekeiért.

agilitásával, amit a hitélet fellendítése igazol. Ezen értékes kvalitásai révén lesz 1923-ban a Nagyvárad Legényegylet igazgatója.

Az Egyletet teljesen újjászervezi, a fiatalságot seregesen magához tudja vonzani a jó barát ragaszkodásával, a gondos szülő szeretetével kapcsolja őket magához, velük van, értük fárad, új ötleteket valósít meg, melyekkel kulturát, tisztas szórakozást nyújt nekik. Egybefűzi őket a hitélet keretében és sok lelket megment az egyház számára.

Kiváló gazda, ki szorgos munkásságával, praktikus érzékével becses javakat szerez intézményének. Kitűnő szervező ereje és munkakészsége közismertté válik és 1926-ban őt teszik meg a Legényegyletek Országos Szövetsége igazgatójának. E minőségben nagyszerű eredményeket ért el. Az egykori daliás katonatiszt ma a klerus impozáns megjelenésű tagja, kit a társadalomban is osztatlan megbecsülés övez!

BÉLFENYÉRI TAMÁS

100 ÉVE SZÜLETETT JAKÓ ZSIGMOND, AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOSSÁG DOYEN-JE

Jakó Zsigmond történész száz éve, 1916. szeptember 2-án született Biharfélegyházán. Ő Bihar, a Berettyó mellékének szülőtte. A hegyközi Micskén, az Alszezen, egy emelkedésen ma is áll a Jakó-kúria L alakú, árkaos, barokk épülete. Ez volt az a környezet, a nagypapa háza, amely aztán meghatározónak bizonyult egész életútjára nézve. Méltán lehetett büszke arra, hogy Biharban hét évszázadra visszamenően ki lehetett mutatni családjának a múltját, és ősei között volt debreceni püspök, kollégiumi professzor, ott harcoltak 1848–49-ben Kossuth seregében is. Családjá és ő maga is református. Szülei: Jakó Ödön gazdatiszt, Szilágyi Mária.

Öntudatos kálvinista, de tisztelt és becsült valamennyi keresztény vallásfelekezetet. Bizonyosága ennek egész történelmi pályafutása. Mire gyermekként eszmélni kezdett a világra, addigra a hagyományos múlt keretei már jórészt szétestek. A hatalmas Biharország helyett már csak Csonka-Bihar jutott neki.

Bihari kálvinistaként a hajdúböszörményi református kollégium (a Kálvineum) diákja lett, ott érettségizett. Majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a történelem-latin-művészettörténet szakon kiváló tanároktól tanulhatott az 1930-as évek közepén. Az aprólékos filológiai pontosságot Szentpétery Imrétől, a településtörténetet és történelmi demográfiát Mályusz Elemértől. Olyan kortársai voltak, mint a nagyváradi születésű Benda Kálmán (1913), Fügedi Erik (1916), a dévai születésű Elekes Lajos (1914). Az egyetem elvégzése után tanulmányutat tett Ausztriában. Ennek során eljutott Innsbruckba, Salzburgba, Göttweigbe, Bécsbe (itt töltötte a legtöbb időt). Nagy élményt jelentett számára a tudományos intézetek és levéltárak megismerése mellett az is, hogy láthatta a bécsi barokk palotákat, a magyarsággal kapcsolatos építészeti-művészeti emlékeket. A béke utolsó hónapjaiban (1939) járhatott külföldön, s aligha sejthette, hogy egy évtized múltán bezáródik előtte a világ, nemcsak Ausztria, hanem Magyarország határa is (1944-ben levéltári feladatai miatt nem tudta megvalósítani a kapott egyéves ausztriai tanulmányutat).

Külföldről visszatérve, 1939–1941 között a Magyar Országos Levéltár gyakornoka volt. Ez lehetőséget adott arra, hogy a legkorszerűbb levéltár rendezési, adatfeltárási gyakorlatot megismerhesse. Olyan kitűnő levéltárosok kollégája lehetett, mint Szabó István, Ila Bálint (Gömör kutatója), Fekete Nagy Antal (a Szepesség kutatója), Maksay Ferenc (az évfolyamtársa, Szatmár kutatója), akik valamennyien a településtörténet jeles kutatói voltak. Mindössze 24 esztendő Jakó Zsigmond, amikor a Mályusz-iskola tagjaként megjelent a Település- és népiségtörténeti értekezések sorozat 5. köteteként doktori disszertációja, Bihar megye a török pusztítás előtt (1940). Ezzel kiérdemelte az MTA

Jakó Zsigmond

Kőrössi Flóra jutalomdíját (1942), mint az előző három év legszínvonalasabb történelmi művének szerzője. A kuratórium a korszak legkiválóbb szakembereiből – Balanyi György, Dománovszky Sándor, Hajnal István, Lukinich Imre – állt. Már fiatalon is a „mérhetetlen önfegyelem,” a „nagyon kemény munka” volt rá jellemző, ahogyan egyetemi társa, Fügedi Erik írta róla.

Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása Jakó Zsigmond tudományos pályafutásának indulása szempontjából rendkívüli fontosságú. De nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy jóval Észak-Erdély visszacsatolása előtt döntött úgy, hogy a Magyar Országos Levéltárból Kolozsvárra távozik, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárába (1941). Ott aztán Kelemen Lajos főigazgató keze alatt kezdte meg az alapos ismerkedést Erdély múltjának levéltári anyagával. Közös gyűjtőútjaik a közületi és magánkézben lévő levéltárak megismerésére irányultak, ezek során Jakó nagyon sok mesterfogást lesett el. A fiatal történész érdeklődését a nemzetiségi levéltárakra is kiterjesztette, tájékozódott a századok kezén lévő dokumentumokról is. Világosan megfogalmazódott benne az a gondolat, hogy a múlt megismerésének egyik alapköve a forrásanyag teljes körű kiaknázása. Bár még ekkor sem sikerült az EME gyűjteményeit teljes egészében elválasztani a kolozsvári egyetemről, de a könyvtárból kiváló levéltár korszerűsítésében oroszlanrészt

vállalt Jakó Zsigmond. Ő állította össze a gyalui váruadalom urbáriumait. Ezzel nagy lépést tett előre az ilyen típusú forráskiadványok módszertanában. 1945–1950 között pedig igazgatóként irányította az archívum munkáját.

A világháború végének zűrzavarában sikerült károsodás nélkül megőrizni az Egyesület gazdag levéltárát, majd pedig emberfeletti munkával igyekeztek menteni, ami menthető volt. Neki (is) köszönhető, hogy többek között Dész, Szék, Torockó városok, a Bánffy vagy a Wesselényi család levéltári gyűjteménye, a nagyváradi püspöki levéltár megmaradt. Az összeomlás (1944/45) után egyesek visszamentek azonnal Magyarországra, másokat a következő években a román államhatalom kényszerített arra, hogy elhagyják Erdélyt.

A magyar tudományosságra azzal mérték a legnagyobb csapást, hogy 1950-ben betiltották az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Az Egyesület levéltárát Jakó Zsigmond és munkatársai költöztették a Farkas utcai Bethlen-Nemes-házba. A diktatúra, az államosítás a gyűjteményeket ötlesterően szétosztogatta különböző intézmények között „a tudományos munka érdekeit is veszélyeztető módon.” (Jakó)

Ezzel párhuzamosan 1942-től a kolozsvári magyar egyetemen oktatott tanársegédként, 1945-től a Bolyai Tudományegyetemen

előadótanárként, 1947-től nyilvános rendes tanárként (professzor-ként) egészen 1981. évi nyugdíjazásáig. Saját bevallása szerint eredetileg nem szándékozott egyetemi oktatással foglalkozni, számára a levéltári, ill. tudományos intézeti munka (beleértve a tudományszervezést) volt igazán vonzó perspektíva. De 1945 után lényegében kényszerpályára került, nem volt választási lehetősége. Fél évtizedes tudományos munkásságát látva, a román tudománypolitika számára világos volt, hogy Jakó Zsigmond történészként milyen irányt képvisel. Olyat, amilyen a nacionalista román álomvilág számára nem kívánatos.

Amíg létezett a Bolyai Tudományegyetem, középkori egyetemes történelmet és történeti segédtudományokat tanított. Egyetemi jegyzetet és forrásszemelvény-gyűjteményt állított össze középkori egyetemes történelem témaköréből (1952).

A magyar Bolyai Tudományegyetem és a román Babeş Egyetem kierőszkolt egyesítése (1959) után csak paleográfia (írástörténet), ill. történeti segédtudományok témakörében tartott előadásokat, és vezethetett szemináriumokat (a középkori latin paleográfia oktatásához, ill. a régi magyar írás emlékek olvasásához készített hasonmás-gyűjteményét 1967-ben jelentették meg).

Jakó Zsigmondot tehát megtűrték a tanintézet falai között, de arra gondosan vigyáztak, hogy történeti látásmódját, történeti elveit lehetőleg ne fejthesse ki nagyobb létszámú hallgatóság előtt, főleg arra ügyeltek, hogy ne tarthasson Erdély középkori történetéről se ő, se pedig más magyar professzor előadást, ne vezethessenek ilyen témájú szemináriumokat. Mindenképpen biztosítani akarták ugyanis, hogy az 1918 előtti Erdély múltját az egyetemi hallgatók (mind a románok, mind a magyarok, mind a szászok vagy más nemzetiségűek) csakis a hivatalos román történettudomány szemüvegén keresztül ismerhessék meg. Azaz ne a valóságos, hanem csak a torzított (meghamisított) történelmet sajátíthassák el. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Jakó Zsigmond nem nevelhetett ki jelentősebb létszámú magyar kutatógárdát. Az 1960-as években Vekov Károly, Tonk Sándor, Kovács András, Vogel Sándor, Sebestyén Kálmán azok, akik tanítványainak szűk körébe tartoztak.

Csetri Elek, aki az 1940-es években volt tanítványa, Jakó Zsigmondról, a professzorról így írt: *„Pontosság, imponáló anyagismeret jellemezte, előadásában szuggesztív erő volt, szigorúsága igazságossággal párosult... A bonismeret, az igazi patriotizmus, a múlt emlékeinek megbecsülése és értékelése, a történelem valódi, életszerű szemlélete, az egyetemes eredmények és új módszerek iránti fogékonyság szellemében gyűjtötte maga mellé a kutatómunkára hivatott hallgatók csoportját. Mikor tanulmányi kirándulásra vagy vidéki kiszállásra vitte magával diákjait, a vele folytatott munka, a levéltárak és könyvtárak rendezése, a história és kutatás iránti szenvedélyes szeretet élménye örökre belevésődött fiatal lelkünkbe.”* (Utunk 1976. szept. 10.)

Jakó egyértelművé tette azt is, hogy nem hajlandó hájbókolva kiszolgáltatni a diktatúrát. Úgy cselekedett, mint kortársai közül Magyarországon példának okáért Benda Kálmán, Fügedi Erik, Bónis György, László Gyula, Entz Géza és mások, és nem lett a marxizmus eszméiségének olyan behódolt zászlóvivője, mint példának okáért Elekes Lajos.

Jakó Zsigmond tudását a román történettudomány annyiban igyekezett hasznosítani, hogy a román középkori oklevélkiadás-sorozat számára készülő erdélyi kötetekhez felhasználta gyűjtését. A reprezentatív Románia történet (Istoria României) 2–3. kötetében (1962, 1964) Jakó Zsigmonddal írták meg a középkori és a kora újkori erdélyi kultúrát összefoglaló fejezeteket. 1963-ban meghalt Kelemen Lajos, és középkor-kutatóként Jakó Zsigmond magára maradt. Csaknem negyedszázadon át nem mehetett Magyarországra, Román diákjai közbenjárására csak 1973-ban kapott először lehetőséget arra, hogy részt vehessen egy magyarországi konferencián.

Aztán 1975-től (1989-ig) két évkenként már mehetett kutatni, meg a rokonait meglátogatni. A kommunista diktatúra bukása után már évente hosszabb időn keresztül is mód nyílt arra,

hogy kutasson. Persze amíg nem mehetett, addig sem szakadt meg kapcsolata a magyar tudományossággal. Főleg Benda Kálmán, de mások is látogatták, meg küldték a szakkönyveket, folyóiratokat.

Ezekben az évtizedekben egyértelműen Jakó Zsigmond számított a legtekintélyesebb erdélyi történésznek. A fiatalabb magyarországi generációk persze kevésbé ismerték munkáit, mert azok nehezen hozzáférhető erdélyi folyóiratokban jelentek meg (ráadásul részben román nyelven).

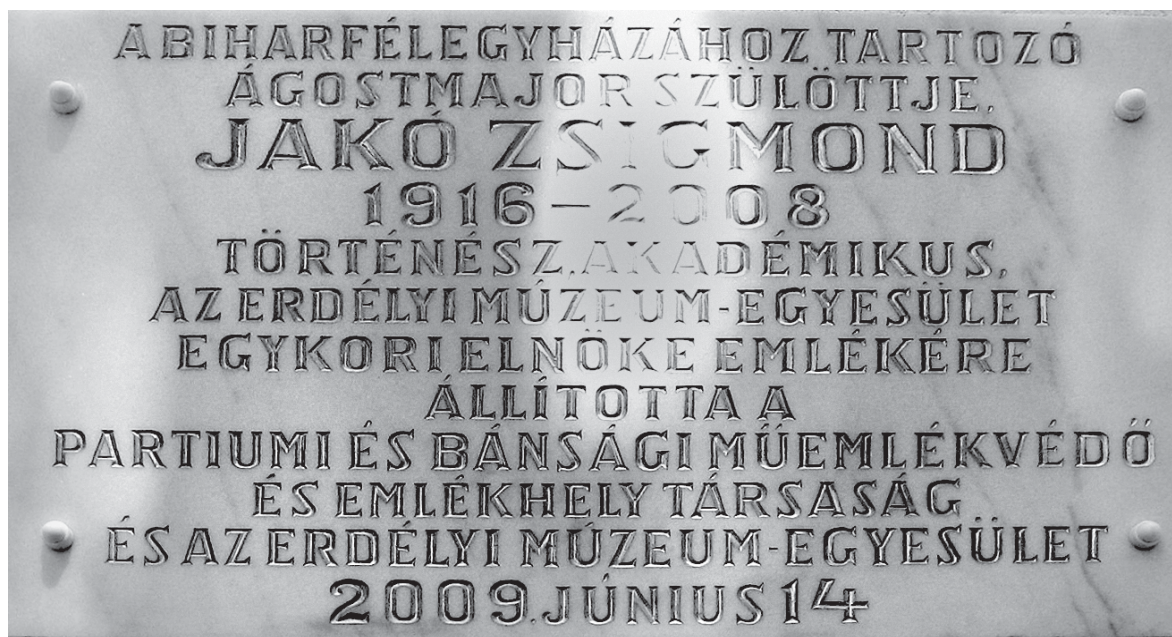
Az 1960–70-es évek fordulójától enyhülő légkörben, a nemzetiségi könyvkiadó, a Kriterion létrejötte után a publikálási lehetőségek (átmenetileg) jelentősen emelkedni kezdtek. Ennek tudható be, hogy Rettegő György 18. századi feljegyzéseit egy vaskos, gondosan jegyzetelt, alapos kísérő tanulmánnyal ellátott kötetben sajtó alá rendezhette Jakó Zsigmond (1970). Még ennél is terjedelmesebb volt az Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége (1974). Időközben román nyelven megjelenhetett nagy írástörténeti műve (1971), amely aztán (jókorra késéssel) A latin írás története címmel Budapesten magyarul is napvilágot látott (1987) – ami egyetemi tananyagká vált. Jellemző, hogy ennek kiadásához egy román szerzőtársra is szükség volt Radu Manolescu személyében. A Kriterion Téka sorozatában a 14. századi könyvgyűjtő angol püspök, Richard de Bury művéhez (A könyvek szeretete) írt alapos kísérő tanulmányt (1971).

Az igazi nagy feltűnést azonban az Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez c. tanulmánykötet jelentette (1976). Díszborítóján a gyulafehérvári Batthyaneum láncos könyvei sorakoznak a polcokon. Ki hitte volna, hogy miként a középkorban a láncok védték a könyveket, úgy védi a román állam a magyar kutatóktól ezeket a könyvkinccseket, amelyeket magyarországi kutató (vagy érdeklődő látogató) évtizedek óta nem láthat, míg ez három-négy évtizede még lehetséges volt! A kötet csaknem hater ezer példányban jelent meg, s el is fogyott. Hasonló jellegű mű nálunk még ezer példányban sem kelt volna el akkoriban. Viszont a könyvéhség akkora volt a romániai magyarság körében, hogy a magyar nyelvű történeti, irodalom-történeti, művészettörténeti, néprajzi művek az 1970-es években akár több tízezer példányban is gazdára találtak. Jellemző azonban az is, hogy nyolcvannál több illusztráció nyomásának minősége kritikán aluli volt. A mű román nyelven is megjelent (Philobiblon transilvan). Ez ugyan szép gesztus, azonban sajnos egy-egy ilyen fordítás nem segít azon, hogy a román történetírás szemlélete alapvetően megváltozzon.

1981-ben, amint elérte a nyugdíjkorhatárt, megszűnt egyetemi munkaviszonya. Ez a tény nem aggasztotta, sőt 2006-ban így értékelte: „a nyugdíjazás utáni 25 esztendő egész pályám egyik legtermékenyebb szakasza, melyben több olyan tudományos tervemet is megvalósíthattam, amikre a korábbi idők nem adtak lehetőséget. Úgy éreztem, hogy jól kell felhasználnom azt a hosszú életet, amelyet bizonyára célok elérésére kaptam a Gondviseléstől.”

A gróf Mikó Imre (Erdély Széchenyije) buzgólkodásának köszönhetően, 1859-ben létrejött Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 1990-ben újjáalakult, s újra kezdtek megjelentetni az Erdélyi Múzeum c. folyóiratot. Első elnöke Jakó Zsigmond lett, aki a vezetői ciklus leteltével (1994) lemondott, korára (78 éves volt) hivatkozva, átadva a fiatalabbaknak a stafétabotot.

Fontosnak tartotta a feldolgozott levéltári anyag közzétételét. Sajtó alá rendezte munkásságának egyik legnagyobb terjedelmű forráskiadványát: a kolozsmonostori konvent 1289–1556 közötti időkből megmaradt jegyzőkönyvét. Ez rendkívül jelentős információkat tartalmaz a korszak társadalmi, oklevelezési, törvénykezési, birtoklástörténeti viszonyaira vonatkozóan. A mű óriási mennyiségű hely- és névanyagával a névtörténet kutatóinak is adatbázisul szolgál. Hozzá fűződik az erdélyi fejedelmek *Liber Regius*ainak, ill. a 17. sz.-i városok és vármegyék jegyzőkönyvei kiadásának elindítása (1990-től) is.

Az Erdélyi Okmánytár is a nagyszabású vállalkozások közé sorolható. Az 1997-ben megjelent első kötet a Magyar Királyságon belül kormányzati egységet alkotó erdélyi vajdaság Árpád-kori okleveles forrásainak kritikai számbavételét kezdte el, szilárd alapokat biztosítva Erdély középkori történetének tudományos igényű megismeréséhez. A második kötet Erdély történetének 1301-1339 közötti teljes forrásanyagát tette közzé. Az okmánytár az erdélyi vajda joghatósága alatt állott: hét belső-erdélyi vármegye, a Székely- és Szászföld, Közép-Szolnok és Kraszna vármegye adatait tartalmazza. A kötet használatát név- és tárgymutató segíti, valamint egy egyházigazgatási térképpel is kiegészül.

Vitathatatlan tudományos tekintélyt román szakmai körökben is mindig elismerték. 1970-től a bukaresti Társadalomtudományi Akadémia rendes tagja, 1996-tól a Román Akadémia tiszteleti tagja volt. Ő képviselte az erdélyi magyar tudomány érdekeit a magyar és román állam előtt. Az erdélyi magyar tudományos intézmények munkatársai számára pedig elsősorban szakmai mércét jelentett. Az iránta érzett tiszteletet a 80. születésnapjára ajánlott tanulmánykötet is jól mutatja. A magyar tudományos élet is számon tartotta eredményeit. A Magyar Tudományos Akadémiának 1988-tól tiszteletbeli tagja, 1990-től a Magyar Történészek Világszövetségének társelnöke volt, 1990-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémia, 1991-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem tiszteletbeli doktorává avatták. Számos magyar tudományos kitüntetésben (Pro Cultura Hungariae, Széchenyi-díj – a romániai magyar történetírás terén végzett kiemelkedő tudományos munkásságáért, az erdélyi magyarság társadalom- és művelődéstörténetét feldolgozó tevékenységéért, Kemény Zsigmond-díj, Pro Scientia Hungarica stb.) részesült.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 80. születésnapjára emlékkönyvvel köszöntötte (1996-ban), 90. születésnapján újra kiadták első munkáját (*Bihar megye a török pusztítása előtt*, 2006). 92 évesen hunyt el, 2008. október 26-án Kolozsváron. Október 31-én temették el a Házsongárdi temetőben.

Kutatási terület

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Erd%C3%A9ly> Erdély középkori és újkori története és művelődéstörténete, ezen belül behatóan vizsgálta az erdélyi magyarság népesedés-, település-, művelődés- és gazdaságtörténetét. Elsősorban a középkor kutatója volt, de gyakran készített dolgozatot 16-19. századi témákról is. Kezdetben a gazdaság- és településtörténet, illetve az etnikai viszonyok változása érdekelte. Levéltárosként levéltártörténeti, levéltárak ismertető tanulmányokat készített. 1945 után fordult érdeklődése a művelődéstörténet felé. Írt az erdélyi vajdai kancelláriáról, erdélyi papírmalmokról, könyvtárak történetéről, vízjelekről, tanulmányt készített Vitéz Jánosról, Oláh Miklósról, Batthyány Ignácra, a székelyföldi társadalomról. A reneszánsz erdélyi hatását, a mindennapi anyagi kultúrát mutatta be a 16. századi kolozsvári városi leltárak alapján.

Fő művei

Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.; Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai. Kolozsvár, 1942.; A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944.; Adatok a torockói jobbáglázadások történetéhez (1637-1782.) Erdélyi Múzeum, 50. (1945), 1-2.: 130-160.; Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején. Erdélyi Múzeum, 52. (1947), 1-2.: 50-80.; A magyarpataki és kalini hamuzsírhuja története. Adatok az erdélyi kapitalista erdőgazdálkodásnak és a nagybirtok ipari vállalkozásainak kezdeteiről. Bukarest, 1956.; Az oklevélírások fejlődése Erdélyben a XII-XV. században. Levéltári Híradó, 8. (1958), 1: 34-81.; Ismeretlen magyar drámai emlék a XVI. századból. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 9. (1965), 1.: 21-39.; Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976.; A latin írás története. (Radu Manolescu társszerzővel) Budapest, 1987.; A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556). Budapest, 1990.; Erdélyi okmánytár I-II. Budapest, 1997., 2004.

HALÁSZ PÉTER

„NEM SZABAD GYÁVÁBBNAK LENNÜNK, MINT AMENNYIRE MUSZÁJ”

Benda Kálmán történész, Nagyvárad szülötte

Benda Kálmán 1942-ben megjelent, középiskolás diákkoromban olvasott, *Bocsikai István*-ról szóló könyvéből olyan friss levegő csapott meg, amiből megtudhattam, hogy a történelem, az igazi történész – aki egy személyben tudós és tanár – lelkéből fakadóan, a legizgalmasabb regénynél is lebilincselőbb. Ezt a varázslatot, hősokeket megelevenítő erőt, tanulságokat megfogalmazó szellemiséget, eseményeket fölmagasztáló erkölcsiséget kerestem azután minden történelmi munkában, s elmondhatom, hogy bizony csak kevésben találtam meg. Jóval később, mikor már személyesen is megismertem, s egyben-másban a munkatársa is lehettem a barátai és tisztelői által csak *Marcinak*, *Marci bácsinak* titulált Benda Kálmánnak, ez az érzésem még kiegészült a kitűnő előadónak és a közvetlen, tudósi mivoltát, rangját sohasem külsőségekkel hangsúlyozó atyai barátunk kijáró elismeréssel és ragaszkodással.

Életének, tudósi munkásságának kiemelkedő csúcsai és szakadéka a becsületére kényes, 20. századi magyar értelmiség sorsát, kálváriáját példázzák. A Monarchia utolsó békeévében, 1913-ban született Szent László városában, a Partium gyöngyszemében, Nagyváradon. Édesapja honvédtisztként a nagyváradon hadapródiskolában szolgált, de Trianon után kitoloncolták Belső-Magyarországra, majd 1919-ben családja is utána költözött. Apai ágon kuruc hagyományokat őrző beregi református családból, anyai ágon pedig az erős katolikus öntudatú Jászságból érkezett, anyai nagyapja a nagyváradon elnöke volt. Kettős szál köti tehát Benda Kálmánt a Partiumhoz. Jól emlékszem, mikor Jászberényben, az egyik Csángó Fesztiválon tartott előadása előtt, kávéját kavargatva nagy szeretettel beszélt családjának jászági ágáról, és jóleső mosolygással nyugtázta, mikor felvettük, hogy talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy református létére olyannyira elkötelezte magát a moldvai Jászvásár római katolikus püspökségéhez tartozó katolikus csángómagyarok története kutatásának.

A Lónyai utcai Református Gimnáziumban érettségizett, két esztendővel édesapám után, aki hasonlóképpen, de a Felvidékről „repatriált” a fővárosba. Benda Kálmán már itt, a középiskolában bekapcsolódott a cserkészmozgalomba, ahonnan aztán egyenes út vezetett az Eötvös Kollégium szellemi kohójába. Az 1930-as évek elején vagyunk, a falukutató mozgalom, sőt mozgalmak virágkorában. Egyfelől a valóságmegismerő országjárások, másfelől pedig bécsi, berlini, párizsi tanulmányai formálták lelki alkotóját, világnézetét, alakították a magyarságot és Európát mindig egységben, kiegyensúlyozottságban látó szemléletét.

Talán nagyváradon gyökerei is hozzájárultak, hogy erőteljesen foglalkozott *Erdély politikai kapcsolataival a román vajdaságokkal a*

XVI. és XVII. században című tanulmányában¹ az erdélyi és a magyarországi területek közé ékelődött *Részek* (Partium) történelmi-társadalmi helyzetével. Ugyanis – írja – „a XVI. század utolsó évtizedére kialakuló erdélyi fejedelemségnek csak magja, névadó része volt a földrajzi és korábbi közigazgatási egység,

Erdély. Az új állam ereje, gazdagsága, népességi és gazdasági súlypontja, fejedelmeinek hatalma a közigazgatási Erdélyhez korábban nem tartozó magyarországi Részekben, a Tiszántúli gazdag megyéin, Bihar, Szatmár, aztán a Maros-Tisza szögéből megmaradt bánágok, meg északon Máramaros területei, összefoglaló nevükön a Partiumon nyugodott. A Részek dúsan termő földje látta el Erdélyt élelemmel, és ezeknek aránylag jómódú lakossága könnyített adójával a szegényebb erdélyi megyék gyakran igen súlyos pénzügyi terhein. Ahogyan a gazdasági élet súlypontja nem erdélyi, de magyarországi területeken volt, ugyanúgy az állam politikai vezetésében, államférfijai, hadvezérei, tudósai, írói és egyháznagyjai között, tehát az élet minden ágában kétszáz éven át igen nagy számban találunk a szorosán vett erdélyiekén kívül partiumiakat, sőt a régi Magyarország minden részéből származott magyarokat. Még a fejedelmek is, az egyetlen 17. század végi Apafiak kivételével,

mind Erdélyen kívüli partiumi családok sarjai voltak. Erdély tehát nem egy önkényesen kiszakított táj, közigazgatási egység magába fojtott, endogám életét élte, sem népi, sem gazdasági, sem politikai fejlődésében nem zárhatta el határait, azok kezdettől fogva kiterjedtek a régi magyar állam jelentős területeire és nyitva állottak a magyarság minden tagja előtt.”

„Aki nem tudja, merre akar hajózni, soha sem kap kedvező szelet” – tartja a görög mondás, s erre gondolva kell néznünk Benda Kálmán elhivatottságát, amely az egyetem elvégzése után Tatára, a Magyar Zoltán által indított Komárom megyei táji- és népkutató mozgalom műhelyébe vitte. Ennek keretei között két esztendőig vezette az itt működő népfőiskolát. Ilyen gyökereken hajtott ki aztán munkásságának az az ága, amely 1988-tól a Népfőiskolai Társaság elnöki tisztségében virágzott. A tatabányai Népfőiskolából került 1943-ban a Teleki Pál által szervezett Tudományos Intézetbe, amelynek fő feladata a háború utáni béketárgyalások magyar részről történő megalapozott előkészítése, az ehhez szükséges ismeretanyag összegyűjtése volt. Hamarosan – és igen fiatalon – az intézet igazgatóhelyettese lett, s az is maradt egészen 1948-ig, amikor felszámolták az intézményt. A kommunista diktatúrának nem volt szüksége sem a magyarságkutatás Teleki Pál, Györffy István, Magyar Zoltán által és színvonalán létrehozott központjára, sem pedig a fiatal és ígéretes tudósra, Benda Kálmánra. Utcára került tehát, és jó ideig szellemi segéd-

Benda Kálmán

munkásként dolgozott, mígnem 1953-ban a Ráday Gyűjtemény levéltárának és könyvtárának vezetője lett.

Benda Kálmán a gályapadból laboratóriumot teremtő Németh László-i lélekkel vizsgálta csaknem egy évtizedig a magyar jakobinus mozgalmakat, kereste és fogalmazta meg annak mozgatórugóit. Majd pedig összegyűjtötte Rákóczi kancellárjának, Ráday Pálnak az iratait. Azonban nem az a fajta történész volt, akinek elsősorban az adatok gyűjtése, rendszerezése és kiadása fontos, bár mint verbeli történész, nyilvánvalóan ennek a jelentőségével is tisztában volt. Mégsem érte be ennyivel! „*Engem a történelemből mindig az érdekelt, amikor a dolgok mozgásba jönnek*” – mondta 1988-ban egy interjújában. Vagyis a nagyobb összefüggéseket, a nemzeti karaktereket, kötődéseket, a megmaradás esélyeit kereste és vizsgálta. Ezért zúzták be a Bocskai-szabadságharcról írt újabb könyvét – noha megrendelésre írta –, mert az események száraz felsorolása és az osztályharcos szemlélet erőltetése helyett a 16–18. századi magyarság nemzettudatának, hazafiságának nyomait és jeleit kereste, a katolikus és a protestáns értékrend és szemlélet hátterét, jellemzőit tárta fel. „*Bendával nincs mit beszélni* – mondta a könyvet bezúzó kiadó igazgatója –, *rá vigyázni kell!*”

Az események mögé pillantani kívánó történészi szemlélet vezette őt a csángó-magyarok történelmének feltárására, a vatikáni levéltárban őrzött misszionáriusi jelentések és más dokumentumok rendszerezésére, közreadására. Majd ez az elkötelezettség vitte őt a hazánkban élő, és a csángók iránt érdeklődő, értük tenni akaró embereket összefogó, Lakatos Demeter csángó költőről elnevezett Csángómagyar Kulturális Egyesület alapítói közé, s lett több mint két esztendeig a szervezet elnöke. Hogy mi vezette a protestáns történészt a katolikus moldvai csángók múltjának kutatására, annak sok szála van. Mint maga mondta el egy a Confessióban megjelent interjújában,² magát a gondolatot, hogy ki kellene adni a moldvai magyarokra vonatkozó írásos emlékeket, Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató vetette fel 1978-ban, s amikor Baranya megye vezetősége az ehhez adandó anyagi támogatáshoz egy történész véleményét kérte, Benda rögtön felismerte az ügy jelentőségét. Ugyanis – mondotta a történettudós – „*választ reméltem arra a kérdésre, hogyan tudta egy, a nemzeti közösségből még a középkorban kiszakadt és magára maradt néptörzsek a nyelvét, hagyományait és öntudatát megtartani? Mi volt az az erő, ami a csángókat – akiknek sem saját uralkodó osztályuk, sem értelmiségük nem volt – megtartotta magyarságukban egy idegen országban, beékelve a más nyelvű, más vallású, tehát más kultúrájú románok közé?*” Több mint egy évtizedes kemény munkával készült el és jelent meg a *Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706)*, mégpedig szinte illegális – hivatalos munkaterven kívüli – szabadidőben, néhány munkatárssal, jórészt titokban végzett munkával – „csupán” a román titkosszolgálat szerzett róla tudomást és nyilvánította Bendát „nem kívánatos” személynek.

„*Mindig azon az állásponton voltam, hogy a történelmi kutatás nem önmagáért van és nem helyes, ha a tudósok egymás közt írnak* – mondta 75. születésnapja alkalmából készített beszélgetés során. A történettudománynak és a történészi hivatásnak ez a „népben és nemzetben” való felfogása vezette őt közénk akkor is, amikor az 1980-as években néhány munkatárssal azt terveztük, hogy olyan honismereti televíziós sorozatot kellene indítani, amely úgy mutatná be a magyar történelem jelentősebb eseményeit, hogy egyrészt megragadja az átlagos tv-nézőt (vonzó tájak,

izgalmas részletek, dramatizált, játékfilm-szerű elemek, látványos illusztrációk), másrészt a szétdarabolt ország múltjának egységével (Dózsa-, Bocskai-, Rákóczi-, 1848–49-es szabadságharc stb.), dokumentálva a magyar kultúra és történelem oszthatatlanságát. A tervezet elkészült, Benda Kálmán bizakodva vitte az akkori kultuszminiszterhez, aki állítólag támogatta is volna ez effélékben döntő pártközpontnál, javaslatunk mégsem kapott zöld utat. Sok-sok órát, napot eltöltöttünk e sorozat tervezésével, kidolgozásával. Utólag megkérdeztem Marci bácsitól: nem sajnálta-e az erre fordított, de végül is kárba vesztett időt? „*Nem* – mondta –, *mert amíg bízunk valamiben, addig van remény!*”

A magyar történetírás egyik hullámvölgyből a másikba került. A polgári történetírás hamis vágányon járva „*a nemesi életeszmény másodvirágzását hozta, a nemes ekkor azonosult a magyarral*” (...) „*Nem kaszi ez a nemzet belül, hanem maga a nemzet...*” – mondták. A negyvenes évek második felétől aztán a „marxista” történetírás „*dühödt indulattal támadt erre a torz felfogásra, a jogos kritika és helyreigazítás helyett azonban a teljes tagadás álláspontjára helyezkedett.*” Az újabb, deformált történelemszemlélet szerint „*a magyar múlt korábban nagynak tartott alakjai néhány kivétellel, csupán osztály-érdekek képviselőivé váltak, az ember szinte elsikkadt a történelemből, melynek többé nem volt alakítója.*” A történelemírás azt tanította, hogy a honfoglaló magyarság „*műveletlen csordaként*” jött be a Kárpát-medencébe és mindent az itt talált szlávoktól vett át. Történelmünket ezekben az évtizedekben valósággal kiherélték, a Trianonban megcsonkított ország területére korlátozták, a régebbi időkből csak a parasztfölkeléseket és a hajánál fogva előrángatott munkásmozgalmi eseményeket emlegették.

„*Egy egész nemzedék nőtt fel ebben a szemléletben. Ne lepődjünk meg tehát, ha nem kötődik semmilyen közösséghez, úgy érzi, hogy nem tartozik sehová, nem vállal senkiért és semmiért áldozatot...*” Bendától is megtagadták az 1940-es évek végén a kutatás és oktatás lehetőségét, három gyermekes családját alkalmi, gyakran fizikai munkával tartotta el, vagy tanárnő felesége fizetésére szorultak. Csak 1953-ban kerülhetett a református egyház levéltára élére. Itt részben saját „szakállára” fontos egyházi és pedagógia-történelmi dokumentumokat sikerült megmentenie, nem egyszer a zúzdába küldés előtti pillanatokban kaparintotta meg a levéltára számára a pusztulásra ítélt anyagokat. Ehhez bizonyos mértékű leleményesség és elszántság is kellett, de hát az volt az elve, hogy „*Nem szabad gyávábbnak lennünk, mint amennyire muszáj.*” Foglalkozott a magyar jakobinusok iratanyagának összegyűjtésével, tanított a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, folytatta a Rákóczi- és a Bocskai-szabadságharc kutatását, majd – mint a Ráday Gyűjtemény igazgatója – ismét közgyűjteményben folyó kutatómunkát irányíthatott.

Benda Kálmánnak megadották, hogy megérje a magyarság életfeltételeinek megváltozását és saját munkásságának tudománya és társadalmi elismerését. A diktatúra enyhülését követően foglalkozhatott ismét közvetlenül a történelem nemzetépítő, nemzeti hivatástudatot erősítő szerepével. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagjának választotta, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora lett, valamint – egyéb kitüntetései mellett – a Széchenyi- és a Szent György-díj tulajdonosa. Nem tudom, hogy Nagyváradon számon tartják-e a Benda-család egykori lakóhelyét, de ha emléktáblájára jelenleg nincs is mód, a rá való büszke emlékezést senki sem tilthatja meg.

Jegyzetek

¹ In.: Deér József és Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok II.* A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943–1944. Magyarságismereti Intézet. Bp. 1943–1944. 35–74.

² *Confessio* 1990. 3. 110–112.

A 2016-OS ÉV ESEMÉNYNAPTÁRA

2016. január 24.	Magyar Kultúra Napja – könyvkiállítás a rováriuszi református templomban	Nagyvárad
2016. március 15.	Koszorúzással egybekötött megemlékezések	Minden megyében
2016. március 18–20.	VII. Nemzetközi Konferencia	Isaszeg
2016. április 2.	Partiumi Honismereti Találkozó	Nagyvárad
2016. április 17–24.	Festum Varadinum	Nagyvárad
április 18.	A műemlékvédelem világnapja	
április 21.	Küldöttség fogadása Székesfehérvárról	
április 22.	110 éves a villamosközlekedés Nagyváradon	
2016. július 16–17.	Kirándulás: Arad – Világos – Ópálos – Lippa – Solymos – Máriaradna	
2016. szept. 9–11.	XXII. Partiumi Honismereti Konferencia	Szatmárnémeti
2016. október 6.	Megemlékezések, koszorúzások az aradi vértanúk tiszteletére	Minden megyében
2016. november 13.	A magyar nyelv napja	

Időszakos rendezvények: Könyvbemutatók, fotókiállítások, képeslap-kiállítás, könyvtári napok

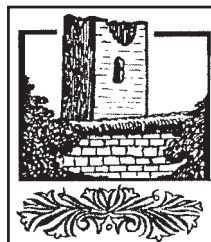
A 2016-os év kutatási programja:

1. Száz éve tört ki a Nagy Háború.
2. Nagy személyiségeink emlékezete.
3. Pusztuló műemlékeink.

TÁRSASÁGUNK * MUNKATERVE

Tevékenység	Dátum	Óra
Könyvtárunk rendezése	Július 20.	11
Nagyvárad és a megye magyar civil szervezeteinek tanácskozása	Augusztus 2.	17
Híres váradi családok. A Grósz család. Előadó: Pásztai Ottó	Augusztus 13.	18
Könyvbemutató. Belfényéri Tamás: A váradi püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban	Augusztus 18.	18
Híres váradi családok. A Rhédey család. Előadó: Pásztai Ottó	Augusztus 26.	18
A táborok szerepe az ifjúság honismereti nevelésében. Előadó: Kecse Gabriella tanárnő	Szeptember 16.	18
A református iskolák államosításának története Nagyváradon. Előadó: Kupán Árpád történész	Szeptember 27.	18
Környezetünk védelme. Kertépítés. Előadó: Dovin Irma	Október 4.	17
A Szent László tér átalakulása a kezdetektől napjainkig. Előadó: Péter I. Zoltán	Október 14.	17
Kiállítás: Az EMKE indulása. Megnyítja Széman Péter, az EMKE országos elnöke.	Október 21.	17
Az ifjúság bekapcsolásának módszerei a helytörténet és az épített örökség megismeréséhez. Előadó: Kecse Gabriella	Október 28.	17
Várad újjáépítése 1692-től, a török hódoltságot követően. Előadó: Péter I. Zoltán	November 18.	17
Szeccszió Nagyváradon Előadó: Péter I. Zoltán	November 25.	17
Nagyvárad Anno. Régi képeslapok vetítése. Péter I. Zoltán, Dukrét Géza	December 9.	17
Népi díszítő motívumok. Előadó: Dovin Irma	December 16.	17

* Székhelyünk a nagyváradi vár I épületében található

PARTIUM Honismereti lap, Nagyvárad

Felelős szerkesztő: Dukrét Géza

Szerkesztőbizottság: Péter I. Zoltán – Nagyvárad, Bara István, Fazekas Lóránd – Szatmárnémeti, Ujj János – Arad, Jancsó Árpád – Temesvár, Kovács Rozália – Érmihályfalva.

Szöveggondozás: Mihálka Magdolna

Szerkesztőség: 410404 Nagyvárad, Bernard Shaw nr. 36, bl. C8, Tel.: 0259-266.191, E-mail: dukretegeza@yahoo.com, www.pbmet.ro

Készült a nagyváradi Litera Print nyomdában.